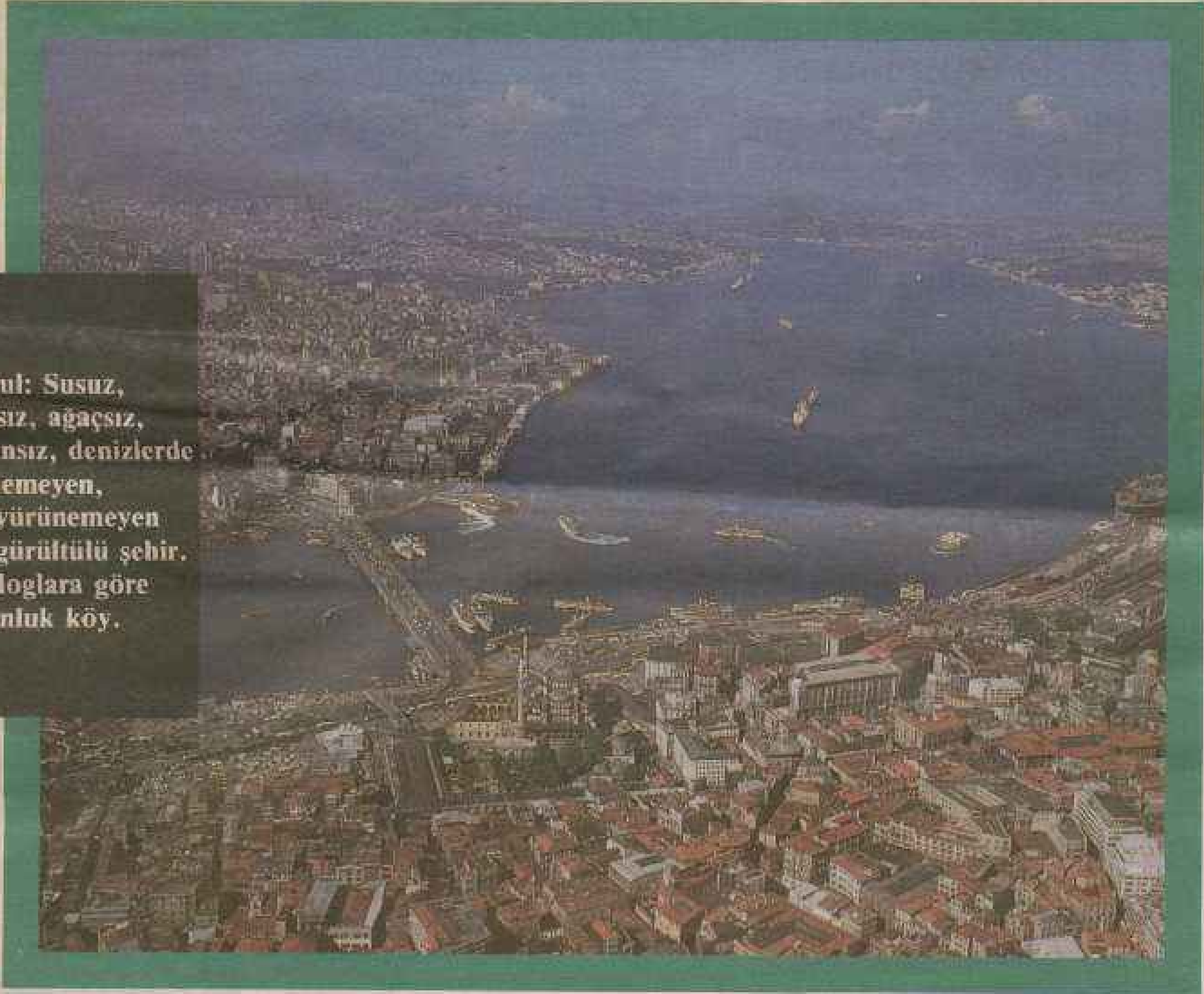
SAYI: 48 FİYATI: 3000 TL. (K.D.V. dahil)

EKONOMİ VE POLİTİKADA

Görüş

AYLIK DERGİ KASIM 1990

İstanbul: Susuz, balıksız, ağaçsız, ormansız, denizlerde yüzülemeyen, yollarında yürünemeyen muhteşem gürültülü şehir. Kimi sosyologlara göre sekiz milyonluk köy.

YENİ FİKİRLERDEN KORKMAYALIM
Tanju Akad

"ZAFER"İN DİYETİ!
Tektaş Ağaoğlu

Güney ülkelerinin Kuzeye ekonomik tabiyetinin sürmesi Kuzey kapitalizmi için vazgeçilmez bir global iktidar sorunudur. Kuzeyin zengin kapitalist ülkeleri, halklarının refahını Güneyin yoksul halklarının sırtından sağlıyorlar. Bunun bir aracı ekonomik ilişkilerse, bir diğeri politikadır, çeşitli politik müeyyideler ve giderek askeri güç kullanımıdır.

UZUN İNCE BİR YOLDAYIZ
Tevfik Çavdar

İÇİNDEKİLER

Ü T O P Y A

12 Eylül'le kurulan tezgâh "bi güzel" işliyor hâlâ. Enflasyon yüzde altmışlarda olağanlaşmışken memura yüzde on beş zam yeterli, hatta fazla bulunuyor. Körfez krizi bahane, zam üstüne zam, çalışanların geliri habire ufalanıyor. Liberalizm midir, serbest piyasa mıdır nedir, amansız bir yoksullaştırma mekanizması olarak işliyor. Özgürlükler boyutu da böyle. "Yenileşmeci" Anap darağaçları kurmaya hazırlanırken, bir yandan da "savaşa hayır" diyen çocukları sokaklarda kovalıyor.

Rejim ilginç biçimlere de bürünüyor. Kuvvetler Çankaya'da birleşip ilginç bir keyfi güç oluşturuyorlar. Hükümet yok, çünkü parlamento fiilen yok. Parlamento ise, içeriği olmadığı, içinde muhalefet bulunmadığı için yok. Ama her şey o kadar bıçak sırtı ki, "buna da şükür" çekmek demokrasiye sahip çıkmak yerine geçiyor.

Bunların hepsi herkes için malumu ilâm, ama daha vahimi olağan karşılanması. Demirel rejimi anlatmak için rejimin başını anlatıyor. "Her şeyden muaftır" diyor. "Türkiye'yi ABD başkanıyla ortak yönettiğini" söylüyor. Böyle eleştiri ya dehşet uyandırır ya da tuluattır, gülünür; herkes gülüyor.

Toplumda mutabakat fazlalığı var; herkes kendi durumu ile uyumlu halde bulunuyor. Mutabakata demokrasi ve güvenlik deniyor; bir yerden, örneğin "duvar yazısıyla" bozulacak olsa adı hemen anarşiye, teröre çıkıyor; grev kaostan tasnif ediliyor.

Kendi bataklığı içinde yerli yerine oturmakta olan bu toplumsal "şerait" halbuki bir diğer açıdan, dünyadaki gelişmelerden de beslenen yarına ilişkin özlemler açısından büyük bir boşluk yaratıyor; boyutsuz bir boşluk. Geleceğe açılmak şöyle dursun, buna dair kaygular geliştirmek, özlem dile getirmek, kısaca insani boyutlar tasarlamak boyutsuz ortamda gündem dışına düşmeyi getiriyor.

O zaman şu soru geliyor: O halde ne yapılabilir?

Açmaz tasarımları da gölgeler, nitekim gölgeliyor. Acaba Anap içinden çıkacak bir gurup bir kapı açar mı? SHP canlanıyor, gölge kabinesi ile bir yerlere gidebilir mi? Bunlar düşünüp bulabildiğimiz çareler yerine geçiyor. Bundan ötesi ütopya!..

Ütopya deyince... Acaba gerçek çıkış yolu buradan bulunmaz mı? Nasıl olsa kaybedilecek bir şey kalmamışsa ütopyacılık, serüvencilik, aykırılık ve bunların hayatın ihtiyaçlarına bağlanmış manzumesi, ... tamam çare değildir diyelim, fakat boş durup oturmaktan daha güzel değil midir? Hem sonra toplumların marjinalleri birden bire öne çıkaran güzel çılgınlıkları hiç mi yoktur?

İllüstrasyonlar: Uğurcan Ataoğlu

EKONOMİ VE POLİTİKADA
Görüş
AYLIK DERGİ

▶ *Sahibi: Şükrü Çelikyapı* ▶ *Yayın Yönetmeni: Çağatay Anadol* ▶ *Yazı İşleri Müdürü: Erdal Şahin* ▶ *Yazışma GÖRÜŞ Nuruosmaniye Cad. 5/2 Cağaloğlu-İstanbul Tel: 527 03 40* ▶ *Fiyatı: Yurtiçi 3000.- TL Yurtdışı 3 DM.* ▶ *Yıllık Abone Ücreti (12 Sayı): Yurtiçi 27.000.- TL Yurtdışı 35 DM. Abone bedelleri Yayın-Dizgi Merkezi'nin Yapı ve Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi'ndeki 002846-4 (Yurtdışı havaleleri için Yapı ve Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi döviz tevdiat hesabı No: 616213-5) numaralı hesabına yatırılmalıdır.* ▶ *Dizgi-Ofset Hazırlık: S.O.S 511 25 36* ▶ *Baskı: Teknografik* ▶ *Genel Dağıtım GAMEDA*

Hüseyin Hasançebi

BİR ÇIKIŞ YOLU VARDIR

Yenilgiyi teorileştirmeye ve bunun da adına "yaratıcılık" demeye başladığınız anda, bir sosyalist olarak kendi varlık nedeninizle illiyet bağını koparmış oluyorsunuz.

Türkiye'de toplum koyu bir çaresizliğin içine yuvarlanmış, 12 Eylül artı Anap demek olan durumuna müebbet mahkûmmuş gibi yaşamaktadır. Toplumun bütün kesimlerine egemen olan karamsarlık ve belirsizlik hali, herkesin bu durumu gördüğünün fakat alternatif bulamadığının ifadesidir. Umut vaadeden bir çıkış yolu mevcut siyasal yelpaze içinden gelmediği, gelmeyeceği de bariz biçimde anlaşılmıştır. Yarına ilişkin projeler oluşturmak, oluşturulsa bile bunları aktüel konu durumuna getirmek neredeyse imkânsızlaşmıştır. Ekonomiden siyasete toplumun kan damarları âdeta kurumuş, elli beş milyonluk insan kitlesi bitkisel bir yaşama girmiştir.

Böyle bir toplumda duyarlılığını henüz tamamen yitirmemiş kişi, gurup ve kesimlerin, hayatın temel yönlerine ilişkin yaşamsal değişimler vaadeden alternatif çıkış yolları arayıp bulmaktan başka yapacakları hiçbir şey yoktur. Buldukları çıkış yolunu toplumun aktüel gündemine taşıyabilmek bakımından, bu duyarlı kesimlerin bizzat kendilerini aktüel hale getirmeleri gerekmektedir.

Belirsizlik ve karamsarlık ne kadar yoğun ise de, Türkiye'de yarına dair yaşam belirtisi gösteren toplumsal hareketler mevcuttur. Örneğin sendikal çerçevedeki atalatinden kurtulduğunda işçi hareketi belirleyici güçlerden biri olarak ortaya çıkabilir. Kadın ve gençlik hareketleri tutarlı bir mücadele konsepti içinde bugün olduğundan çok daha etkin birer toplumsal hareket düzeyine gelebilirler. Gerek çevre hareketi ve gerekse barış hareketi Türkiye'de belli bir birikim sağlamış olarak vardırlar ve bu hareketleri motive edecek koşullar fazlasıyla mevcuttur. Bugünkü marjinal pozisyonlarından çıkarak tüm bu hareketlerin ortak bir mücadele platformunda buluştuklarını düşünürsek, karamsarlık perdesini hangi noktadan yırtabileceğimize dair ipuçlarına da yaklaşmış oluruz.

Alternatif arayışı içinde olan ve bu amaçla önce aktüel siyasi düzlemde yerini almaya çalışan güçlerden birini de, bir sosyalist parti çatısı altında birleşme gayreti içinde olanlar oluşturuyor. Basında Sosyalistlerin Birlik Partisi Girişimi adıyla anılan bu hareket 23/24 Kasım tarihlerinde Ankara'da, bir kurucu kurultay çerçevesinde toplanarak program ve tüzük taslaklarını görüşecek, böylelikle kuruluş adımını atmış olacak.

Bu birleşme sürecine sosyalistlerin, devrimci sol güçlerin tamamı katılmış değillerdir. Bu yanıyla zaten eksik bir birleşme süreci sözkonusudur. Öbür yandan oluşturduğu kapsam içinde dahi birleşme süreci kimi zorlukları yaşayarak ve aşarak ilerlemektedir. Bu süreç sonunda kurulacak sosyalist bir parti Türkiye'de toplumsal bir hareket haline gelebilecek, topluma inandırıcı bir değişim alternatifi sunabilecek midir?

Evet/Hayır diye peşin cevap verilemeyecek yüzlerce sorudan biri de budur. Sol ve Marksist güçlerin kendi tarihlerine, toplumsal etkinlik anlamındaki birikimlerine ve bir de dünyanın ve Türkiye'nin bugünkü koşullarından transfer ettikleri psikolojilerine göre değerlendirecek olursak, peşinen evet demekten niçin kaçınmamız gerektiği anlaşılır.

Türkiye'de topluma, elbet ondan da önce emeğe ve emekten yana topluma sosyalist bir proje bağlamında değişimler sunan bir proje yaratmak ve bunu da güçlü bir toplumsal hareket haline getirmek kolay çözülecek bir problem değildir. Bu noktada çok önemli olduğunu sandığım bir yaklaşıma ihtiyaç vardır: Dünyadaki ve Türkiye'deki realiteyle inatlaşmamak, ancak bu realitenin dayatmalarıyla sonuna kadar inatlaşmak.

Dünyadaki gelişmenin sosyalizm güçleri bakımından inkâr edilemez bir yönü var. Sosyalist ülkelerin tamamında -derecesi farklı olsa da- kapitalizme entegrasyon yaşanıyor. Bu gelişme bugüne kadarki sosyalizmi kurma gayretleri açısından ağır bir yenilgi anlamına geliyor. O kadar ki, kendini bu deneme üzerine temellendiren komünist hareketlerin yeryüzünde hiçbir hükmü kalmamıştır. Bundan böyle hiçbir yerde sosyalist güçler bu deneyime dayanarak yürüyemezler. Çünkü deneyimin bizzat kendisi yürümemiştir. Realitenin bu yanıyla inatlaşmak ve bunu da ideolojik tutarlılık olarak algılamak yanlıştır.

Ancak, dünyadaki gelişmenin sosyalist güçlere dayattığıyla sonuna kadar inatlaşmak gerekiyor. Türkiye'deki sosyalist güçlerin henüz yeterince ortaya koyamadıkları ve birleşme süreçlerine de yansıyan olumsuzluk buradan kaynaklanmaktadır. Gerçeğin dayattığı şey, sosyalizmin birden bire soyut bir amaç haline geldiği ve bunun kabulüdür. Yenilgiyi teorileştirmeye ve bunun da adına "yaratıcılık" demeye başladığınız anda, bir sosyalist olarak kendi varlık nedeninizle illiyet bağını koparmış oluyorsunuz. İşte bu akibetle, bu dayatmayla sonuna kadar inatlaşmak gerekiyor.

İnatlaşma tavrı ve kararlılığı Türkiye'de çok az. Bunun da bize özgü nedenleri olmalı. Örneğin, iktidar günahı işlememiş sosyalist güçlerin dünyası pek altüst olmuşa benzemiyor. Dünyadaki gelişmeleri bizler gibi dünyanın diğer sol, Marksist güçleri de yakından izliyor ve gereken dersi edinmeye çalışıyorlar. Ama biz daha çok, realitenin ağırlığı altında, sosyalist amacın reel sosyalizm deneyinden başka tarihsel dayanağı yokmuşçasına bir boşluk duygusu geliştiriyoruz.

Realitenin ağırlığı altında,sosyalist amacın reel sosyalizm deneyinden başka tarihsel dayanağı yokmuşçasına bir boşluk duygusu geliştiriyoruz.

Birlik süreçlerinin Türkiye'de, sosyalizm perspektifiyle bağını koparmayan bir değişim alternatifi de yaratarak gelişebilmesi, tabii ilk adım olarak bu süreçlerde yer alıp sahiplenmeyi, ikinci olarak da bu süreçte sosyalizmi sahiplenmeyi gerektirmektedir. Sosyalizmin tarihsel dayanakları, bugüne kadar yanlış bir şartlanmayla hapsettiğimiz bir alanda en azından bize itilim olacak niteliğini yitirmiştir; ama sosyalizm amacının gerçek tarihsel dayanağı kapitalist sömürü ise bize gereken itilimi nerede arayıp bulacağımız açıklık kazanacaktır.

Başa dönersek, Türkiye'de köklü bir değişim amacını sırtında taşıyacak dinamik toplumsal hareketleri yeni bir mücadele platformunda birleştirip etkin kılacak bir çıkış yolu yaratmaya aday güçlerden biri de sosyalistlerdir. Sosyalistlerin bir kısmının katıldığı birleşme girişimi de bu bağlamda bir ilk adım olabilir.

Nasıl olabilir?

Bunun yanıtı şimdiden belirlenemez. Yanıt vermek isteyenlerin bu gelişmeye yabancılaşmaması lazımdır. Ne ipotek altına alıp damgasını vurmaya çalışanlar, ne de "beni ilgilendirmez" deyip kenara çekilenler, ne bu mevcut birlik girişimine ve ne de bundan başka veya bundan sonra gelişecek birlik süreçlerine, o halde aynı zamanda da Türkiye'deki alternatif arayışlarına katkıda bulunamazlar. Bu çabalara katılmamak, toplumun karamsarlığına ve çaresizliğine ortak olmaktan başka bir şey değildir. Sosyalist olmakla bundan daha çok çelişen bir durum yoktur. ■

Cem
Eroğul

CUMHURBAŞKANININ ANAYASAL YETKİLERİ

Yürütmenin başı olma niteliği simgesel olmak zorundadır. Olmazsa, hem parlamenter dizgeden, hem de, halkın oyuyla seçilmediğine göre demokratik düzenden çıkılır.

Kuramsal çerçeve

Geleneksel olarak yasama, yürütme ve yargı diye bölümlenen devlet işlevleri arasında, en önemli olanı, hiç kuşku yok ki, yürütmedir. Tarihte, siyasal savaşımın ağırlık merkezi hep yürütme gücü olmuştur. Yüzyıllar boyunca, bu güç, devlet başkanlarının elinde kalmıştır. Demokrasi savaşımı, özünde, yürütme gücünü halkın denetimine bağlama savaşıdır. Bunun için bugüne dek iki ana yöntem geliştirilmiştir: 1) Yürütme gücü, halkın seçtiği bir meclisin eline verilir; meclis bu gücü, kendi içinden çıkardığı ve kendisine bağımlı tuttuğu bir hükümet eliyle kullanır: buna parlamenter dizge (sistem) denir. 2) Yürütme gücü, devlet başkanına bırakılır; ama başkanın kendisi halk tarafından seçilir: bu da başkanlık dizgesini oluşturur.

Türkiye, demokrasi savaşımına geç girdiği, dolayısıyla da devlet başkanının elindeki yürütme gücünden çok çektiği için, Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan başlayarak, bu gücü TBMM'nin elinde toplamıştır. O günden beri de, siyasal düzenimizin (rejimin) temel doğrultusu bu olmuştur. TBMM, Türk siyasal düzeninin temel taşıdır. Zaman içinde meclisin göreli ağırlığı azalmış olsa da, bu temel gerçek değişmemiştir. Devlet başkanı, doğrudan doğruya halkın oyuyla seçilmediği sürece de bu böyle kalacaktır.

Siyasal açıdan sorumsuz olan cumhurbaşkanının kesinkes yürütme alanına giren bir takım yetkileri kullanması, onu ister istemez yürürlükteki anayasal düzenin dışına iter.

Kalabalık kurullar olan meclislerin, yürütme gücünü dolaysız olarak kullanamamaları, bunun için kendi içlerinden çıkardıkları bir takımı -hükümeti- görevlendirmeleri, işin özünü değiştirmez. Bir siyasal dizgeye "parlamenter" niteliğini vermemizi sağlayan ayırdedici nitelik, yasama gücünün parlamentoya ait olması değil, yürütmenin parlamentodan kaynaklanması ve ona bağımlı kalmasıdır. Yoksa, ABD'de de, yasama gücü parlamentonun elindedir. Ama, parlamento yürütme gücüne egemen olmadığı içindir ki dizge, parlamenter değil, başkanlık dizgesidir.

Anayasal durum

Bu yalınç (basit) gerçekleri böylece anımsattıktan sonra, Türkiye'de cumhurbaşkanlığı kurumunun düzen içindeki yerini saptamak kolaylaşır. Devletin başı olma özelliğiyle, cumhurbaşkanı elbette yürütme gücünün de başıdır. Ancak, yürütmenin başı olma niteliği, simgesel olmak zorundadır. Olmazsa, hem parlamenter dizgeden; hem de, halkın oyuyla seçilmediğine göre, demokratik düzenden çıkılır. Demek ki, cumhurbaşkanının elindeki yürütme yetkileri göstermelik olmak zorundadır. Buna karşılık, devletin başı olması nedeniyle, cumhurbaşkanının elinde başka yetkiler de vardır. Bunlar, esas olarak, cumhurbaşkanının, anayasanın uygulanmasını, devlet örgenlerinin düzenli ve uyumlu çalışmasını gözetme görevinden kaynaklanan yetkilerdir.

Öyleyse, cumhurbaşkanının siyasal düzen içindeki yerini daha somut olarak belirleyebilmek için, anayasanın kendisine tanıdığı yetkilerin hangilerini gerçekten kullanabileceğini, hangilerinin ise ancak göstermelik olduklarını saptamak gerekir. Bunun için de anayasayı "okumak" yetmez. Anayasayı **yorumlamak** gerekir. Örneğin, anayasaya göre cumhurbaşkanı, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin başkomutanlığını temsil eder. Cumhurbaşkanı, ordulara komuta edemeyeceğine, dış ülkelerde ya da ülke içinde silahlı kuvvetlerin sözcüsü gibi davranamayacağına göre, bu yetkinin tamamen simgesel, göstermelik bir yetki olduğu açıktır. Demek ki, cumhurbaşkanının anayasaya göre durumunu, ancak elimizde sağlam bir ölçüt bulunursa saptayabiliriz. Bu ölçüt de şudur: yürütmeye ilişkin yetkiler simgeseldir, ötekiler gerçektir.

Ne var ki, söz konusu ölçütü kullanmak da o denli kolay değildir. 1982 Anayasası'nı yapanlar bile, bu işi doğru dürüst becerememişlerdir. Dolayısıyla, Anayasa'nın 104. maddesini açıp, yasama ve yargı ile ilgili yetkiler altbaşlığındaki bütün yetkilere "gerçek", ötekilere ise "simgesel" demek de yanlıştır. Ayrı ayrı her yetkinin içeriğine bakıp, bunun gerçekte hangi alana ait olduğunu saptamak, yürütme özelliği taşıyanları simgesel, ötekileri ise gerçek nitelikte kabul etmek gerekir.

Örneğin, 104. maddenin yasama ile ilgili olarak saydığı yetkiler arasında, cumhurbaşkanının, isterse, yasama yılının ilk günü, TBMM açılış konuşmasını yapma yetkisi vardır. Açıktır ki, bu konuşmada, cumhurbaşkanı, gelecek yasama yılı içinde hükümetin yapacağı işleri anlatmaya kalkarsa, söz konusu yetkiyi anayasaya aykırı bir biçimde kullanmış olur. Bu işlerden söz etmek istiyorsa, anayasaya uygun tek çözüm, konuşmasının başbakan tarafından hazırlanmasıdır. Ama, cumhurbaşkanı, yürütme alanına girmeden, devletin varlığının, bağımsızlığının, ülkenin bütünlüğünün, ulus egemenliğinin, anayasanın ve hukukun üstünlüğünün, demokrasinin, Atatürk devrimlerinin, laikliğin, ulusal dayanışmanın, insan haklarının, korunması gibi temel noktalarda; yansızlıktan ayrılmamak koşuluyla, görüşlerini belirtebilir ve genel uyarılarda bulunabilir. Devlet başkanı olarak bu onun hakkıdır ve bunu yapmakla yürütmenin alanına taşmış olmaz.

Başka ilginç örnekler de, Anayasa'nın 104. maddesinin bu kez "yürütme alanına ilişkin" olarak, cumhurbaşkanına tanıdığı yetkilerden verilebilir. Bekleneceği üzere, bu yetkiler esas olarak simgeseldir. Yani bunları kullanırken cumhurbaşkanı, hükümetin görüşüyle bağlıdır. Ancak, buradaki kimi yetkiler için bu böyle olmadığı gibi, söz konusu bağımlılığın derecesi de yetkiden yetkiye değişir. Örneğin, başbakanı atama yetkisi, bu altbölümde yer almasına karşın, bir yürütme yetkisi değildir. Cumhurbaşkanının, devlet başkanı olma özelliği sonucunda kullandığı bir yetkidir. Gerçi, mecliste belirgin bir çoğunluk varsa, o çoğunluğun önderini atamakla yükümlüdür. Ama böyle belirgin bir çoğunluğun bulunmadığı durumlarda, cumhurbaşkanının, anayasal örgenlerin düzenli ve uyumlu çalışmasını sağlama ereğiyle kullanabileceği önemli bir manevra alanı vardır.

Örneğin, yine yürütme yetkileri arasında, cumhurbaşkanının kararnameleri imzalama yetkisi yer alır. Burada, genel kurala uygun olarak, cumhurbaşkanının bakanlar kurulunun isteniciyle bağımlı olması, kendisinin bakanlar kuruluna ayrı bir görüş dayatmaya kalkışmaması gerekir. Ancak, buradan cumhurbaşkanının gözü kapalı bir onay işletkesi (makinesi) olduğu sonucu da çıkmaz. Bir kararnameyi anayasaya açıkça aykırı görürse, anayasayı koruma görevinin gereği olarak buna direnmek hakkına sahiptir ve hatta bu onun için bir yükümlülüktür.

Bu örnekler alabildiğine çoğaltılabilir. Önemli olan, işin özünü kavramaktır. Cumhurbaşkanı; hükümetin, başbakan dışındaki üyelerinin saptanmasında, yürütme işlevinin yerine getirilmesinde, yani genel siyasetin belirlenmesinde ve uygulanmasında, esas olarak yetkisizdir. Örneğin, başbakanın getirdiği bakanlar dizelgesini (listesini) reddedemez. Başbakana ya da bir bakana, hiçbir biçimde buyruk ya da yönerge (talimat) veremez. Anayasada sayılan bu nitelikteki yetkileri, esas olarak, simgeseldir. Yani göstermeliktir. Bunlar, geniş ölçüde, devlet başkanı niteliğinin sonucu olan "törensel" yetkilerdir.

Gerçi bu göstermelik yetkilerde bile, anayasaya belirgin aykırılık durumda, cumhurbaşkanı, andını çiğneyemez. O zaman direnir. Gerekirse durumu kamuoyuna açıklar. Ama yine de, kendi doğru gördüğü siyaseti bakanlar kuruluna dayatamaz.

Bunun dışındaki yetkiler ise, gerçek yetkilerdir. Örneğin, Anayasa'nın 116. maddesine göre TBMM seçimlerinin yenilenmesine karar verirken, cumhurbaşkanı, görev başındaki başbakanın görüşüyle bağlı değildir. Durumu kendisi serbestçe değerlendirir. Ancak, bunu yaparken de, elbette, andının gereklerine ve anayasayı koruma görevine uygun davranmak zorundadır.

Yürütme alanı dışından verilebilecek başka bir yetki örneği, birtakım yüksek mahkemelere üye seçme yetkileridir. Bu yetkileri kullanırken de, cumhurbaşkanı, devlet başkanı niteliği ile hareket eder. Yani, bakanlar kurulunun görüşüyle bağlı değildir. Seçimini serbestçe yapar. Ancak, yine elbette, andının kurallarıyla bağlıdır. Örneğin, üye seçiminde yansızlıktan ayrılıp, ülkedeki şu veya bu siyasal eğilimin, belli bir yüksek mahkemede ağırlık kazanmasına araçlık edemez.

Uygulama

Yukarıdan beri sıralanagelen açıklamalar ışığında bugünkü uygulamaya bakıldığında, görevdeki cumhurbaşkanının, ne yazık ki anayasal kurallara uymadığı açıkça görülür. Kitle iletişim araçlarından elde edilen bilgilere göre, bugün dış siyaseti belirleyen de, en üst düzeyde yürüten de cumhurbaşkanıdır. Aynı biçimde, geçimsel (iktisadi) siyasetin baş mimarı odur. Oysa, bu iki alan da, hiçbir tartışmaya yer bırakmayacak biçimde, yürütme işlevine girer. Öyleyse, cumhurbaşkanı bu yetkileri ancak simgesel olarak kullanabilmelidir. Yani, kararları başbakan ve bakanlar verir, uygulamayı onlar yaparlar, ancak devlet başkanlığının simgesel ağırlığını kullanmak istediklerinde, cumhurbaşkanı törensel edimlerle onların bu isteklerine uyar. Örneğin, başbakan ve dışişleri bakanı böyle istiyorsa, **onların saptayacakları görüşleri** bir yabancı devlet adamına aktarır.Cumhurbaşkanının, bu yürütme işlerindeki işpayı (rolü) burada biter.

Uygulamanın böyle olmaması, kaçınılmaz olarak, hem siyasal dizgemiz, hem de siyasal düzenimiz açısından sakıncalı sonuçlar doğurmaktadır. Anayasal geleneklerimize ve bugünkü anayasaya göre, siyasal dizgemiz parlamenter dizgedir. Yürütme alanında gerçek yetkiler kullanmaya kalkışan bir cumhurbaşkanı, bu dizgenin, dolayısıyla da anayasanın, kurallarını çiğnemiş olur. Yine tarihsel geleneklerimize ve bugünkü anayasaya göre, siyasal düzenimiz demokratik düzendir. Demokratik düzende, gücünü doğrudan doğruya halktan almayan hiçbir örgen, yürütme yetkisini kullanamaz. Bu bakımdan da, siyasal açıdan sorumsuz olan cumhurbaşkanının, kesinkes yürütme alanına giren birtakım yetkileri kullanması, onu ister istemez yürürlükteki anayasal düzenin dışına iter.

Özetle, anayasanın kendisine devlet başkanı olması nedeniyle tanıdığı birtakım simgesel yetkileri bakanlar kuruluna bağımlı olmadan kulanmaya kalkışan bir cumhurbaşkanı, hem siyasal dizge (demokratik dizge), hem de siyasal düzen (demokrasi) açılarından anayasayı çiğnemiş olur. ■

İdamlık toplum!

Türkiye'de idam cezası en azından bir kaç on yıldır, hukuken de yoktur; fiilen de yoktur! Kağıt üzerindedir ve uygulanamaz niteliktedir. Fiilen yoktur çünkü toplum tarafından reddedilmiştir. Hukuken de yoktur; çünkü infazı siyasi iradenin onayına bağlanmıştır, böylelikle toplumun cezayı reddetmesi, hukuken işlemesini de önlemiş olmaktadır.

Peki ama, bu söylediğimizin, yüzlerce idam cezası verilen ve onlarcası uygulanan bir ülke olmamız gerçeği karşısında anlamı nedir? Hukuken veya fiilen olmaması gereken şey, hem hukuken, hem de fiilen nasıl olup da gerçekleşmektedir?

Bunu "olağandışılıkta" aramamız gerekir. Toplumun reddettiği şeylerin engelleyici olabilmesi olağan şartlarda mümkündür. Yani demokraside ve hukuk devletinde. İdam cezasını uygulanabilir duruma sokan, Türkiye'de olağandışı koşullardır. Hukuk devleti ayak altına alınıp, demokrasi de rafa kaldırılmışsa Türkiye'de idam cezası kolayca uygulanabilmektedir. Bu işleyiş tarzı içinde idam cezası siyasi bir öz kazanmaktadır, çünkü doğrudan siyasi koşulların ürünü haline gelmektedir. Siyasi bakımdan koşullar oluştuğunda siyasi mahkûmlar da, diğerleri de idam edilebilmektedirler. Siyasi koşulları yoksa adi suçlardan idama mahkûm edilenlerin cezaları da infaz edilememektedir.

1984 yılı sonundan bu yana Türkiye'de idam cezaları infaz edilmemektedir. Başka bir açıdan, Anap hükûmet olduktan sonra idam cezası uygulanmamış, verilen üç yüze yakın idam hükmü mecliste üstüste birikip beklemiştir. Öyleyse Türkiye'de siyasi koşullar Anap'la birlikte normalleşmeye başlamıştır denebilir mi?

Bunun spekülatif olmayan cevabını gene en iyi Anap'ın kendisi verebilir; nitekim vermektedir. Bir Devlet Bakanı, Anap döneminde idam cezalarının infaz edilmeyişini "bu cezaları infaz etmeyerek belki Batı'ya gelişmiş bir ülke olduğumuz imajını verebiliriz" gerekçesiyle açıklamaktadır. Bu "şark kurnazlığı" etkili olmamış ki aynı bakan, hükûmet olarak idam cezalarını infaz etme kararı aldıklarını da belirtmektedir. Bu da gösteriyor ki Türkiye'de siyasi koşullar Anap'la birlikte normalleşmek şöyle dursun, büsbütün olağandışı hale gelmiş, adeta gerçeküstü bir hal almıştır. Diyelim 12 Eylül'ün doğrudan koşullarında kanunsuzluk, kanun olmadığı için vardır, Anap dönemi kanunsuzluğu ise kanunludur.

Anap bugün bekleyen infazlardan hiç değilse bazılarını gerçekleştirmenin yolunu aramaktadır. Kitabına uydurabilirse hatta belki üç yüze yakın infazı "terörle mücadele" stratejisi içine yayarak gerçekleştirmek bile isteyebilir. Özal'ın direktifiyle hükümetin konuyu ele aldığını, devlet bakanlarından bir Mehmet'in "kararlaştırdık", öteki Mehmet'in de "kararlaştırmadık, sadece düşünüp tartıştık" demelerinden ve Başbakanın da "asacağız" diye ayak diretmelerinden anlıyoruz.

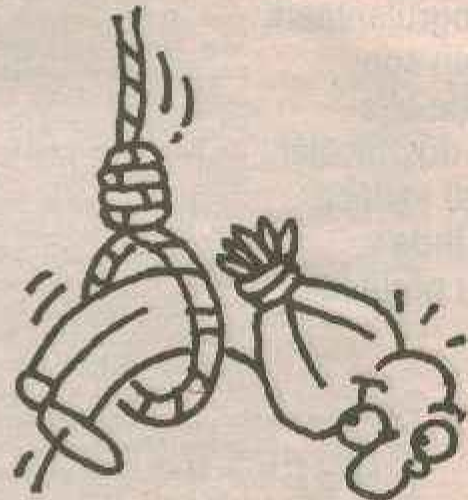
Bu durumda neyi tartışabiliriz? Asarlar-asamazlar tartışmasının bir anlamı var mıdır? Tepkiler bu noktaya sıkışırsa, ha asarlar, ha asamazlar! Fakat her zaman asabilir güçte, idam hükmüyle techiz, üç yüze yakın insan da asılabilir olma riskiyle başbaşa kalırlar. Burada bir mantık hatası var, asıl onu düzeltmek gerekir. Asmayarak "uygar toplum imajı" vermeye çalışan bir iktidarın uygarlıkla falan ilişkisi nedir? Bu barbarlıktan da ötedir. Barbarlık içinde çözüm gene de herkese kendi cürmünün cezası ilkesi içinde kalır. Anap idama mahkûm bekleyenleri kendi cürümlerinin veya cezalarının gereği olarak değil de, başkalarını suçtan menetmek maksadıyla asmayı telaffuz etmektedir. İdam cezasının özünde yatan mantık da budur; ibret, yani bir çeşit, başkası için cezalandırmadır; öyleyse assa da asmasa da Anap iktidarı idam cezasıyla özdeştir. Anap'ın bizzat kendisi iktidar olarak mevcudiyetiyle toplumsal bir idam hükmüdür. Türk toplumu idamlıktır.

Neden böyledir? En başta iradesiz olmaktan ötürü böyledir. İradesini temsilen devreden değil, hepten devreden bir toplum hüviyetindeyiz. Devrettiğimiz iradenin şöyle veya böyle tecessüs etmesi durumunda yapabildiğimiz en ileri şey yorum yapmak, karşı çıkmak veya taraf olmaktır. Bu, başka hiçbir şeye benzemeyen, kendine yabancılaşmaktan da öte kendinde yabanıllaşmaktır. Şöyle de sorabiliriz: Başka herhangi bir ülkede böyle bir konu, doğru veya eğri **başka** bir amaç için, bununla herhangi bir mantık bağı olmayarak **bir başkasını** asmak konusu telaffuz edilebilir mi? Edilse ne olur değil, edilebilir mi?

Anap iktidarı böylesine akıl dışı, çağ dışı, insan vicdanını ayağa kaldıran amaçlar güdebildiğine, böyle şeyleri düşünüp tartışabildiğine göre ortada vahim ve asla anlaşılamaz, anlaşılamayacağı için de çözülemez olan bir durum, bir yanlışlık var demektir. Ortada, iktidar tarafından, yaptığı için değil yapmayı düşündüğü için işlenmiş bir insanlık suçu, akıl suçu vardır. Her suç gibi bunun da bir müeyyidesi olmalıdır.

Başka hiçbir çaresi yoktur; bu iktidar karşısında toplumun kendi dokunulmazlığını ilan etmesinden ve bunun gereğini hemen yerine getirmesinden başka... ■

M. Doğanay

Tevfik Çavdar

UZUN İNCE BİR YOLDAYIZ

Biliyorum, bu cinayetin de hesabı sorulmayacak. Tam bir çöküşün içersinde yaşıyoruz. İktidarımız, muhalefetimiz olayın farkında bile değil görünüyor.

Tören günü parti binasının önünde toplandık. Kalabalık fazla sayılır. Çevrende hep tanıdık, aşina yüzler. Kimiyle selamlaşıyoruz. Son yıllarda onlarca törende birlikte olduk. Günay'ın sesi yürüyüş kolunu düzenlemeye çalışıyor. Kadınlar öne, öğrenciler arka sıralara. Hafif bir dalgalanma, çevremizdeki bazı hanımlar öne doğru kendilerine yol arıyorlar. "Laik, demokratik çağdaş bir Türkiye" pankartı yürüyüş kolunda sık aralıklarla yükseliyor.

Rahmetli Menderes'in "Odunu aday göstersem seçilir" yaklaşımı bugün her yönüyle doğrulanmadı mı? SHP'nin son kurultayında bile insanların düşünceler, ilkeler değil sadece kişiler peşinde koştuğunu görmedik mi?

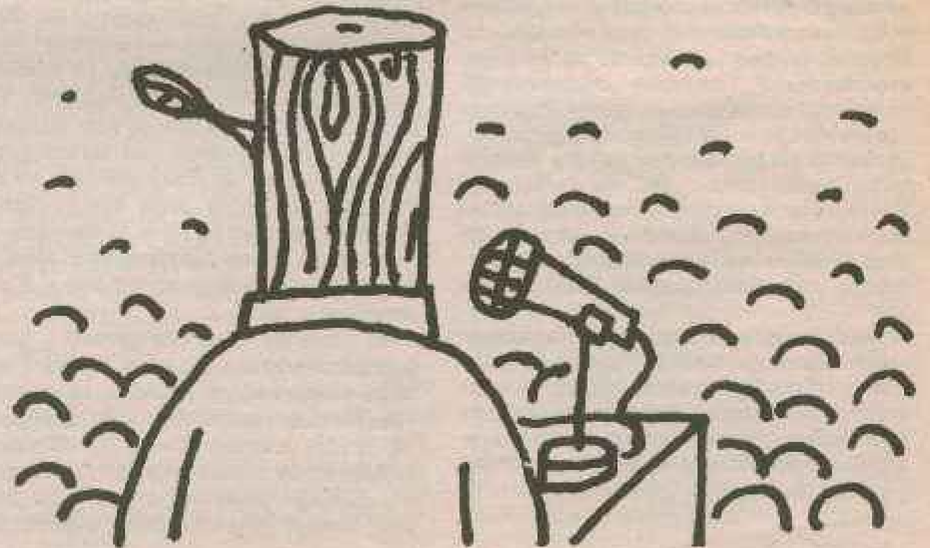
Gene Günay'ın sesi: Partinin hazırlattığı pankarttan başka pankart açılmayacak. Sesler yükselmeyecek, slogan atılmayacak. Gücümüz sessizliğimizde simgeleşecek. Yeni bir yaklaşım bu. Ama yığınlar haykırmak istiyor. Derken tempolu bir alkış sesi arka sıralardan öne doğru sürekli, dalgalanarak geliyor. Gene aynı ses: Gücümüz sessizliğimizdir. Bunu anlamak mümkün değil. Konuşmalar, saygı duruşu... ve yürüyüş başlıyor. Necati Bey caddesinin Sıhhiye meydanına çıkan ucuna doğru yürüyoruz. Çevreden izleyenler. Binaların bütün pencereleri dolu. Ağır ağır Bulvara dönüyoruz. Önümüz onbinler, arkamızda bir o kadar. Kaldırımlarda suskun töreni izleyenler. En küçük bir tepki görülmüyor. Orduevinin önündeyiz. Birden 27 Mayıs öncesi günler gözlerimin önünde. İnanılmaz bir coşku. Herkes kendine göre bir şarkı tutturmuş. Kimisi "Hatırla Menderes o güzel geceyi, Kütahya yolunda yediğin silleyi" diye bilinen bir şarkının sözlerini değiştirmiş. Bizler ise kolkola girmiş "Menderes sabık Başbakan oldu" diye bir avaz yürüyoruz.

Sonra ne oldu. Görülen özgürlük düşleri nerede kaldı. Soysal'ların, Aksoy'ların coşku ile hazırladıkları o Anayasa nerede şimdi. Aradan otuz yıl geçmiş, aynı yollarda yürüyoruz. Bu kez umutsuz, yılgın... Bir yerde yanlış yapıldı. Halkın kendisinin iktidarı belirleme inancını yıktık. O günlerde tartışılmadı bu. Sonra da hesabı sorulmadı.

Çevredeki apartmanların, işyerlerinin pencereleri dolu. Kaldırımlarda aynı duyarsız, donuk bakışlarla izleme. Nedir bu yalnızlığımız. Onbinler yürüyor, ama herkes yalnız. Durakların yanından geçiyoruz. İnsanlar otobüs beklerken tören baskınına uğramış. Kimilerinin, çabuk yürüyün de gelsin şu otobüsler, dercesine yüzleri asık. Bir iki genç alkışlıyor. Başörtülü kadınlar. Yürüyüş kolundaki kadınlar gelin bize katılın diyorlar, hiçbirinde ses yok. Türbanlılar da var, onlar da seyrediyorlar. Belki tabut önlerinden geçerken bir fatiha okumuşlardır. Kimbilir? Gene anılar hücum ediyor. Eskiden önünde küçük bir parkın bulunduğu Kızılay binası yok şimdi. Oysa o parkta az mı oturmuş, yemeklerimizi hemen onun yanındaki "Küçük Özen"de yemiştik. Güner Sümer, Orhan Duru, Cemal Süreya, Tevfik Akdağ ve daha niceleri. Dil, tartışma konularımızın önünde gelirdi. Politikayı pek öyle genel yerlerde konuşamazdık.

Tüm sorunumuz halkımızla bütünleşmekti. Şimdi ise cenaze törenlerimiz bile ayrı. Yıllardır halkla aydınlar, ilerlemeden yana olanlar arasında varolan uçurum gittikçe açılıyor. Kollarımızı uzatsak erişemiyoruz onlara, sesimizi bile duyuramıyoruz. Kimler açtı bu arayı, hangi nedenlerden büyüyor bu uçurum? Oysa bizler halktan yana düşünüyorduk. Onun çıkarlarını en önde tutuyorduk. Nedir bu onbinlerin yalnızlığı. Romanımız, öykümüz, şiirimiz bile ayrıldı. Dinlediğimiz kasetler farklı. Kitap fuarlarında birbirlerini tanımayan yazarların önünde ayrı kuyruklar oluşturuyoruz. Ve bütün bunların hesabı sorulmadı. Sorgulaması yapılmadı.

Kızılay meydanını geçiyoruz. Sol tarafta Yüksel caddesinin girişi. Çeşmelerin çevresinde toplananlar izliyorlar töreni. Çoğu uzun saçlı. Metalci, ya da Acid'ci gençler bunlar. Kafalarına göre takılıyorlar. Sabahtan akşama dek kaldırımlarda öylesine kafa buluyorlar. Neye inanıyorlar. Belli ki var bir bildikleri. Ama iyice bireyselleşmişler, umurlarında değil dünya ve de Türkiye. Orhan Veli'nin aynalı, cımbızlı yosmalarından da ötedeler. Yargılamak mı, yoksa biz ne yaptık bunlara mı demek doğru, kestirmek mümkün değil. Daha sonra ünlü mağazalar dizisi: Limon, Benetton,

Bakanlığında görev yapan askerlerle görüşe gelmiş insanların kuyruğu. İzliyorlar önlerinden geçenleri. Ben de katılıyorum tekrar korteje. Tam karşımızda yeni Başbakanlık Binası ve Devlet Planlama Teşkilatının bulunduğu bina. Gene 1960'lı yılların heyecanlı günleri geliyor aklıma. Planlama kavramına dört elle sarılmışız. Birileri "Plan mı-Pilav mı?" ikilemini gündeme getiriyorlar, ama ilerici aydınlarımız umutla plana bağlanıyorlar. Kısa süre içersinde umutlar yorgunlaşıyor. İktidarlar plana inanmıyorlar. Hangi kanattan olursa olsun Planlama örgütü ciddiye alınmıyor, ya da belli amaçlar doğrultusunda kullanılıyor. Planlama, toprak reformu artık sadece sözlerde kalmış. 12 Mart günlerinde bir söylenir gibi oluyorlar, ama kısa sürede yozlaştırılıyorlar. Çağdaş, ileri bir toplum yaratmanın tüm araçları teker teker yokediliyor. Buraları çok değişik amaçlı kadroların at oynattığı kurumlar haline getiriliyor. Militanlar yerleştiriliyor. Takunyalı biraderler ortalığı sarıyor. Ve bunları sorgulamak, hesabını sormak kimsenin aklına gelmiyor.

On altı yaşında öğrenciler "Savaşa Hayır" dedikleri için okullarından atılıyor, tutuklanıyor. Bakanlar engizisyon üyeleri gibi sadece idamdan, asmaktan kesmekten bahsediyorlar.

Camiye yakın bir yerde duruyorum. Önümde gençler kıpır kıpır. Ezan okunuyor. Sela bile verilmedi. Kimsenin dikkatini çekmiyor bu. Bir kez daha insanlarımızı ayıran uçurumun keskinliği gözler önüne seriliyor. Ölülerimizi bile bir başkaları kendinden saymıyor. Gençler mırıl mırıl "Kızıldere" marşını söylüyorlar, anlamlı. Ölülerimizi, geçmişimizi bir kez daha hatırlatan bir ağıt sanki. Kuşaklar boyunca çok şeyler yapılmak istendi bu ülkede. Eğitim hamlesi, sağlıkta devletin ağırlığını koyması, sanayide devrimi programa bağlama, tarımda atılımı sağlayacak devlet çiftlikleri, kooperatifçiliğin özendirilmesi, tarım reformu, doğal kaynakların ulusal yapı içersinde değerlendirilmesi. Daha bunlar gibi nicelerini sayabiliriz. Peki nasıl geldik bugünkü noktaya. Bunu sorgulamadan sanırım yeni bir atılım yapmamız mümkün değil.

Vakko, Tiffany, Bravo Dolphin, Beymen vb. Vitrinleri cafcaflı. Fiyatlar ise bir yerlerde. Düzenin mağazaları. Başdöndüren, kandıran ve aldatan bir düzen aynası hepsi.

Sağda Güven parkı ve içinde otuzlu yılların faşist eğilimlerinin simgesi ünlü anıt. Tüfekli, güçlü kuvvetli üstün insanları görüntüleyen yontu ve üzerinde ilkokuldan bu yana ezberleyegeldiğimiz sözcükler: "Türk öğün, çalış, güven". Birden gözlerimin önünden yıllar hızla geçiyor. Soruyorum kendi kendime: öğün ama niçin? Çalış ama nasıl ve nerede? Güven ama kime? Öğrencilik yıllarımızda, hani savaşın dört bir yanı sardığı kırklı yıllarda bu sözcükler bize nasıl da gurur verirdi. İnanırdık gelecekte çok işler yapılacağına. Yeni bir toplum yaratacaktık ileri, özgür ve insanca yaşanan. 1946'yı böylesine alkışladık, 1950'yi kurtuluş olarak, kansız devrim diye göklere çıkardık. Hep özgürlüğü aradık, gerçek demokrasinin kurulduğu sivil bir toplumu düşledik. Şimdi o düşlerimizin karabasana dönüşünü yaşıyoruz. Her gün bir başka yıkıma ağıtlar yakarak ölülerimizin arkasından yürüyoruz. "Ankara, Ankara güzel Ankara/Seni görmek ister her bahtı kara" diye marşların belleğimizde yer ettiği günlerin Ankarasının övünç abidesi Bakanlıkları geçiyoruz. Nazi dönemi Alman mimarisinin klasik örneklerinden biri olan İçişleri Bakanlığı sağımızda. Parti bayraklarının asılacağı sütunlu avlusu bile unutulmamış. Bir bölümü şimdi Emniyet Genel Müdürlüğü. Öğrenciler haykırıyor "Katiller bulunsun hesap sorulsun". Günay'ın susturan sesi yok burada, onlar Meclis'teki törende. Yığınlar sokulmadı Meclise. Orada ayrı bir tören yapıldı, halkın Meclisinde halkın olmadığı bir tören. Meclis'in Dikmen kapısına giderken bunları düşünmemek elde değil. 1908 Devriminden günümüze seksen iki yıl geçti. Çok yazdık, söyledik bunları, birinci Meclisi bir yana bırakırsak parlamento ne zaman halkın Meclisi olabildi? Gözlerimin önünde gene ellili yıllar. Bir pazar sabahı, Kızılay'dan Kavaklıdere'ye doğru yürüyoruz. Bugünkü Meclis binası daha bitmemiş. Buranın halkın temsilcileriyle dolacağı günler üzerine söyleşiyoruz. Sonra da altmışlı yılların sonundaki bozgunumuz, parlamento dışı muhalefetten medet umanlarımız. Hepsi bir yana insan soruyor şu soruyu: Halkımız ne zaman istedikleri kişileri özgürce gönderebildi meclise? Tek parti dönemini bırakın bir yana, o günlerde "Müntehibi sani"ler gözdeydi. Yani ikinci seçmenler. Onlar halk adına oy verirlerdi. Sonra partiler listeleri düzenlediler. Ya genel merkezleri yaptı sıralamayı, ya da delegeler. Sonuçta halka partiye oy ver, onun seçtiğini sen de seçmiş olacaksın dendi. Hangi milletvekili bugün "Beni doğrudan halk seçti" diyebilir? Çünkü halk değil parti onun milletvekilliğine karar verdi. Bugünkü eyyamcı yapı biraz da buradan geliyor. Genel Başkanlara yaranmak, delegelerin peşinden koşma, onların istediklerinin dışında hiçbir doğruyu savunmamak gibi eylemlerin kökünde bu yapı yatıyor. Rahmetli Menderes'in "Odunu aday göstersem seçilir" yaklaşımı bugün her yönüyle doğrulanmadı mı? SHP'nin son kurultayında bile insanların düşünceler, ilkeler değil sadece kişiler peşinde koştuğunu görmedik mi?

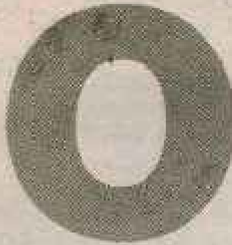
Eski Saracoğlu evlerinin duvarları üstüne oturmuş cenazenin önümden geçmesini bekliyorum. Savunma Bakanlığı köşesi ile Polis Koleji arasındaki yol burası. Onbinlerin yalnızlaşmış yürüyüşü bu kez önümden geçiyor. Kaldırımlarda birkaç kişi. Karşıda Savunma

Dağılıyoruz. Biliyorum, bu cinayetin de hesabı sorulmayacak. Tam bir çöküşün içersinde yaşıyoruz. İktidarımız, muhalefetimiz olayın farkında bile değil görünüyor. Onaltı yaşında öğrenciler "Savaşa Hayır" dedikleri için okullarından atılıyor, tutuklanıyor. Cezaevlerinden sanıklar, hükümlüler dört bir yana, özellikle yeni hücre tipi cezaevlerine atılıyor. Bakanlar engizisyon üyeleri gibi sadece idamdan, asmaktan kesmekten bahsediyorlar. Tek bir insanın yönetimi almış peşine hepimizi sürüklüyor. Ama gene de bir umut var. Geride bıraktığımız tören tüm demokratların, aydın insanlarımızın gerektiğinde nasıl birleştiklerini gösterdi. Gerçi yalnızların birleşmesiydi bu. Ama çoğalabilir, yalnızlıktan arınılabilirdi. Yeter ki bizler birlik olmanın yöntemini bulalım. Eğer öğrenmek istiyorsak bu tören bize birlik olmanın yöntemini de öğretti. Şu ya da bu parti bir diğerine katılsın, birleşsin demekle birlik olunmuyor, onun da ötesinde, birliğin yaratıcı gücüne erişilmiyor. Oysa her partinin, her grubun kişiliği korunarak belirli somut amaçlar çevresinde birleşilebiliniyor. Eğer bunu öğrenebildiysek, o da bir kazanç... ■

Dr. İrfan Erdoğan

AMERİKAN TV'SİNDE TÜRKİYE

Amerikan televizyonları dış dünyayı, özellikle Avrupa dışındaki ülkeleri tehlikelerle dolu karanlık bir dünya olarak tanıtırlar.

Ortadoğu'nun karmaşık hale getirilen sorunlarına Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak etmesiyle yenileri eklendi. Türkiye'yi yönetenler bu gelişmelere kısa dönemdeki "çıkarları" açısından bakıyorlar; yarar sağlanacaksa taraf olmada bir sakınca görmediklerini açıklıyorlar. Bu tutumlarında Irak'a karşı açık bir düşmanlık -şimdiye kadar- ilan edilmemişse de ABD'nin gözüne girme, ondan "aferin" alma gayretleri açık biçimde gözlenmektedir. Peki ama Amerikan kamuoyu Türkiye'yi nasıl görüyor? Daha doğrusu kamuoyunun dünyada olup bitenleri öğrendiği televizyon ekranları Türkiye'yi nasıl yansıtıyor? Bu önemli bir sorudur, çünkü bu bakış açısı Türkiye'nin "değerini" belirlemede önemlidir.

Televizyon haberciliği dünyada egemenlik süren Amerikan düşünce biçiminin her gün deneyip yenilediği, yaşattığı bir çerçeve içinde yürütülür.

İletişimde neyin ele alınıp nasıl işleneceği egemen ideolojilerin belirlediği sınırlar içinde yapılır. Örneğin televizyon haberciliği dünyada egemenlik süren Amerikan düşünce biçiminin her gün deneyip yenilediği, yaşattığı bir çerçeve içinde yürütülür. Bu günlük pratik çoğunlukla kasıtlı olarak yapılan bir şey değildir, egemen Amerikan düşünce biçiminin iletişimde haberciliğe bir yansımasıdır. Haberci (gazeteci) kendini nesnel ve yansız olarak görür; kendini böyle satar ve bununla öğünür. Gerçekte tarafsızlık ve nesnelliğin sadece haberde yorum yapmamak ve olayı "olduğu gibi" aktarmakla sağlanacağını sanmak, böyle bir aktarmanın olasılığını düşünmek hatadır. Dünyada oluşan her olayı haber diye vermek olanağı yoktur. Dolayısıyle, haberci olaylar arasında seçim yapmak zorundadır. Seçim ancak belli bir yorum sonucunda yapılabilir. Yorum özneldir. Öznellik ise belli bir dünya görüşünün ifadesidir. Öznel olarak seçilenin ve bazı durumlarda kendini öznel olarak seçtirenin (örneğin uçak kaçırma) nasıl sunulacağı sorunu çok önemlidir. Amerikan habercilik anlayışı bu konuya bazı mekanik çözüm yolları getirmiştir. Ve bunlar bütün Avrupa ve Türkiye gibi alanlarda bilinçli veya bilinçsiz bir biçimde benimsenmiş, savunulmuş ve savunulmaktadır. Bu mekanik çözüm yollarının, örneğin karşıt görüşlere eşit zaman (ya da yer), incinene söz hakkı, haberlerin açıklamasız anlatımı, anlatımın ilgili kişilerin ağzından yapılmasını içerdiği savunulur. Bu savunmaya göre, haberde kişisel olmayan veriler, gerçekler konuşur. Habercinin kattığı hiçbir bireysel değer yargısı yoktur. Haber ve haberci tarafsızdır. Bu iddia çürük bir tabana dayanır, çünkü hiçbir anlatım, hiçbir mekanik çözüm yolu belli bir dünya görüşünü savunmadan ve desteklemeden yapamaz. Bunun en güncel örneği, Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan olaylarda Amerikan televizyonlarının haberlerde Türkiye'yi nasıl gösterdiğidir. Aşağıda açıklayacağımız bu güncel örnek Amerika'nın kendi halkına dış dünyanın, özellikle Avrupa dışındaki dünyanın kendi habercileri tarafından nasıl bağnazca tanıtıldığını çok açık biçimde ortaya koyar. Amerikalı olan ya da olmayan bazı bilimadamlarının araştırmaları sonucu belirttikleri gibi (örneğin H. Gans, T. Gitlin, H. Schiller, G. Nurdock, D. Smythe) Amerikan televizyonları dış dünyayı, özellikle Avrupa dışındaki ülkeleri tehlikelerle dolu karanlık bir dünya olarak tanıtırlar. Amerikan iletişim ideolojisinin ışığında çalışan iletişim profesyonelleri bizim gibi ülkelerle ilgili haberlere ancak bir iç savaş, işgal, binlerce kişinin kitleler halinde öldüğü felaketler, devlet terörü dışındaki çok sayıda insanın öldüğü terörist operasyonlar, kitle katliamları olduğu zaman yer verirler. Bu yer verişte konunun işleniş biçimiyle Amerikan halkına şu söylenir: Dış dünya savaşlar,kanlı devrimler, felaketler, kitle halinde ölümler, açlık ve sefaletle dolu. Onlara bak ve kendi haline şükret. Onlara bak ve "God bless America"- Tanrının Amerika'yı takdis ettiğini gör. Bu, üniversite çevrelerinde ise şu anlama gelir: Gerçi bizim sistemimizin ve yaşam biçimimizin bir çok eksikleri ve aksaklıkları var, ama öteki ülkelerin durumu, bizim sistemimizin ve durumumuzun varoların en iyisi olduğunu kanıtlar.

Türkiye'den haber

Son yirmi yıl içinde Türkiye hakkında Amerikan televizyonlarında verilen haberler Kıbrıs'ın "işgali", İstanbul'da bir sinagogda yapılan katliam ve ceza sistemimizi ortaçağ vahşetine benzeten "60 minutes" programından ibarettir. Şimdi de Ortadoğu sorununda Türkiye'yi kullanma konusu ve çabaları gündemdedir. Irak'la ilgili sorunda Türkiye taraf değildir, ancak yakın "dost" ve "umut" olarak sunulmaktadır. Bu durumda Amerikan televizyonlarında Türkiye'nin pozitif görüntüleri yer alması gerekir. Ama gerçekte durum hiç de böyle değildir.

Bir kere Türkiye'nin sınırları ile ilgili sorun vardır. Amerikan televizyon haberlerinde ön ve arka planda çoğunlukla iki tür harita kullanılır. Birincisinde her ülke ayrı renklere boyanmış olarak gösterilir. İkincisinde sınırlar çizgilerle ayrılır. Amerikan televizyonlarında geçtiğimiz günlerdeki haberlerde hem renklerle boyanan hem de çizgilerle belirlenen Türkiye sınırlarına Trakya dahil edilmemiştir. Sınırlar Marmara denizinin Asya yakasında bitmektedir. İlkel çağlarda yaşayan ve Hıristiyan olmayan bir Asya ülkesi, Avrupa'da bir karış toprağa nasıl sahip olabilir, değil mi?

İkinci sorun Türkiye'deki yaşam biçiminin sunumudur. Türkiye Amerikan televizyonlarına göre ilk çağlarda yaşayan bir ülkedir. Görüntülerde dar sokaklar, ahşap ve çamurdan yapılmış evler, çöl gibi görünen kıraç topraklar, bütün vücutlarını çarşafla kapatmış kadınlar, takkeli, palabıyıklı, yüzleri traş görmemiş erkekler, sokaklarda oturan, tavla oynayan acaip insanlar, taşıma aracı olarak kullanılan eşekler yer alıyor. Türkiye yaşam biçimi, giysisi, barınağı -evi, çevresi ve taşıma teknolojisiyle tamamen geri kalmış- ilk çağ toplumu olarak görünüyor. Örneğin Ankara ve Diyarbakır New York'un en fakir, işsiz güçsüz zavallılarının yaşadığı, bakımsız, yıkık dökük, rezil görünümlü zenci ve ispanyol harlemlerinden çok daha kötü gösteriliyor. Bu tür sunuşun sonunda, Amerika'nın açları, insanca yaşamın çok altında yaşayan milyonlarcası kendi "gelişmiş" ve "iyi" hallerinden dolayı ve Amerika'da olma şanslarına dua etmekten başka ne yapabilirler ki?

İdeolojilerin sonunu ilan eden ideolojiler gerçekte kendi ideolojilerini evrensel bir gerçek olarak yutturmaya çalışırlar. Bu yutturmacada başarı ise bu ideolojinin egemenliğinin yaygınlığı ve bu egemenliğe karşı mücadele eden ideolojilerin durumuyla orantılıdır. Belirttiğimiz biçimde Türkiye'yi gösteren Ameri-

kan habercilerinin düşünme biçimi egemen bir ideolojinin biçimlendirdiği bir kafa yapısıdır. Bazı Türk televizyoncuları da Amerika'ya gittiklerinde aynı egemen ideolojinin etkisiyle Türk seyircilerine gökdelenler ve zengin yaşam biçimini gösterirler. Röportajlarını ne İspanyol ne de zenci harlemlerinde yaparlar; soğuktan titreyen, ısınmak için birbirine sarılmış bir Amerikan ailesini, verem ve bit salgınına uğramış yoksul semtlerin okullarını, uçaklardan atılan ilaçlarla zehirlenen veya ölen üzüm toplayıcılarının yaşadığı yerleri, kaçak işçileri, çıplak kadınların fahişelik yaptığı sokakları göstermezler. Tersine Türk halkına Amerika'nın en güzelini, en çekicisini, en beğenileni, en olumlu yanlarını sunarlar. Aynı ideolojinin egemenliği altında yetişmiş Amerikan iletişimcileri ise Türkiye'nin en kötüsünü, en olumsuzunu, en ilkelini sunar Amerikan seyircisine. Ve böylece egemen bir ideoloji ve onunla gelen anlayış biçimi sürer. Yaşam biçimi ve siyasal-ekonomik yapı desteklenir. Bu ideolojilerin doğal çalışma biçimidir.

Eğer bu çalışma sonucu Türkiye ile ilgili yanlış veya saptırılmış görüntüler Amerikan ekranlarını dolduruyorsa, bundan Amerikalı haberciler sorumlu tutulmamalı, kınanmamalı. Çünkü onlar bir sistemin yaşatılması için tarihi görevlerini yapmaktadır. Kınanması gereken bunları görüp ses çıkarmayanlardır. Eğer Amerika'da bazı çıkar çevreleri Türkiye'yi çeşitli yollarla savaşa sokmaya çalışıyorlarsa onları kınamamak gerekir, çünkü onlar çıkarları doğrultusunda Kuveyt'teki hisselerini korumak veya daha çok silah satmak ya da kendileri için bir şey elde etmek peşindedirler. Uluslararası siyaseti ahlak, doğruluk, dürüstlük değil, gerçekte ekonomik çıkarlar yönetir. Kınanması gerekenler Türkiye'de savaş yaygarası yapanlar, özellikle Türkiye'nin savaşa girmesini körükleyenlerdir. Bu kişilere şu soruların sorulması gerekir:

Kuveyt petrolünde korunması gereken hisseniz mi var?

Bölge ülkelerindeki çıkarlarınız tehlikeye mi giriyor?

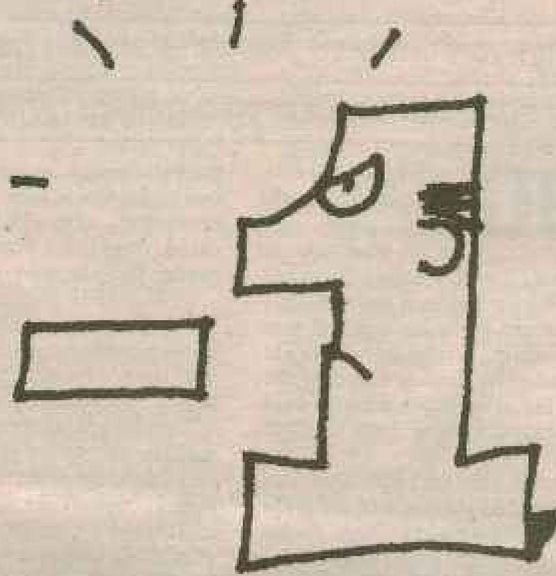
Musul ve Kerkük petrollerinde gözünüz mü var?

O petrollerde dünya piyasasında egemen olan güçlerin payı var, çıkarı var. Bunu elde edebilecek bir durum varsa onlar alırlar, size neden versinler?

Amerikan televizyonlarında ve gazetelerinde savaş yaygarası koparılıyorsa, bu tamamen çıkarına zarar verilen tüccarın ve savaştan çıkar sağlayacak tüccarların yaygarasıdır. Türkiye'de savaşı körükleyenler kimin sözcülüğünü yaptıklarının farkındalar mı acaba? ■

Erdal Atabek

Beni "kendinizden" saymayın...

Yine nüfus sayımı yapacaksınız, öyle mi? Lütfen beni saymayın. Sizden değilim.

Sayım listelerinizdeki cetvelleri biliyorum. Yaşımı soruyorsunuz, cinsiyetimi, eğitimimi, bir şeyler, bir şeyler soruyorsunuz. Sonra bütün bunları "bir" sayıyorsunuz, birleri topluyorsunuz, 62 milyon 684 bin 283 kişi olmuşuz diyorsunuz.

Demeyin. Sondaki üçü iki yapın. Beni saymayın. Sizden değilim.

❑

Ben barışı severim. Siz savaş çığlıkları atıyorsunuz.

Ben dostluk şarkıları severim. Siz marş söylüyorsunuz.

Ben çiçekleri severim. Siz silahları seviyorsunuz.

Ben insanları severim. Siz insan satıp petrol alıyorsunuz.

Beni saymayın, sizden değilim.

❑

Siz herşeye alışıyorsunuz. Ben alışamadım.

Yüzünüze tükürürler "Yarabbi şükür" dersiniz. Ben diyemedim.

Adam yerine koymazlar, aldırmazsınız. Ben yapamadım.

Üç kuruş için üç takla atarsınız. Ben atamadım.

Beni saymayın. Sizden değilim.

❑

Eskiden verilmiş idam kararlarını uygulamaya kalkıyorsunuz. Terör var ve terörü önle (ye?)miyorsunuz. Bunu bahane ederek yeniden idamlar yapmak istiyorsunuz. Yıllardır hapiste tuttuğunuz insanlara rehine gözüyle bakıyorsunuz. Çok kötü bir duygu alıyorum. İçimde bir şeyler kalkıyor.

Beni saymayın. Sizden değilim.

❑

Dinsel bağnazlığı bile bile körüklüyorsunuz. Aynı ülkenin insanlarını birbirine düşman ediyorsunuz. Bu düşmanlığın üzerine çıkıp ülkeye hükmetmek istiyorsunuz. Sonra da kirli ellerinizi silip gösteriyorsunuz, 'bakın ellerim ne kadar temiz' diyorsunuz. Elleriniz kanlı, görüyorum.

Beni saymayın, sizden değilim.

❑

İşçiydim, attınız. Memurdum, sürdünüz. Öğrenciydim, dövdünüz. Seyyara çıktım, kovaladınız. İş aradım, vermediniz. Tunceli'de doğmuştum, fişlediniz. Öğretmendim, mimlediniz. Konuştum, kovuşturdunuz. Yazdım, yargıladınız.

Beni saymayın, sizden değilim.

❑

Ben 16 yaşında bir lise öğrencisiyim. Okul duvarına 'savaşa hayır' sözlerini yazdığım için okul yönetimince ihbar edildim. Emniyete götürüldüm ve bana yapılanları anlatmayacağım. Sonra tutuklandım. Şimdi hapisanedeyim. Genç bir kız olarak bu sayımı hapisanede geçireceğim.

❑

Beni saymayın, sizden değilim.

❑

O gün sokağa çıkamayacakmışız. Herkes çok kızıyor ama benim için farketmez. Ben zaten pazarları sokağa çıkmıyorum. Sokaklar çok kalabalık. İnsana çarpıyorlar, küfrediyorlar, yerlere tükürüyorlar. Geceleri de sokağa çıkamıyorum. Korkuyorum. Uzaktan bir gölge görsem korkuyorum. Diğer günler de vızır vızır geçen arabalardan korkuyorum. Sokağa parkeden arabalardan yol da bulamıyorum. Doktorlar sizde 'agorafobi' olmuş dediler. Sokağa çıkma korkusu demekmiş. O gün de çıkmayacağım zaten.

❑

Ben on yıldır pazarları sokağa çıkmıyorum. Hapisteyim.

❑

Beni saymayın dedim, anlamıyor musunuz? Sizden değilim... ■

Prof.Dr.
İzzettin Önder

VERGİ POLİTİKASININ SİYASAL TAHDİTLERİ

Ekonominin verilerine ve sosyal alandaki gelişmelere baktığımızda kamu kesiminin gerçek bir sorunla karşı karşıya geldiği rahatlıkla görülebilir.

1990 yılı Konsolide Bütçesinin gelir-gider farkı, geçen yılın aynı dönemine ait farkın beş misline çıkarak, 5 trilyon lirayı bulmuştur. Henüz Körfez Krizinin patlak vermediği dönemde beliren böyle bir açık, yıl sonu itibariyle gelişmelerin, planlanan ve bütçelenen değerleri fazlasıyla aşacağı sinyalini vermektedir. Artış hızı daha düşük olmakla beraber, aynı sonuç hazine nakit açığında da görülmektedir.

Bu bulguların, ilk etaptaki sorumluları Bütçe gelir ve giderlerinde görülen artış hızlarıdır. Zira, yılın ilk yarısına ait gerçekleşme rakamlarına bakarsak, giderlerin, geçen yılki giderlere göre artış oranı %99 olarak gerçekleşmiş iken, gelirlerin, geçen yılki aynı dönem gelirlerine göre artış oranı, %77 olarak gerçekleşmiştir.

Yılın ilk altı aylık verileri çerçevesinde artış eğilimi sinyalleri güçlenen Konsolide Bütçe ve Hazine açıklarına, Ağustos ayından itibaren ortaya çıkan Körfez Krizi de eklenince, vergiler daha da bir ağırlıkla yeniden gündeme gelmiş bulunmaktadır. Ancak açıktır ki, bu kez sorular birbirini çözer nitelikte değil, fakat bir açmaz yaratır biçimde belirdi. Zira, Körfez Krizi, tüm ekonomiye yük getirdiği için, kamu kesimi finansman ihtiyacını karşılamak gayesi ile vergilere başvurmada da belirli güçlüklerin olacağı açıktır.

> **Vergi kararları, toplumsal güç dengelerinin ve bu dengeleri yansıtan siyasal örgütsel yapıların birer ürünüdür. Değişimi de bu yönde beklemek gereklidir.**

Ekonominin 1989 yılı verilerine ve sosyal alanda giderek netleşmeye başlayan gelişmelere baktığımızda kamu kesiminin gerçek bir sorunla karşı karşıya geldiği rahatlıkla görülebilir. 1989 yılı ekonomik verileri, özellikle İSO tarafından yapılmış olan 500 büyük firma anketi verileri, şirketlerin kârlılık oranlarının giderek gerilediğini göstermektedir. Gerçi, vergi matrahı oluşturması açısından ortalama şirket kârlılığı yanında, şirket adedi de önemlidir. Ancak, özellikle yüksek enflasyonist dönemlerde ortalama şirket kârlılığı, vergi psikolojisi açısından fevkalade büyük bir önem taşımaktadır.

Toplumda gözlenen diğer bir gelişme ise, yaygın işsizliğe rağmen, toplu sözleşmelerin, hiç değilse geride bıraktığımız dönemlere oranla daha bir işçiler lehine neticelenmesidir. Toplu sözleşmelerin çalışanlar lehine neticelenmesi, sosyal açıdan olumlu olmakla beraber, kurumların tabi olduğu vergi oranı ile emekçilerin tabi olduğu vergi oranına bağlı olarak vergi geliri üzerinde azaltıcı bir rol oynaması kaçınılmazdır.

1990 yılında görülen gelişmeler ise, sağlanan büyümenin iç piyasanın canlandırılması ile ve genelde dayanıklı tüketim malı niteliğindeki beyaz eşya türü mallar üretimindeki artışlarla gerçekleştirildiği görülmektedir.

Tüm bu gelişmelerin vergi sahasındaki yansımaları ise, açıkça görülmektedir. Oluşan ortam içinde vergi ayrıcalıkları üzerine gitmek, politik opportünite açısından olası görülmemektedir. Bu nedenle, Gelir ve Kurumlar Vergilerindeki olağanüstü istisna ve muafiyet hükümleri korunmakta, hatta genişletmektedir. Böylece ağırlaşan ekonomik koşullar altında, istisna ve muafiyet hükümleri bunlardan yararlanmayanlar aleyhine daha da ağır bir yük oluşturmaktadır.

Temel vergi olan Gelir Vergisi içinde, geçen yıla oranla tahsilatı en hızlı artan kalemin, Gelir Vergisi Tevkifatı olduğu görülmektedir. Aynı kalem, ayrıca geçen yıla göre de tahsilatı en yüksek değerde artan bir gelir kaynağı görüntüsü taşımaktadır. Buna karşılık, Kurumlar Vergisi tahsilat artışı ise, oldukça düşük bir değer sergilemektedir. Gelir Vergisi Tevkifatı kaleminin, geçen yıla göre artış hızı, %127 dolayında gerçekleşirken, Kurumlar Vergisi için aynı değer %25 dolaylarında gerçekleşmiştir. Beyana Dayanan Gelir Vergisi kaleminde de bu değer, ancak %54 olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır.

Gelir Vergisi Tevkifatı kalemi ile ilgili rezervasyonları dikkate olarak, bu veriler çerçevesinde şu değerlendirme yapılabilir: dolaysız temel vergilerimiz, beyan esasından uzaklaşma ve götürü usüle ağırlık veren bir görüntü kazanma eğilimi içine girmiş bulunmaktadır. Bu görüntünün, ayrıntıya girmeksizin, işgücü ve göreli olarak düşük gelir grupları üzerindeki yükü ağırlaştırdığı ifade edilebilir.

1985 yılında yürürlüğe girmiş olan Katma Değer Vergisi de devlete gelir sağlamada oldukça esnek bir kaynak oluşturmaktadır. Dolaylı bir yükümlülük olarak doğrudan hisedilmeyen ve ihracatta net maliyetten ayrıştırılabilen bu vergi, son uygulamada da görüldüğü gibi, Bakanlar Kurulu Kararı ile ayarlanabilmektedir. Bu ayarlama da açıkça görüldüğü gibi, zaruri gıda maddelerine uygulanan vergide öngörülen artış, lüks mallar üzerine uygulanan vergide öngörülen artıştan yüksektir.

KDV'de gerçekleştirilen bu değişikliğin mantığı, sosyal adalete ters düşmekle beraber, rahatça anaşılabilir niteliktedir. Zaruri mallara olan talep oldukça sert olduğundan, burada gerçekleştirilecek artış, piyasayı fazla daraltmayacağı halde, zaruri olmayan mallara olan talep esnek olacağından, buradaki vergi artırımı piyasayı daraltabilecektir. Ekonomik büyümenin iç piyasaya yönelenerek gerçekleştirilmeye çalışıldığı bir dönemde ise, piyasayı daraltacak her türlü önlemden kaçınmak gerekli görülmektedir.

Dolaylı verginin piyasaları daraltmadan, kamu kesimine gelir sağlaması ise, ancak ekonomide parasal genişleme ile olasıdır. Böylece, Bütçe açığı yolu ile değil, fakat bir verginin amacı dışında kullanılması yolu ile yaratılabilecek, enflasyon olgusu ile karşı karşıya gelmiş oluruz. Çeşitli çalışmalara göre, milli gelirin yaklaşık %3'ü dolaylarında bir gelir sağlayan enflasyon vergisinin, sabit gelirliler, çalışanlar ve tüm ekonomi üzerine yıktığı yük ise, ortadadır.

Siyasal boyutları dışında, Körfez Krizinin ekonomi üzerinde oluşturduğu ve oluşturacağı yük, miktarı ne olursa olsun, açıktır. Ancak Türk Vergi Sisteminin gelişimi, bu olumsuzlukla doğrudan bağıntılı görülemez. Zira, kamu kesimi maliyetine benzer şekilde, krizin maliyeti de topluma adalet ölçüleri içinde yayılmalıdır. Böyle bir gerekçe arkasına sığınarak, gerçekleştirilecek vergi değişiklikleri (enflasyon da dahil), toplum vicdanında fazla haklı gerekçe bulamaz.

Dünya ekonomik konjoktürünün olumsuz geliştiği, ekonomik büyümenin iç talebe dayandırıldığı ortamda, sosyal adalet ilkelerine ters, fakat siyasal karar organının amaçları doğrultusunda bir vergi politikasının geliştirilmesi öngörülebilir. Bu cümleden olarak zaruri maddelere uygulanan KDV'de, lüks mallara uygulanandan daha yüksek artışa gitmek, Kurumlar Vergisi'nde yurtdışı bazı kazançları da kapsayacak biçimde istisna hükümlerini genişletmek, fakat Gelir Vergisi ilk dilim oranlarını hafifletmemek, menkul sermaye iratlarına ait hiçbir yeni hüküm getirmemek, buna karşılık gayrimenkul ve iştirak satış kazançlarına ilişkin istisna sürelerinin uzatılması, bu zihniyetin belirgin örnekleri arasında sayılabilir.

Siyasal kararlar, bu arada vergi kararları da, toplumsal güç dengelerinin ve, önemli istisnalar dışında, bu dengeleri yansıtan siyasal örgütsel yapıların birer ürünüdür. Bu nedenle, soruca bakmak yerine, oluşuma bakmak daha açıklayıcı ve sağlıklı görülmelidir. Değişimi de bu yönde beklemek gereklidir! ■

YARDIM YA DA HIRTLIK

ANAP iktidarı sayesinde artık resmen ve alenen dilenci durumuna getirildik, yardım dileniyoruz. Bedava petrol dileniyoruz.

Dil biliminde sözcükler **edebi, genel** ve **halk dili** sözcükleri diye üçe ayrılır ve sonra bunlara **bilimsel, teknik arkaik, lehçe** ve **yabancı** sözcüklerle **argo** ve **bayağı** sözcükler denerek de ekler yapılır.

Örneğin **"hırt"** sözcüğü dilimizde argo bir sözcüktür ve Türk dili sözcüklerinde karşılığı, **"kaba ve görgüsüz olduğu halde kendini *bir şey* sanan"** diye verilir. **Ferit Devellioğlu**'nun **Argo Sözlüğü**'ndeki anlamıyla ise **"hırt, sersem, budala ve ahmak"** anlamlarına gelir. **"Hırtlık etme"** diye de kullanılabilir ya da birine salt **"hırt"** dendi mi, ne demek istendiği anlaşılır.

Oysa, Türk argosuna girmiş, hırt, aslında Arapça bir sözcüktür ve anlamı **"bozulmuş ve kesilmiş süt"** ya da **"erkek keklik"**dir.

Erkek keklik ya da kesik sütün salaklık, dangalaklık ve budalalıkla ilişkisi nedir ki, Türk argosunda Arapçanın bu sözcüğü çok değişik bir anlam kazanmıştır?

Bu konu, dil bilginlerinin tartışacağı bir konudur. Ama görülüyor ki dilimizde kimi sözcüklerin asıl anlamları ile sonradan kazandırılan kimi anlamları arasında akıl almaz ölçülerde kaymalar olmaktadır.

Böylesi anlam kaymasına uğrayan sözcüklerimizden biri de **"yardım"**dır. Kırk yılı aşkın süredir, domuzuna bir bilinçlilikle anlamı kaydırılarak ve bu kaydırma bilinç altlarına yerleştirilerek bu yardım sözcüğü kullanım alanı dışında sömürülmektedir. Türk Dil Kurumu Sözlük'ü, yardım karşılığını şöyle vermektedir: **"Yardım: Birinin karşılaşmış olduğu güçlükleri, sıkıntıları hafifleten iş. Muavenet. İane. Medet"... Nijat Özön** de **Güzel Türkçemiz** adlı sözlüğünde, yardım sözcüğünün bu karşılıklarının yanına, **"imdat, müzaharet, nusret ve subvansiyon"** sözcüklerini eklemiş.

Dikkat edilirse, Türkçe yardım sözcüğünün Arapça, Farsça, Osmanlıca ve Fransızca karşılıklarının hiç biri, **"borç"** ya da **"kredi"** anlamlarını da taşımıyor. Niye?

Niyesi şu ki, yardım nereden bakarsanız bakın, nasıl değerlendirirseniz değerlendirin yardım alanı, yardım arayanı biraz küçülten, aşağılatan bir hava taşıyor.

Kime yardım edilir? Doğaldır ki küçüğe, güçsüze, yoksula yani yardıma gereksinimi olana... Küçüğün büyüğe, güçsüzün güçlüye ve yoksulun varsıla yardım etmesi söz konusu olabilir mi? Kuşkusuz ki hayır! Böylesi olsa olsa, güzel Türkçemizin argo deyimi ile hırtlık olur. Haaa bir de eşitlerin birbirine yardımı, birbiri ile alışverişi vardır ki, ona da yardımlaşma değil, "dayanışma" denir. Dayanışmanın onur kırıcı bir yanı yoktur. Bu olağan bir davranış ve tutumdur. Dayanışanlar daha güçlü olurlar. Karşılıklı dayanışma yerine yardım alan ve yardım veren arasındaysa böyle bir ikili iletişim yoktur. Ya ne vardır? Dilenen ve dilenene dilediğini veren ya da vermeyen güçlü, yani **"efendi"**.

Şimdi lâfın burasında diyeceksiniz ki, bütün bunları niye anlatıyorsun? Bunlar bilinen şeyler değil mi?

Kuşkusuz ki tüm bunlar biliniyor. Biliniyor ama, bilinen ve görünen bir başka gerçek daha var: Kırk, hatta kırk beş yıldır ülkemizde taa 1945'lerden **Truman** ve **Marshall** dönemlerinden bu yana sürekli bir "yardım" sözcüğü kullanılıyor. **"Truman Yardımı, Marshall Yardımı, Amerikan Yardımı..."** Giderek bu sözcüğün çapı ve yönü değişiklikler de gösterdi. Ülkemiz sürekli **"dış yardım"** arayan ülkeler safgına girdi. **"OECD yardımı, AT yardımı, Dünya Bankası Yardımı, IMF yardımı"** diye sonunda geldik **Suudi Arabistan Yardımı, Kuveyt Yardımı, Katar Yardımı, Körfez Şeyhlikleri Yardımı** aşamalarına...

Kırk, kırk beş yılda Atatürk'ün kurduğu bağımsız Türkiye Cumhuriyeti, döne dolaşa şundan bundan yardım dilenen bir ülke durumuna girdi. ANAP iktidarı sayesinde artık resmen ve alenen dilenci durumuna getirildik, yardım dileniyoruz. Bedava petrol dileniyoruz. Kimlerden? Bir ara Lüksemburg gibi, Avrupa'da **"cim karnındaki nokta kadar bile yer tutmayan"** ülkelerden, **Türkiye'ye Yardım Konsorsiyom**'larından 100 bin dolarlık yardım dilenmekten şimdi geldik, Katar ya da Bahreyn Emirliğinden petrol dilenme aşamasına...

Bu tutum hiç mi kanımıza dokunmuyor?

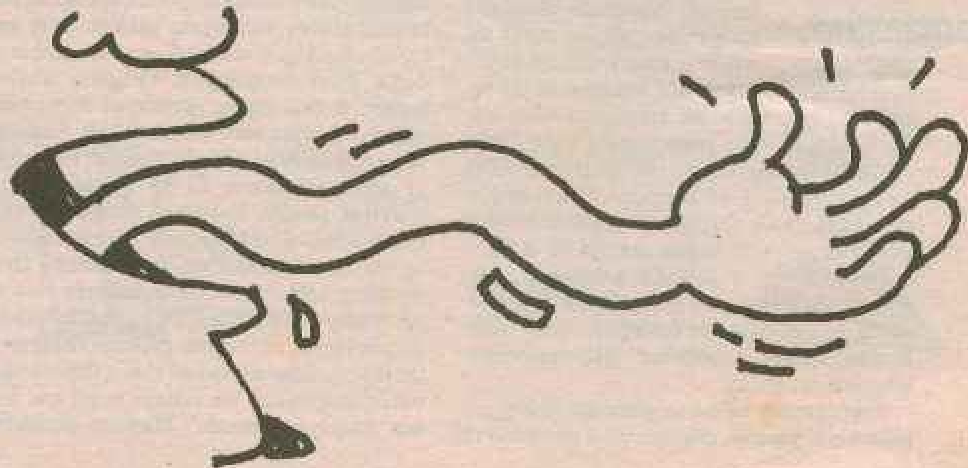
Durmadan ve bilinçsizce kulandığımız **"yardım"** sözcüğündeki anlam kaymasından hiç mi rahatsız olmuyoruz? Ulusal onurumuz bunca mı onursuzluğa dönüştü? En sorumlu devlet adamlarımız, bakanlarımız, politikacılarımız gün geçmiyor ki demeçler veriyorlar, **"bilmem ne yardımını aldık ya da almak üzereyiz"**... Gazetelerimizde sürekli yardım haberleri: **"Amerikan Senatosu Ödenekler Komitesi önümüzdeki mali yılda verilmek üzere 545 milyon dolarlık askeri yardım ödeneğini onayladı"**. Ya da buna benzer haberler...

Oysa, sürekli yardım yardım diye adı edilen bu alacaklar, verecekler **iane** değildir, **hibe** değildir, **yardım** değildir, düpedüz **"borç"**tur, **"kredi"**dir. Biz borca, krediye yardım adını takıyoruz. Kırk küsur yıldır da bu yanlış sürdürülüyor.

Sürekli yardım yardım diye adı edilen bu alacaklar, verecekler iane değildir, hibe değildir, yardım değildir, düpedüz "borç"tur.

Artık şunu aklımıza iyice yerleştirmemiz gerekir. Kimse bize kara kaşımız kara gözümüz için yardım etmez. Hele uluslararası ilişkilerde yardımın yeri yoktur. Dayanışma olabilir, ülkeden ülkeye borç almak, kredi almak olabilir. Bunlar olağan ticari çıkar ilişkileridir ve karşılıklı, alana da verene de onursuzluk getirmeyen doğal işlemlerdir. Borç yiyen kesesinden yer atalar sözümüz unutulmamalıdır. Türkiye'nin bugün 50 milyar dolar dış ve 50 trilyon lira iç borcu varsa, bunlar hep yardım adı altında verilen borçların ana paraları ve faizleridir. Ve bu borçlar eninde sonunda, şöyle ya da böyle ödenecektir. Bu böyle iken, borcu yardım adı altında bu millete yutturmak, bu korkunç anlam kaymasına yol açmak, ulusal onur duygusunu yitirmiş olmaktan başka bir anlam taşımaz.

Bu böylece bilinmeli, böylece değerlendirilmelidir. Hırtlığın gereği yoktur. ■

Tektaş Ağaoğlu

"ZAFER"İN DİYETİ!

Güney ülkelerinin Kuzeye ekonomik tabiyetinin sürmesi Kuzey kapitalizmi için vazgeçilemez bir global iktidar sorunudur.

Doğu-Batı eksenli soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte Kuzey-Güney eksenli bir sıcak savaşın hemen gündeme gelmiş olması, herhalde, talihin zamansız bir cilvesi değil, olsa olsa dünyada yeni bir "global mutluluk" çağının açıldığını sananlarla tarihin acı istihzasıdır.

ABD ve müttefiklerinin Ortadoğuya yığdıkları son kırkbeş yılın en büyük tahripkâr güç yığınağının ardında bir araba yükü Birleşmiş Milletler retoriği var; ama (bu satırların yazıldığı 18.10.1990 gününe dek henüz) o yığınağa meşru gerekçe sağlayabilecek bir Birleşmiş Milletler kararı yok. Yarın öbür gün öyle bir kararın çıkması halinde de bugüne kadar yaratılan emirvaki, emrivaki olmaktan çıkmayacak ABD yönetimi ve yakın yandaşları Ortadoğu'da dayattıkları silahlı varlıklarını açıkça ve doğruda doğruya düzenli ve güdümlü petrol ikmali ile ilgili genel çıkarları doğrultusunda gerekçelendiriyorlar. (Dünya toplam petrol üretiminin %73'ü dünya nüfusunun %22'si tarafından tüketiliyor. Tek başına ABD'ye, dünya nüfusunun %.4.8'i kadar insanıyla, dünya petrol tüketimi toplamının %25'i düşmektedir.) Kuveyt'in egemenliğinin ihlali ve Birleşmiş Milletler zemininde genel mutabakatın depüdüz bahane ya da en fazlası tali bir faktör olduğunu dünya âlem biliyor. ABD ihkakı hak'a hakkı olduğu iddiasıyla bildiğini okuyor. BM'den çıkacak bir askeri müdahele kararı arkadan gelen istim olacak. (Kaldı ki, daha yakın zamana kadar BM'e verdikleri değerin ölçüsü çok iyi bilinen ABD ve yandaşlarının imdi birdenbire BM'ci kesilerek onu "yeni bir uluslararası düzen"in makbul aracı gibi görmeye başlamaları da bu örgütün 2. Dünya Savaşı sonrasından kalma yapısı, işleyişi ve hedefleri yeni perspektifler doğrultusunda değişmedikçe ne türden bir "yeni" uluslararası düzenin "mutabakat" platformu olabileceğinin işaretidir.)

Gelişmiş ülkelerin toplam nüfusu dünya nüfusunun dörtte birini geçmiyor. Oysa aynı ülkeler bütün dünya gelirler toplamının yüzde 80'ini tüketiyor. Bu çelişkiyi uzaklaştıramazsınız.

Olay, geçmiş tarihe ve geleceğe ilişkin görüşlerimizi yeniden düşünmemizi gerektirecek ölçüde değiştiği söylenen dünyada emperyalizm olgusunun gerçeklik olarak değişmeden sürdüğünün bence çok açık kanıtıdır.

ABD, 89 yılı sonundan bu yana dünyanın dilediği her köşesinde, Panama'da, Nikaragua'da, Liberya'da emperyalist saldırganlığın tipik örneklerini sergilemekten geri durmadı. Filistin topraklarında Filistan halkına yönelik zulüm, şiddet ve terör hızla yoğunlaşırken İsrail yönetimine açık desteğini sürdürüyor. NATO'nun S. Birliği ve eski sosyalist sistemi hedef alan işlevinin sona ermiş olmasının NATO'yu NATO olmaktan çıkarmayacağı da çok çabuk anlaşıldı. Bu yönde döktürülen yorumların daha mürekkebi kurumadan NATO Ortadoğuda "out of area" (NATO dışı alanlara müdahele) doktrini ile yeni ve dipdiri bir işlev üstlendi. Ne zamandır kuytu alanlarda yat/kalk talimiyle vakit öldüren çevik kuvvete, Akdeniz'in kokuşmuş sularında ilk sıcak savaşta denenmeye hazır en son teknoloji harikası uçaklarla yüklü dolanan Donanma birliklerine iş çıktı. Gazeteler, Mister Bush'un "Körfez krizi ile uğraşmak bütçe çalışmalarından daha zevkli," dediğini yazıyorlar!

Boşuna değil.

Doğu-Batı ekseni üzerinde soğuk savaşın sona ermesiyle bu defa Kuzey-Güney celişkisi öne çıkıyor. Çelişkinin bugünkü ve geleceğe yönelik dinamiklerini doğru değerlerdirebilmek için dünyanın gelişmiş sanayi ülkeleri ile geri kalmış ya da az gelişmiş ülkeleri (Üçüncü Dünya) arasındaki ilişkiyle ilgili Uluslararası Yeni Bir Ekonomik Düzen kavramının nerdeyse çeyrek yüzyıla yakın bir geçmişi olduğunu hatırlamamız iyi olur. O alanda BM öncülüğünde çok çalışmalar yapıldı, diller döküldü, uluslararası görkemli toplantılar düzenlendi, uzun ve etraflı raporlar, programlar hazırlandı, ama şimdiye kadar konunun Willy Brandt ve F. Mitterand'ın nutuklarında retorik süs öğesi olmasından öte hiç bir sonuç elde edilemedi.

Edilemezdi de. Çünkü Kuzeyin (zengin ülkelerin) çıkarı Güneyin (yoksul ülkelerin) felaketidir. Güney ülkelerinin giderek artan yoksulluğunun temel nedeni Kuzey ülkelerinin giderek artan zenginliğidir. Gelişmiş ülkelerin toplam nüfusu dünya nüfusunun dörtte birini geçmiyor. Oysa aynı ülkeler bütün dünya gelirler toplamının %80'ini tüketiyor. Bu çelişkiyi uzlaştıramazsınız. Ya da uzlaştırırsınız da, işte öyle, şimdiye kadar hep olduğu gibi ve şu sıralar Ortadoğuda yapılmak istendiği gibi uzlaştırırsınız: Sefaletle zenginlik birbirini artıradururken arada bir sefillerin kafasına vura vura! Kuzey-Güney çelişkisi, bugünkü "çağdaş" gerçekliğiyle, sömürgeci güçlerle sömürge ülkeler ve halklar arasındaki klasik ilişkinin doğrudan uzantısıdır. Bu vakıayı tespit için insanın dünyaya "demode" Marksist gözlüklerle bakması hiç gerekmiyor. Bütün Yeşiller ve Çevrecilerin ve baktığını gören, aklı biraz sola çalan kimi sosyal demokratların bakışı, tahlilleri, söylemlerinin de aynı yönde olduğu biliniyor.

Zengin ülkelerle yoksul ülkeler arasındaki uçurum yabancı sermaye yatırımları, eşitsiz mübadele, dış borçlanma gibi etkenler aracılığıyla ve yer yer yoksul ülkelerin iç yapılanmalarında gerçekleştirilen dışardan güdümlü "taransformasyon"lar yoluyla giderek derinleşmektedir. Bu yazıyı her alanda bol rakamla doldurmak istemiyorum. Bir iki çarpıcı örnekle yetineceğim. 1980-88 yılları arasında dış borç faizlerinde yükselme ve petrol hariç hammadde fiyatlarında düşüş nedeniyle Magrib'in altında kalan Afrika ülkelerinin gayri safi yurt içi üretimlerinin %14,4'ü Kuzey ülkelerine aktarılmıştır. Bu rakamlar Güney Asya ülkeleri için %10,2, Lâtin Amerika için % 10,3'tür. 80'li yılların başında yalnız Lâtin Amerika ülkelerinin dış borçlarının toplamı 210 milyar dolar dolayındaydı. 1989'da dış borç toplamı 416 milyar dolara ulaşmıştır. Arada geçen yıllarda Lâtin Amerika ülkelerinden Kuzey ülkelerine, ayrıca, ana para ve faiz ödemesi olarak 200 milyar dolar transfer edilmiştir. Sadece 1989 yılında Lâtin Amerika'dan Kuzey ülkelerine akan mali kaynak toplumı 25 milyar dolardır. Aynı yıl içinde bu ülkelerde enflasyon oranı yılda ortalama %1000, gayri safi yurt içi üretimde büyüme oranı (nüfus artış oranı düşünülmeksizin) %1,1'den ibaretti.

Dış borçlanmanın baskısı altında IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kapital çevrelerinin dayatmalarıyla Lâtin Amerika ülkelerinde son on yılda bir dizi yapısal yeniden düzenlemenin gerçekleştirildiği biliniyor: Kamu kesiminin daraltılması, sosyal harcamaların kısıtlanması, destekleme fonlarının kaldırılması, ithalatın düşürülmesi v.h. Bu tür uygulamalar sonunda Lâtin Amerika ülkelerinde bugün kişi başına gayri safi yurtiçi üretim 1980 yılına kıyasla %8 gerilemiştir. Bu ülkelerin yaşama düzeylerindeki gerileme genelde %16,8'i buluyor. Tek tek ülkelerin rakkamları daha korkunç bir tabloyu sergiliyor: Uruguay: -%30; Arjantin: -%29; Bolivya: -%27,9; Şili: -%26,2; Costa Rika: -%24,3; Venezuella: -%24,3. 1985'den bu yana durum düzelmemiş, daha kötüye gitmiştir.*

Bu durum, doğrudan doğruya, uluslararası kapitalist pazar ekonomisinin doğal işleyişinin sonucudur. Kapitalist ekonominin kâr ve rekabete dayalı mantığı, uluslararası düzlemde tekelci müdaheleler ve dayatmalarla da içiçe geçerek, zengin ülkeleri, yoksulları gitgide yoksullaştırma bahasına gitgide zenginleşmeye adeta "mahkûm" etmektedir. Çeyrek yüzyıldır Yeni Bir Uluslararası Ekonomik Düzen adına

öngörülen tasarımlar ve uygulamaların hiçbirinden sonuç çıkmaması bundandır. Kuzey ülkeleri kendi zenginliklerini Güneyin yoksullarıyla bir türlü paylaşamadılar. Niçin? Kapitalist ekonominin çarkları, varsayılabilecek bütün iyi niyet ve adalet duygularına rağmen, ters yönde sonuçlar üretmek üzere döndü. Ve dünyanın yoksulları dünyanın zenginlerinin ekonomik tasallutu altında yaşayageldiler.

Dünyada her gün 40 bin çocuk açlıktan, bakımsızlıktan, ilaçsızlıktan ölüyor. ABD yönetimi ürün fazlasını depo edecek silolara "rantabl" ölçülerde yer bulunamadığı için çiftçilerine belli alanlarda **ekim yapmamaları** karşılığında açıktan para ödüyor. AT'nin dağlar gibi yığılan sözgelimi üzüm, tereyağı, süt ve benzeri ürün fazlaları zaman zaman büyük masraflar edilerek yakılıyor, toprağa gömülüyor. Sırf uluslararası spekülatif (serbest!) fiyat dalgalanmalarının zengin ülkeler yararına sürüp gitmesini sağlamak için.

Bundan çeyrek yüzyıl önce Afrika'da bugünkü boyutlarda kitlesel açlık, açlıktan ölüm yoktu. Neokolonyalist baskılar altında uygulanan ihracat politikaları ve ticarette eşitsiz mübadele sonucu Afrika ülkelerinin çoğunda üretimin ve özel olarak tarımsal üretimin yapısı altüst olmuş, bu arada ekolojik dengelerin bozulmasına sorumsuzca yol açılmıştır. Sonuç, birçok yerde başgösterip başka yerlere de hızla sirayet eden toprak erozyonu, kuraklık, kıtlık, yokluk, sefalettir. Hepsinin kümülatif sonucu, Afrika insanının üretim gücünün tahribidir. Zengin ülkelerin ucuz hammadde, meyve ve sair besin malları ikmalinin ne gibi bir ekonomik mekanizma ile sağlandığı tüm ayrıntılarıyla incelendiğinde, meselâ yüksek ücretlerle çalışan Avrupa'da tüketim bolluğu ile ucuz emeğin genel kural olduğu Afrika'da kitlesel çocuk ölümleri arasındaki doğrudan ilişki olanca çarpıcılığı ile ortaya çıkar.

Güney ülkelerinin Kuzeye ekonomik tabiyetinin sürmesi Kuzey kapitalizmi için vazgeçilmez bir global **iktidar** sorunudur. Kuzeyin zengin kapitalist ülkeleri, halklarının refahını ve (mutluluğunu demeyeceğim, çünkü o ayrı bir konu) genelde hallerinden hoşnutluk hâlini Güneyin yoksul halklarının sırtından sağlıyorlar. Bunun bir aracı hep belli bir doğrultuda düzenlenip sürdürülen ekonomik ilişkilerse, bir diğeri **politikadır**, çeşitli politik müeyyideler ve giderek askeri güç kullanımıdır.

Güneyden Kuzeye sürekli değer akışında, dolayısıyla o akışı sağlayan mekanizmalarda en ufak aksamaların Kuzeyde sosyal barış ve politik istikrarı ilgilendiren alanlarda çok vahim (eski deyişle) aksülameller doğuracağı gayet iyi biliniyor. Mevcut sistemde, uluslararası kapitalist piyasa koşullarında, Kuzey ülkelerinin yöneticileri öylesine aksülamellere yol açacak gelişmeleri önlemek için ne gerekiyorsa yapmaya her zaman hazırdırlar. Güney ülkelerinde gerici feodal ve oligarşik rejimlere sürekli destek, azılı diktatörlere arka çıkma, gerektiğinde askeri darbeler düzenleme, demokrasi düşmanı isyancı çeteler ve yasadışı organize cinayet şebekeleriyle gizli/açık işbirliği, ya da doğrudan askeri işgal, istila, savaş çıkarma v.b.., v.b., hep bu gerekli önlemler arasındadır. Ünlü Monroe ve Eisenhower doktrinleri, "dolaylı saldırı" kavramlarıyla gerekçelendirilen REMO Planı, NATO'nun "out of area" kavramı, çevik kuvvet olgusu, v.b., v.b. de öyle. ABD yönetiminin yıllardır ve hâlen de sürdürdüğü "Nikaragua politikası", çok iyi bilinen bütün veçheleriyle, Orta Amerika'da komünizmin yayılmasını önleme ağırlıklı olmaktan çok, kapitalizmin ekonomik ve politik egemenliğine herhangi bir biçimde gölge düşmesini önleme, neokolonyalist ilişkilerin sürmesini sağlama ağırlıklı olmuştur. Nikaragua'da Sandinistlerin yoksul köylülere dağıttıkları toprakların şu anda eski latifundist sahiplerine geri verilmekte olması ile emperyalizmin huzur ve istikrar, ulusal egemenlik, başka ülkelerin iç işlerine karışmama, sorunların barışçı yoldan çözümü, demokrasi ve özgürlük anlayışı arasında doğrudan bağlantı vardır. Rambo gibi bir tip durup dururken, boşu boşuna yaratılmadı.

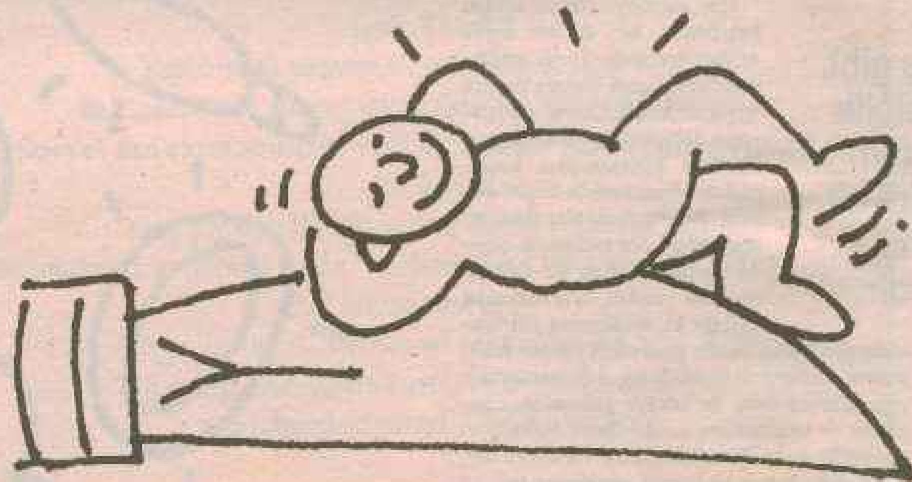
Kuzey-Güney ilişkisi Batı Avrupa'nın klâsik sömürge imparatorluklarınca kan ve ateşle oluşturuldu; bugün ABD ve müttefiklerinin dünya candarmalığı sayesinde kan ve ateşle sürdürülüyor. Kendi kendini demokrasi ve insan hakları şampiyonu ilan eden ABD yönetiminin -ve genel olarak Batılı kapitalist ülkelerin- bugün gerinin gerisi feodal şeyhleri yedeklerine alarak Ortadoğu'yu ateşe vermeye hazır olmaları bundandır. Dün Saddam'ın İran topraklarına saldırısına, sekiz yıl 1 milyon insanın ölümüne neden olan vahşi bir savaşın sürmesine göz yummaları ve ayrıca her iki yana birden sattıkları yıkım ve ölüm silahlarıyla savaşın sürmesine katkıda bulunmaları da yine bundandı. Kudüste yirmi iki Filistinli üzerlerine rastgele ateş açılarak katledildiğinde BM Güvenlik Konseyi, ABD'nin baskısı altında, İsrail polisinin kınanmasıyla yetiniyor ve emperyalizmin Ortadoğu'daki vurucu gücü İsrail yönetimi açıkça kayırılıyorsa bunun anlamı soyut bir "çifte standard" uygulaması değil, özel olarak Filistin, genel olarak Ortadoğu sorununa emperyalist yaklaşımın gereğinin yerine getirilmesidir.

Kuzey metropolleri emperyalizminin bu tür davranışlar sergilemesi kendi adına kaçınılmazdır. Kapitalizmin iç mantığı ve sonuç alıcı işleyiş ilkeleri emperyalist tahakküm politikaları izlemeyi onun için bir hayat memat meselesi yapıyor. Buna karşılık Güney ülkelerinde emperyalizme karşı direniş, ulusal ve sosyal kurtuluş mücadelesi de o ülkelerin halkları için bir hayat memat meselesi oluyor. Bugün Ortadoğu barut fıçısının parlamak üzere olmasının, ya da en azından parlamasına ramak kalmasının, bir Saddamın uluslararası jürilik plânda ufak -ve başka örnekleri hep görülegelen- bir sınır ihlalinin bu denli büyük bir soruna dönüşmesinin nedeni budur. Otuz yıl öncesinin Nasır sendromu Ortadoğu'da yeniden canlanıyor. Emperyalizm o sendromun üzerine yine kan ve ateşle ya da ortalığı kana ve ateşe bulama tehdidiyle yürümeye her zaman olduğu gibi yine teşnedir. Daha sonra buna benzer olaylar başka yerlerde başka vesilelerle tekrarlanacaktır. Kuzey-Güney çelişkisi dünyanın bugünkü koşulları ve güçler dengesi çerçevesinde bu kabil daha çok olay doğurmaya gebedir.

Marx'ın "Başka bir ulusu köle yapan bir ulus kendisi kölelikten kurtulamaz" sözü bugün Kuzey-Güney çelişkisi bağlamında, Kuzey ülkelerinin halkları için de geçerlidir.

Marx'ın, "Başka bir ulusu köle yapan bir ulus kendisi kölelikten kurtulamaz" sözü bugün, Kuzey-Güney çelişkisi bağlamında, Kuzey ülkelerinin halkları için de geçerlidir. Yoksul ülkelerin felaketi zengin ülkelerin çıkarı olmakta devam ettiği sürece zengin ülkelerin halkları da Rambo'yu yaratan insan ve insan-ilişkileri anlayışı ve pratiğinin sultası altında yaşamaya mahkûm kalacaklardır. Bu ülkelerde, çalışanların gelirlerinin ve tüketim düzeylerinin yüksek ya da birtakım sosyal haklarla korunuyor olması, ücret köleliğini kölelik olmaktan çıkarmıyor. İnsanın insanı sömürmesi gerçekliği, yoksul ülkeler insanlarının sorununu zengin ülkeler insanlarının sorunu kılmaktadır. Sorun etik (ahlâki) değil, **nesneldir**. Yoksulların felaketi üzerine kurulu zenginliğin teminatı olarak kendini uluslararası düzlemde dayatan **kapitalist iktidar** olgusu, gizli/açık bütün veçheleriyle, o zenginliğe dayalı demokrasiyi ve özgürlüğü sürekli tehdit altında tutuyor. Zengin ülkelerin insanına sağladığı bıçak sırtında refahın ve halinden hoşnutluğun diyetini, onu da emeğinin ürünlerine, doğal ve manevi çevresine, dünyasına ve geleceğine yabancılaştırıp sinsi ve çehresiz bir terörün tutsağı kılarak ona ve bütün insanlığa ödetiyor. ■

** Kaynak için bkz: Le Monde Diplomatique, Ekim 1990.*

M. Tanju Akat

YENİ FİKİRLERDEN KORKMAYALIM

Sorunların "kol kırılır yen içinde kalır" anlayışıyla çözülebileceğini kimse sanmasın. Bu anlayış sadece çürüme ve yokoluş getirir.

Bu yazıda Türkiye solunun yeni fikirlerden çekinmesi ve ciddi bir fikir atılımı yapamamasının bazı nedenlerini kurcalayacağız. Bunu yaparken de iğneyi kendimize batıracağız. Kuşkusuz ki değineceğimiz hususların hepsi tümüyle genellenebilir değildir. Ancak çeşitli farklılıklarımıza rağmen hepimizde aynı hamurdan bir parçacık olsun vardır. Ve unutmayalım ki, yaklaşımlarımızı açıkça tartışmazsak, tüm yaşantımızı kaçtığımız sorunları taşımaya mahkûm olarak geçirebiliriz. Ayrıca sorunların "kol kırılır yen içinde kalır" anlayışıyla çözülebileceğini kimse sanmasın. Bu anlayış sadece çürüme ve yokoluş getirir. Bir noktadan sonra durumu tekrar toparlamak da mümkün değildir. Çürüme kısmen de olsa başlamışsa, yapılacak tek şey bu unsurlardan kurtulmaktır ve gürbüz bir gelişmeyi umar hale gelmenin tek şartı budur.

Türkiyeli solcular bugün önemli kısmıyla değişimden çekinmekte, sanki önemli mevzileri tutmaktaymış da yitirmekten korkuyormuş gibi, özellikle ideolojik alanda, ama tüm alanlarda ciddi bir muhafazakârlık sergilemektedir.

Her meseleye birçok açıdan bakılabilir. Biz de bir başka açıdan bakarak, "yeni şeylerden korkmanın başlıca nedeni statükonun yitirilmesi endişesi veya değişimin getireceği maliyetlere katlanmaktan kaçınmaktır" önermesiyle başlayabiliriz. Bu, başta siyaset alanı olmak üzere her toplumsal olguda sıkça rastlanan bir durumdur. Öte yandan, öyle durumlar olabilir ki, statükonun yitirilme endişesine veya bunun getireceği yüksek maliyetlere katlanmak korkusuna hak verilebilir; yani, durum daha da kötüye gidecekse. Gerçekten de tarihte buna verilebilecek sayısız örnek bulunabilir. Ancak bugünkü Türk solu herhalde değişimden korkması gerekenler için en son örnek olurdu.

Ne var ki, Türkiyeli solcular bugün önemli bir kısmıyla değişimden çekinmekte, sanki önemli mevzileri tutmaktaymış da yitirmekten korkyormuş gibi, özellikle ideolojik alanda, ama tüm alanlarda ciddi bir muhafazakârlık sergilemektedirler. Hem de atılıma en fazla gereksinimleri olduğu bir dönemde.

Türk solunu düşünsel atalet içine alan bu durum geleceğe yönelik ciddi bir tehdittir. Çünkü bütün mücadeleler önce zihinlerde, sonra pratikte kazanılır. Ve Türkiye solu bugün zihinlerde kıvılcımlar uyandırmakta, bu durum diğer faktörlerle birlikte içinde bulunulan kötü kilitlenmenin yaratılmasında birinci dereceden bir etken oluşturmaktadır. Bu durumun çeşitli nedenleri -kuşkusuz başkaları da vardır- önem sırasında olmamak kaydıyla şöyle sıralanabilir:

- İdeolojik Saflık Yanılgıları: Herkesin aynı ideolojiyi kalıp gibi paylaştığı monolitik parti anlayışı Komintern'den günümüze kalan en kötü mirastır. Farklı görüşlerin dile getirilmesinden "zındık" olma endişesiyle korkulmakta, kabul edilmeyen hususlar mırıltılarla geçiştirilmekte ve tıpkı kıdeme dayanan bürokrasilerde olduğu gibi "sıradanlık" yeğlenmektedir. Böylece onyıllar öncesine ait görüşler giderek yavanlaşarak tekrarlanmaktadır. Halbuki özellikle sol örgütselliklerin en büyük gücü fikir çeşitliliğinde de çokseslilikledir. Bu durum sağlanabilirse, birçok halde farklı görüşler olsa bile asgari müşterekler çok daha sağlam olabilmekte ve yaratıcı çözümler üreterek gelişme olanağı doğabilmektedir. Bundan bile bile vazgeçmek aleni intihardır.

- Somut Düşünmemek: Bu, insanların önlerindeki sosyal problemlerin verilerini tespit etmeden, görevlerini bir projeler dizisi haline getirmeden, sadece eskilerden duydukları, gördükleri kalıplara göre harekete geçmelerinden kaynaklanır. Bir proje referansı olmadığı için çalışmaların aşamaları ve başarısı ölçülemez, yeniden değerlendirme ve düzeltmeler sağlıklı yapılamaz. Çalışmalar yozlaşır ve söner.

- Kötünün İyiyi Kovması: En eski ekono-

mik yasalardan biri olan Gresham Yasası'na göre kötü para iyi parayı piyasadan kovar. Bizde de "kötü" solcular "iyi"leri illallah dedirterek kaçırtmaktadır. Özellikle "demokratik" kitle örgütü olarak tabir edilen kuruluşlarda, buraların doğrudan siyasi bir arena olarak görülmesi sempatizan kitleleri buralardan soğutmakta, kaçırmaktadır. (İstisnaları elbette ki vardır) Sözkonusu kuruluşların özgün amaçları bir kenara bırakılarak siyasi üstünlük mücadelesine girilmektedir. Bu durum eleştirilince de "herşey siyasete tabidir", "siyaset heryerde yapılır" gibi genelgeçer yanıtlar alınıyor. Gerçekten de siyaset heryerde yapılabilir ama heryerin siyaset usulü ve üslupları farklı olur. Kitle örgütlerinde ise, örgütün amacına ve diğer görüşlere saygı önceliklidir. (Hani devrimci bir durum olsa neyse!) Buna riayet edilmeyince de her örgüt bir siyasi grup veya ittifakın tekeline girmekte, siyasi mücadelenin sert üsluplarıyla da karşılıklı diyalog, fikir teatisi ve hepsinden önemlisi birlikte iş yaratma yaklaşımları alabildiğine güdük kalmaktadır. Türkiye'de kısa bir vade için, bu duruma karşı tedbir olarak, üyelerin seçilerek alınacağı, bir nevi toplumsal kulüpler tarzında (tarihte pek çok örneği vardır) örgütlenmeler faydalı olabilir. Bazı sözde kitle dernekleri de hiç olmazsa bir süre için hırslı siyaset amatörlerine terkedilir. Onlar kendi aralarında buraları ele geçirme oyunu oynarken toplumsal kulüplerde faydalı işler yapılır. Tabii bu durum sendika ve işyeri örgütlenmeleri için geçerli değildir. Oralarda siyaset oyunu oynayan öfkelilerle başa çıkmaya uğraşmaktan başka bir yol yoktur. Bunlar toplumsal yapımızdan gelen talihsizliklerimizdir. Demokrasi eğitimi birçok yerde ne yazık ki sıfırdan başlamak zorundadır. Ya hep ya hiç mantığıyla hareket eden ise hep kaybeder.

- **Toplumu Anlamamak:** Bir kısım solcu arkadaşlar 1990'ların yeni insanlarının 1930'ların Komintern militanları gibi davranmasını beklemektedirler. Halbuki insanlar salt ekonomik süreçlerdeki yerlerine göre davranmadıkları gibi, şayet öyle davransalardı bunun nasıl olması gerektiği konusunda da mutlak kabul görmüş bir kalıp mevcut değildir. Hem insanlar niçin kendilerini "özel" farzeden bazılarının öngördüğü kalıplara göre davransınlar ki? Bunun için mantıki, sosyal ve tarihi temeller pek de o kadar kolay açıklanabilir değildir. Ayrıca hiç kimsenin belli meşru mekanizmalara, yani halkın demokratik organlarına dayanmadan halk adına karar verme yetkisi de yoktur.

Her neslin mücadele biçimleri ve anlayışları değişik olacaktır. Teknoloji, iletişim, refah düzeyi, dini ve ırkçı gerici ideolojilerin durumu ve daha binlerce faktör bunda etkili olacaktır.

Bunların yanısıra, toplumsal hareketlerin ekonomi, teknoloji ve diğer alanlardan kaynaklanan dinamikleri iyi anlaşılamamakta, azgelişmişliğin dinamiklerine bile basit şablonlardan bakılmakta, hatta modern kapitalizmin propagandaları bile pekâlâ yutulmaktadır. Solcu arkadaşlar salt eski metinleri ezberlemeye çalışmanın yanısıra biraz da teknoloji, iletişim teorileri, genel bilim, tarih, coğrafya, dil ve dilbilim, kültür oluşumları gibi konuları inceleseler çok daha başarılı olurlardı. Yetişmemiş insanlarla kimse başarıya ulaşamaz. Haklı olsalar dahi.

- **Büyük İrade Sorunu:** İrade her ne kadar gerekliyse de, tek başına başarıya yetmiyor. Objektif koşulların uygun olduğu durumlarda bile bu değişmiyor. İradenin arkasındaki gücü teşkil eden organizasyon, beceri ve yönetim birikimleri, maddi güç ve siyasi basiret tayin edici rol oynuyor. Ayrıca toplumlardaki tarihi eğilimlerin sanıldığından daha köklü olduğu, yeni insan denilen idealin toplumun büyük çoğunluğu açısından somut olarak elde edilebilecek değil, ancak örnek teşkil edebilecek birşey olduğu ve bunun gözönünde tutularak davranılması gereği anlaşılıyor. Tüketim insanların çoğu açısından ideolojilerden daha caziptir. Buna karşı eğilim ise salt herkesi ikna etmeye çalışarak geliştirilemez. Ancak, irrasyonel tüketim yüksek bedeli ödendikçe insanlar bundan vazgeçerek daha dayanışmacı bir toplum yapısına ulaşacaklardır. İnsanlar, yüzyılımızda, sanayi devriminin getirmiş olduğu teknolojik olanaklarla dünyayı talan ederek belli bölgelerde kısmi bir refah sağlayabildiler. 21. yüzyılda bunun acısı pek feci bir şekilde çıkacak ve bu da yeni toplumum için yeni olanaklar yaratacaktır. Ama gelen felaket sağcı, solcu ayırmayacak, tüm insanlar açgözlülüklerinin çevresel ve toplumsal çürüme tarzında beliren ağır bedelini ödeyeceklerdir.

- **Üretimsiz Bir Ülkede Yaşamanın Bedeli:** Türkiye solu maalesef bu bedeli ödüyor. Zaten kaçarı yok. Üretimsiz ortamda yetişen insanların organizasyon yapma ve sorun çözme becerileri genelde kısıtlı oluyor. Üretimde ortak paydası olmayan alt kültürler biraraya gelince de aynı kelimelerle farklı dilleri konuşan topluluklar oluşturuyoruz. Buna karşı hep üretimle şu veya bu şekilde ilişkisi olan projeleri öne almamız, insanların iş içinde, somut bir proje çerçevesinde, sorun çözme alışkanlıklarını ve buna yarayacak bilgilendirilmeleri gözeterek yetiştirmemiz gerekmektedir. Bunlar yapılamayacak şeyler değildir, kaldı ki onyıllardır bunları bilinçli ve başarılı bir şekilde yapanlar da pekâlâ olmuştur. Bunlar yarınların yapı taşlarıdır. Sorun bunları yeterince çoğaltmak ve böylece toplumsal alternatiflerin altyapısını oluşturmaktadır. Güç biriktirmek sanıldığı kadar kolay değildir ve salt propaganda ile yapılamaz. Küçük işleri de başaramayınca büyük işleri yapacak konuma asla gelinmez. ■

Doç. Dr. Oya Çitci

KAMU YÖNETİMİNİN SON ON YILI

Geçtiğimiz on yılda, iktidara tümüyle bağımlı bir bürokrasi oluşturmaya yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

Türk kamu yönetiminin 1980-1990 yılları arasında yeniden düzenlenmesi girişimleri iki temel olguya bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, 12 Eylül 1980 ile askeri bir yönetimin işbaşına gelmesi, ikincisi ise 1983 Kasımında yapılan yarı-demokratik, yarı-özgür seçimler sonrasında ANAP hükümetleri döneminin başlamasıdır. Bu bağlamda öncelikle belirtilmesi gereken noktalardan birisi, 1980-1983 ve 1984-1990 dönemlerinin bir farklılaşmayı değil, bir sürekliliği sergilemesidir. Bir başka anlatımla, askeri yönetim döneminde başlayan çabalarla ANAP hükümetleri sırasında gerçekleştirilenler sonuçta benzer yaklaşım ve felsefenin ürünleridir. Bilindiği gibi Türk kamu yönetimi çok partili dönemde her siyasal ve toplumsal bunalım döneminin ardından yeniden düzenleme çabalarına konu olmuştur. Ancak, bu çabalar uygulamaya yansımamıştır. 1980-1990 döneminin ayırıcı özeliklerinden birisi bu noktada ortaya çıkmaktadır: Önceki çabalardan farklı olarak, bu dönemde kamu yönetimi yeğlenen ekonomik ve siyasal sistem bağlamında tanımlanmış, yeniden yapılandırma çabaları bu çerçeveye oturtulmak istenmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde 1980-1990 dönemi yeniden düzenleme çabaları kendini önceleyenlere oranla çok daha gerçekçi bir nitelik taşımaktadır. Yeğlenen ekonomik ve siyasal sisteme uygun bir yönetsel örgütlenme modeli arayışı ve bunun uygulamaya yansıması söz konusu olmuştur. Ne var ki, 1990'a gelindiğinde Türk kamu yönetiminde oluşan değişiklikler bir bütün olarak, kendi mantığı çerçevesinde bile, çok tutarlı bir gelişmeyi sergilemekten uzak görünmektedir.

Başbakanlık, bakanlıklar arası bir eşgüdüm merkezi olmaktan öte bir "süper" hizmet bakanlığı durumuna gelmiş, adı konmamış bir "iç kabine" uygulaması yürürlüğe girmiştir.

Türk kamu yönetimi 1980'li yıllara yaşanan siyasal ve ekonomik bunalımın temel sorumlularından birisi olma nitelendirmesiyle girdi. 12 Eylül dönemi Başbakanının sözcükleriyle "Mazisi yüzyıllara dayanan Türk idare yapısı şartların değişmesiyle yeniliklere ve ihtiyaçlara ayak uyduramayarak eskimiş, ekonomik ve sosyal gelişmenin gerisinde kalmıştı. Bunun sonucunda kamu yönetiminde aşırı merkezcilik, görev, yetki ve sorumlulukların dağılımında dengesizlik, normalin çok üstünde istihdam, atıl kapasite, verimsizlik, lüzumsuz formalite ve kırtasiyecilik hastalıkları meydana gelmişti. Kalkınmakta olan bir ülke olarak Türkiye'nin ekonomik ve sosyal kalkınmasını engelleyen en önemli faktör Türk idaresinin bu hastalıklarıydı. Bu tabloya bir de son yıllardaki anarşik ortam eklenince, idare toplumun güven ve huzurunu sağlamakta yetersiz kalmıştı."

Benzer bir yaklaşım TÜSİAD'ca 1983 yılında hazırlanıp, kamuoyuna açıklanan "Kamu Bürokrasisi" raporunda da yer almaktaydı. Ayrıca TÜSİAD raporunda liberal bir ekonomi politikanın isterleri açısından Türk kamu yönetiminin işlev alanının ve kamu görevlilerinin sayısının sınırlandırılması, kamu yönetiminin geleneksel işlevleri dışında tüm etkinliklerini özel kesime bırakması önerilmekteydi.

Bu değerlendirmelerde Türk kamu yönetimiyle ilgili herkesin katılabileceği, aşırı merkezcilik, görev yetki ve sorumlulukların dağılımında dengesizlik, verimsizlik, gereksiz formalite ve kırtasiyecilik gibi eleştirilerin yanında istihdamın normalin çok üzerinde olması gibi tartışmaya çok açık bir yargı da bulunmaktaydı. Buna karşılık, Türk kamu yönetimi ekonomik ve siyasal sistemle tek yönlü bir ilişki içinde sunulmakta, ekonomik ve toplumsal geri kalmışlığın yönetim sistemi üzerinde olası etkileri tümüyle yokumsanmaktaydı. Ne var ki 1980-1983 döneminde yönetimin yeniden yapılanmasına yönelik girişimlerin çerçevesini bu değerlendirmeler oluşturmuştur. Bu yönde gerçekleştirilen somut girişimler kamu görevlisi alımının dondurulması, Tarım Bakanlığı ile Orman Bakanlığı'nın, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı ile Kültür Bakanlığı'nın birleştirilmesi ve kamu kurum ve kuruluşlarının, kuruluş görev ve yetkilerinin düzenlenmesi amacıyla bir yetki yasasının çıkartılması ve bu yönde çalışmaların başlatılması olmuştur. Bu çalışmalar uygulamaya yansımadan 6 Kasım seçimlerine gelinmiştir.

6 Kasım 1983 seçimlerini kazanan ANAP programında da "kamu yönetimine ilişkin olarak yürütülen hizmetlerin bir araya toplanması, yetki ve sorumlulukların dağınıklıktan kurtarılarak teşkilatlanmada sadeleşmeye gidilmesi", "bakanlık ve her seviyedeki teşkilat sayısının asgariye indirilmesi", "hizmetlerin aksamamasına ve tıkanmasına sebep olan aşırı merkeziyetçi birimler", "izlenecek iktisadi politikaya paralel olarak kamu sektöründe çalışanların sayısının arttırılması yerine, memurların daha seçkin olmaları ve tatminkâr ücret almaları", "kamu idaresinde merkeziyetçiliğin azaltılması", "bilhassa hizmetlerin müessir, süratli, verimli bir şekilde yapılabilmesi için mahalli idarelerin yetkiler ve imkânlar yönünden güçlendirilmesi" gibi konulardan söz edilmekteydi. Bu çerçevede hükümetin kurulmasıyla birlikte, büyük ölçüde askeri yönetim döneminde yapılan çalışmalar temelinde Türk kamu yönetimini yeniden biçimlendirme girişimleri başladı. 1984-1990 yılları arasında bu girişimler merkez yönetimiyle ilgili olarak, bakanlık sayısındaki değişmeler, il ve ilçe sayılarındaki artışlar, KİT'lerin özelleştirilmesi ve bütçe dışı fonların oluşturulması biçiminde ortaya çıkarken, yerel yönetimler bağlamında belediyelere kaynak ve yetki aktarımı, personel sistemine ilişkin olarak ise, kamu görevlilerinin sayısının sınırlandırılması ve kamu bürokrasisinin denetim altına alınması konularında odaklaşmıştır.

Merkez yönetiminin örgütlenmesi

Merkez yönetiminin örgütlenmesi konusunda siyasal iktidarın hareket noktası bakanlık sayısının azaltılması olmuştur. Bu da hizmette birlik, verimlilik ve etkinlik sağlama amaçlarıyla gerekçelendirilmiştir. Aralık 1983'te bu yolda atılan ilk adım daha önceki hükümette yer alan 27 bakanlıktan on ikisinin 6 bakanlık olarak yeniden oluşturulmasıdır. Devlet Bakanlığı sayısı ise 6 olarak belirlenmiştir. Böylelikle Bakanlıklarca yürütülen kimi hizmetlerin tekelden yürütülerek etkinlik kazanması ve Bakanlar Kurulunun üye sayısının 21'e indirilerek işlerliğe kavuşturulması amaçlanmıştır. Bakanlıkların birleştirilmesi olgusuna bakanlıkların kuruluşuna ilişkin yasa gücünde kararnameler eşlik etmiştir. Böylelikle bakanlık örgütlenmelerinde bir örneklik sağlanması amaç-

lanmıştır.

Haziran 1984'te kamu yönetimini düzenlemeye ilişkin ikinci büyük adım gündeme gelmiştir. Ancak, bu ikinci adım katı merkeziyetçilik eleştirisinden yola çıkan siyasal iktidarın merkezci bir yönetim sistemini pekiştirmesi sonucunu yaratmıştır. Bu düzenleme ile daha önce hizmet bakanlıklarına bağlı olan KİT'lerin büyük bölümü Başbakanlığa bağlanarak ekonominin yönetimi başbakanlıkta tekelleştirilmiştir. Ayrıca parlamento ve yönetsel yargı denetimi dışında tutulan bütçe dışı fon yönetimleri uygulaması yaygınlaşmıştır. Sonuçta başbakanlık, bakanlıklar arası bir eşgüdüm merkezi olmaktan öte bir "süper" hizmet bakanlığı durumuna gelmiş, bu oluşuma koşut olarak yönetim sistemi içinde geleneksel ağırlığa sahip kimi bakanlık ve kurumlar konumlarını yitirirken, başbakan, devlet bakanları ve sözleşmeli danışmanlardan oluşan, adı konmamış bir "iç kabine" uygulaması yürürlüğe girmiştir. Bu olguya daha da önem kazandıran bir başka özellik, bakan değişiminin yüksekliğidir. 1984-1990 arasında bakanların görevde kalma süresi 2 yıla ulaşmamıştır. Büyük ölçüde parti-içi dengelerin zorlaması sonucu gerçekleşen bu hızlı bakan değişimi, bir yandan başbakanlığın sistem içinde çok daha güçlenmesine neden olurken, öte yandan bakan değişikliklerini yüksek yönetici kadrolarının değişiminin izlemesiyle bakanlık düzeyinde siyasa oluşturma sürecine bürokrasinin katılımının en aza inmesiyle sonuçlanmıştır. Sonuçta kamu yönetiminde siyasal yürütme düzeyinde merkezileşme gerçekleşmiştir.

Yönetimde süreklilik, kararlılık, birlik ilkesini zedeleyen bir gelişme de devlet bakanlıklarına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Hizmet bakanlıklarının görev alanlarından alınan kimi işlevlerin devlet bakanlarına verilmesi sonucu yetki ve görev çatışmaları gündemde yerini sürekli korumuştur.

Başlangıçta bakan sayısının düşürülmesiyle, bakanlar kurulunun işlerliğinin artırılması amaçlanırken, yönetsel olmaktan çok siyasal zorunluluklarla, 1983'te 7 olarak belirlenen devlet bakanlığı sayısı ilk önce 10'a daha sonra da 15'e çıkarılmıştır. Dahası, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı yeniden Milli Eğitim Bakanlığına dönüştürülüp, gençlik ve spor hizmetleri devlet bakanlığına bağlanırken, Turizm ve Kültür Bakanlığı yeniden ikiye ayrılmıştır. Özetle, bakanlık örgütlenmelerinde bir kararlılık sağlanamamış, 1983 Aralığında 21 olan Bakanlar Kurulu üye sayısı 1990'da 30'a ulaşmıştır.

Buna karşılık, siyasal iktidarın devlet işlevlerinin sınırlarının çizilmesi konusunda kararlılık gösterdiği alan özelleştirme konusu olmuştur. KİT'lerin özelleştirilmesini gerçekleştirme yolunda kurulan ve Başbakanlığa bağlanan Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Fonu, Maliye Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı ve Merkez Bankasının yönetsel sistem içindeki konumunu zayıflatırken, siyasal yürütmenin etkini daha da güçlendirilmiştir. Özelleştirmeden beklenen temel amaç KİT'lerin halka devredilmesinden çok bütçeye ek kaynak sağlamak olmuştur.

Merkez yönetiminde gerçekleştirilen yeniliklerden bir başkası da taşra örgütlenmesine ilişkin olarak ortaya çıkmıştır. Sanayileşmiş ülkelerde yönetim birimlerinin birleştirilmesiyle bölge düzeyinde örgütlenmeye doğru bir gidiş varken, Türkiye'de askeri yönetim döneminde bu yolda hazırlanan bir yasa gücünde kararname, 6 Kasım seçimlerinden sonra mecliste reddedilmiştir. Buna karşılık, salt güvenlik gerekçelerinden kaynaklanan Olağanüstü Hal Bölge Valiliği uygulaması, gerçekten olağandışı bir yönetim türü olarak, sisteme eklenmiştir. Ancak taşra örgütlenmesi açısından belirleyici olan gelişme il ve ilçe sayılarındaki artış olmuştur.

Varolan iller ve ilçelerin nesnel toplumsal ve ekonomik ölçütler açısından il ya da ilçe eşik değerlerine ulaşamadıkları bilinmektedir. Yeni oluşturulan 6 il ve 238 ilçenin büyük çoğunluğu için de nesnel ölçütlerin gözönüne alınmadığını ileri sürmek olanaklıdır.

Yerel yönetimler

1980 sonrası kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde, merkez yönetiminin gücünün azaltılması açısından, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi işlevsel bir araç olarak düşünülmüştür. Bu bağlamda, il özel yönetimlerine ilişkin gelişmeler, ilgili yasada yapılan kimi madde değişiklikleri ve Tokat'ta uygulanan bir pilot proje ile sınırlı kalırken, belediyelere yönelik girişimler çok daha kapsamlı olmuştur. Büyük kentler için iki düzeyli anakent belediye modelinin benimsenmesi, yasal düzenlemelerle belediye gelirlerinin artırılması, imar yasasıyla belediyelere gereksinme duydukları yetkilerin tanınması, köktenci bir yerel yönetim düzeltimi olarak sunulmuştur.

Ne var ki, atılan adımlar sonucu karşılaşılan yeni kimi sorunların çözümlenmesi düşünülmediği gibi, kimi alanlarda da geri dönüşler gözlenmiştir. Sözgelimi, anakent belediye modeli, anakent belediyesi ile ilçe belediyeleri arasında yetki çatışmaları, yetkilerin anakent belediye başkanında toplanması, anakent belediye encümeninde seçilmiş üye bulunmaması gibi noktalarda eleştiri konusu olmasına karşın, bir değişiklik çabası gündeme getirmemiştir.

Buna karşılık, özellikle 1989 yerel seçimlerinden sonra, belediye yönetimlerinin büyük ölçüde muhalefet partilerine geçmesi ile eşzamanlı olarak, belediyelere daha önce tanınan yetkiler merkez yönetimince geri alınmaya başlanmıştır. Kısacası belediyelerin güçlendirilmesi konusunda da siyasal nitelikli kaygılardan kaynaklanan bir geriye dönüş yaşanmıştır.

Bağımlı bürokrasi-siyasallaşmış bürokrasi

1980'li yılların başında Türkiye'de kamu görevlileri sayısı temel eleştiri konularından birisini oluşturmuştur. Kalkınma planlarında özellikle eğitim, sağlık ve teknik hizmetler alanında görevli sayısının yetersizliğinden söz edilirken, hükümet programlarında, kamu yönetiminde görevli sayısının fazlalığı dile getirilmiştir. Sonuçta nesnel koşulların zorlamasıyla görevli sayısındaki artış, hızının bir ölçüde azalmasına karşın, süregelmiştir. Bunun yanısıra yönetsel bir insangücü planlaması yapılmamış, kamu yönetiminin isterleri ile eğitim sistemi arasında bir ilişki kurulması 1980-1990 döneminde de gerçekleşmemiştir.

Buna karşılık, siyasal iktidara tümüyle bağımlı bir bürokrasi oluşturmaya yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki sözleşmeli personel uygulamasının yaygınlaştırılmasıdır. Siyasal iktidar, nitelikli görevlilere yüksek ücret ödeyebilme olanağının sağlanmasını bu uygulamanın gerekçesi olarak vermiştir. Ancak, özelleştirilmesi düşünülen KİT'lerde bir personel sorununun çıkmasını engelleme amacının bu girişimde etkili olduğu rahatlıkla söylenebilir. Dahası, oluşturulan bu değişik çalışma statüsü tümüyle güvencesiz bir görevli kategorisi oluşturarak, siyasal nitelikli atamaların kolaylaşmasına ve yaygınlaşmasına olanak sağlamıştır. Anayasa mahkemesince ilgili düzenlemenin iptaline karşın bu uygulama 1980'lerin yönetim anlayışını belgeleyen temel örneklerden birisini oluşturmaktadır.

Kamu görevlilerine ilişkin olarak döneme damgasını vuran bir başka gelişme, Mayıs 1984'de yapılan bir düzenleme ile öğretim ve eğitim hizmetleri dışındaki tüm hizmet sınıflarında ilk dört derecedeki kadrolara derece yükselmesindeki süre koşulu aranmaksızın atanmasındaki yönteme göre daha alt derecelerden atanma olanağının sağlanması olmuştur. Bir yandan bu görevlere atanabilmek için gerekli çalışma süreleri azaltılırken, öte yandan özel kurumlarda ya da serbest olarak çalışan sürelerin 6 yılı geçmemek üzere dörtte üçünün değerlendirilmesi öngörülmüştür.

DMK ile düzenlenen kariyer sistemine tümüyle ters düşen bu olağandışı yükselme yöntemi siyasal iktidarı, yüksek yöneticileri siyasal yatkınlık ölçütüne göre değiştirme olanağı ile donatmıştır. Bu olanak bir yandan, her bakan değişimini izleyen geniş kapsamlı yüksek yönetici atamalarıyla yönetimde süreklilik ve kararlılık ilkesini zedelerken, öte yandan ANAP'taki siyasal eğilimlere koşut büyük ölçekli bir siyasal kadrolaşmaya neden olmuştur. Örneğin ANAP iktidarının ilk 3 yılında yüksek yönetim konumlarına yapılan atamalarla ilgili olarak 1725 ortak kararname çıkarılmıştır.

Bu arada kamu görevlilerine ilişkin olarak sözgelimi bir sendikalaşma sorunu siyasal iktidarın gündeminde hiç yer almamıştır.

Sonuç

1980-1990 döneminde Türk kamu yönetiminde daha önce tanık olunmayan ölçüde değişiklikler yaşanmıştır. Liberal bir ekonomi politikanın isterlerine uygun bir kamu yönetimi mekanizması oluşturmayı amaçlayan girişimler sonuçta tümüyle siyasal kaygıların ürünü bir yapının oluşması ile noktalanmıştır. Başlangıçta daha önce sözü edilen TÜSİAD raporundaki istekler doğrultusunda bir gidiş varken, iktidar partisinin iç dengelerini koruma kaygısı, merkezi yönetime ilişkin düzenlemelere tümüyle egemen olmuştur. Böylelikle liberal bir ekonomi politika açısından ussal sayılabilecek bir örgütlenme bile sağlanamamıştır. ■

Cengiz Bektaş

İSTANBUL
KENTLİLİĞİN OKULU

İstanbul'da Roma da, Bizans da, Dersaadet de vardır. Kimi kez üstüste, kimi kez yanyana, kimi kez de karmakarışık olarak...

Kuzeyinde Karadeniz, güneyinde Marmara...

Avrupa'yla Asya arasında köprü oluşturan kara parçası, bir derenin aktığı ince yerinden kırılıp da Boğaziçi dediğimiz geniş koyak suyla dolunca, yeryüzünün en ilginç köşelerinden biri doğmuş...

Üstte Karadeniz'in suları güneye doğru, altta Marmara'nın suları kuzeye doğru... Bir akış başlamış...

Eski derenin bir kolu olan, kuzey ve güney esintilerine kapalı Haliç'in durgun sularına teknelerini bağlayıp kıyıya yerleşenler, bu yerin, binlerce yıl yeryüzünün özeği olacağının ayrımında değillerdi elbette...

Kentler gelenleri kentlileştireceklerine kendileri köyleşip gidiyorlar. "Sosyal aygıtlanma", "kültürel aygıtlanma" açısından bir bakın konuya...

Romalılar, iyi süt veren ineğin daha verimli olmasını sağlayabilmek için bir de doğuda yönetim kerkezi oluşturmanın doğruluğuna vardıklarında Haliç kıyısındaki yerleşme küçücüktü, tecimle uğraşıyordu. Büyük Konstantin 330'da burayı kendine başkent seçince, üstüne üstlük bir de Hıristiyan olunca, bu küçük yerleşme, yeryüzünün özeği olma yoluna çıkmış oldu. Daha beşinci yüzyılda da Roma'dan bile kalabalıklaştı.

Hıristiyanlığın yüzünü döndüğü İstanbul, Yavuz Sultan Selim'den sonra İslamların da yüzlerini kendine döndürdü.

16 yüzyıl başkentlik yapan, suların birleştiği, kıtaların birbirine el verdiği bu kent, bütün yolların üzerindeydi, heryere en yakındı... Güçlü olduğunda, karada olsun, denizde olsun, hemen heryere kolayca ulaştı. Orada kendine uygun düzeni sağladı... Ama güçsüzlüğe düşer düşmez, başkaları hemen yüreciğinin kıyısında, burnunun ucunda bitiverdiler. Doğunun ve batının bitip başladıkları bu yerde her zaman bütün renkler bütün sesler var oldular. Bugün de öyle, gerçekte...

Roma'da Roma vardır; Atina'da Atina...

Başka bir şey de aranmaz, aransa da bulunmaz...

Ya İstanbul'da?..

İstanbul'da Roma da, Bizans da, Dersaadet de vardır. Kimi kez üstüste, kimi kez yanyana, kimi kez karmakarışık da ayırdedilmesi çok zor olarak...

Bir yakası Anadolu'da, bir yakası Rumeli'de...

En batıdan, en doğuya; en yoksuldan en varsıla...

Hep dışarıdan beslenmiş bu kent, bütün dönemlerde... Her zaman çevresi herkes için bir erek, bir amaç olup çıkmış; İstanbul'u görmek, İstanbul'u yaşamak, hele hele İstanbul'da yaşamak... Ne var ki, Bizans döneminde de Osmanlı döneminde de en zor işlerden biriymiş İstanbul'da yerleşik olabilmek... Kolay kolay izin vermemişler. Her yoluna düşen gidip iş tutamamış, yerleşememiş orada...

Kentliliğin okulu olmuş baştanberi...

İstanbul kaldırımı çiğnemek, uygarlaşmak, incelmek, kentli olmak demek olmuş...

Kentli olmak, İstanbul ağzı konuşmak, İstanbullu gibi giyinmek, onun gibi yiyip içmek demek de olmuş bir bakıma...

Örneğin, devlet zoruyla İstanbul'a gelenler (Bizans'dan başlayarak Osmanlı'da da devşirmeler) önce İstanbul ailelerinin yanında konuşmayı, İstanbul göreneklerini, İstanbul biçemince yaşamayı öğrenmişler de sonra okumaya ya da sanata yerleştirilmişler.

Ama kentliliğin bu en büyük okulunun da elbette bir öğretmen sayısı, sınıf büyüklüğü var... Bu çizgi aşılınca ne olacak?..

Bugüne dek hiç bu denli aşılmamış bu çizgi...

Örneğin bir Mimar Sinan'a "10 bin konut birden yapacaksın!" denseydi ne yapardı acaba? Ya 100 bin olsaydı bu sayı, ya 1 milyon...

Nasıl gelindi buralara?..

Ülke ölçeğinde bir yerleşme planının ve onun tutarlı politikasının saptanmasının zorunluğu, ivediliği, yıllar yılı pek çok kişice söylenip durdu...

Dengeli bir ülkede yerleşme planı geçerli olmayınca dengesiz yatırım, dengesiz endüstrileşme sonucu dengesiz kalkınma (sözüm ona) nedeniyle elbette doğudan batıya, kırdan kente göç olacaktı.

İnsanoğlu, herşeyden önce işe, aşa, sonra da suya, yola, elektriğe, okula kavuşmak için başka ne yapsındı ki?..

Dengenin bozukluğunun boyutu, bu göçün boyutunu da belirleyecekti elbette... Bu hızlı göçün sonucu, bırakın ülkenin planlı yerleşmesini, kentlerin en azından yarı büyüklükleri de plansız oluşacaklardı. Bu ikiye katlanmaya, kentin iki kat büyümesi diyemiyoruz biliyorsunuz... Çarpık kentleşme diyoruz.

Çarpık kentleşmenin vardığı boyutlar, toplumumuzun geleceği açısından en önemli sorunlardan biri...

Neden?

Yalnız gelenlerden ötürü mü?

Kentlerin bu göçlere hiç ama hiç hazır olmadıkları, hazırlanmadıkları ortada değil mi?

Kimilerimiz bunun yalnızca fiziksel boyutlarını görüyorlar hâlâ... Yalnızca fiziksel çözüm yetersizliği ve olanaksızlıklarla açıklamaya çalışıyorlar. Kimilerine göre, toplu konut yaparsın, binlerce kutuyu yanyana üstüste koyarsın olur biter...

Olur mu?

Oluyor mu?

Buğünkü olumsuzlukta, bir yerleşmenin bir kent olması (ya da artan oturucularına karşın kent kalabilmesi) koşullarının gerekleri üzerinde -özellikle kültür altyapısı açısından- hiç düşünmemiş oluşumuzun payı pek büyük... Bana göre, belki de fiziksel yetersizlikten de ağır basıyor... Kentler gelenleri kentlileştireceklerine kendileri köyleşip gidiyorlar. "Sosyal aygıtlanma", "kültürel aygıtlanma" açısından bir bakın konuya...

Eskiden İstanbul'un her tepesinde (elbette o güne göre) bir sosyal ve kültürel özek yok muydu?

Bugüne de dura duran büyüklüklerini, hizmet verdikleri çevrenin büyüklükleriyle bir oranlayın...

Osmanlı'nın bile bir yere girer girmez ilk yaptığı, bir sosyal özek, bir külliye kurmak olmamış mı?

Biz şimdi toplu konutlar gerçekleştiriyoruz. bini, iki bini bir arada... Orada oturanların çocukları ancak sınır duvarları üzerinde pinekleyebiliyorlar...

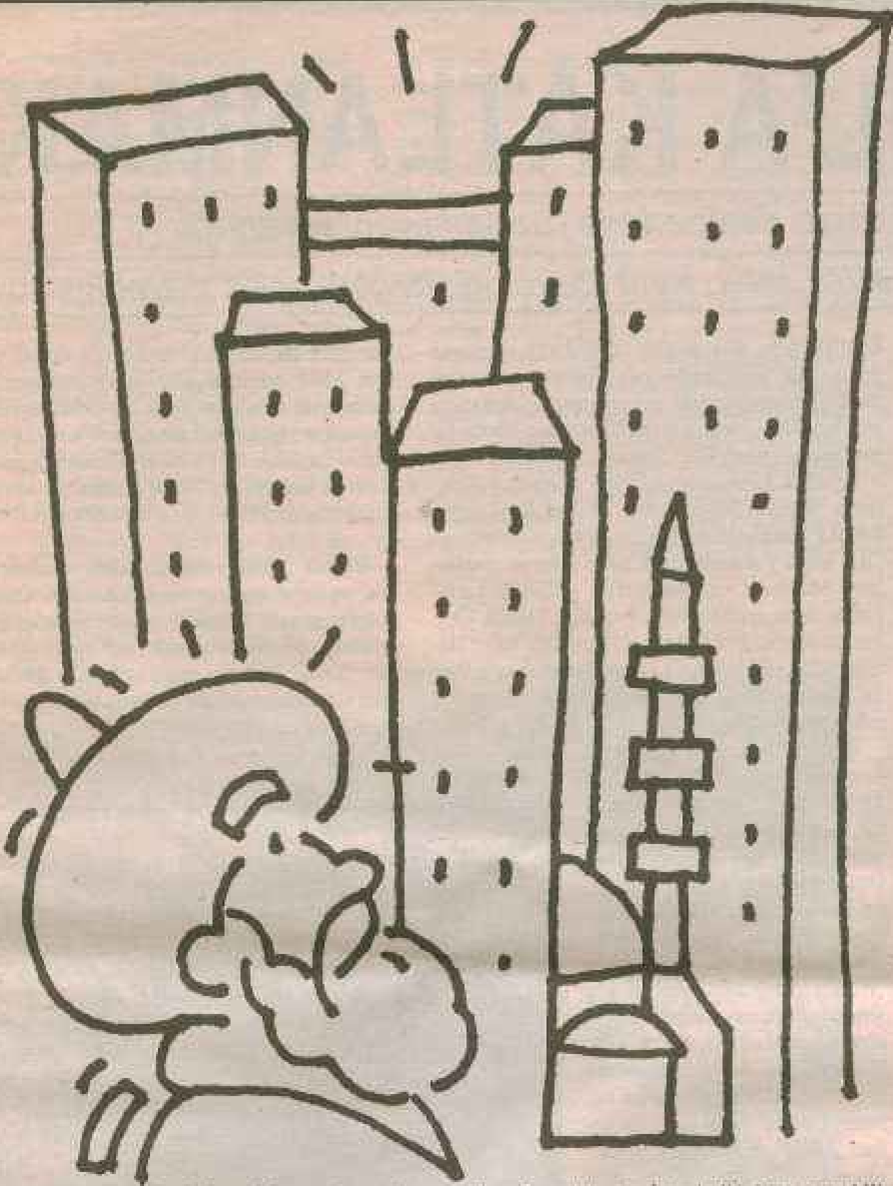
Hani insanlar konuşa konuşaydı?..

Nerede oturup konuşacaklar?

Nerede kültürlerini üretecekler?

Bugünün kültürünü üretemeyen insan geçmiş kültürü nasıl yorumlayabilir ki?

Kentlerimiz, üretici, sağlam insanın zorunlu gereksinimleri dışında, bütün bir yaşamın ke

söyleyeceğini şaşırıyor. Almanya'da bile pisliğin % 80 nedeni konutlar. Ya bizde?.. Ya İstanbul'da?..

Hiç kuşkunuz olmasın bunun da üstünde bir yüzdeyle böyle bu...

Bir sihirli değnek olsa; bir dokunuşta insanlarımızı azıcık "kentli" yapıverse bilseniz neler değişir! Örneğin konutlarımız doğru dürüst yapılırlar da yarı yarıya daha az yakıt harcarız onları ısıtmak için... Düşünün, havamız yarı yarıya daha az kirlenir...

Azıcık "kentli" olsak ulaşım nasıl değişir bir bakın!

Ben sürdürmeyeyim bu örnekleri, varın siz düşünün, İstanbul'un oturanları gerçekten kentli olsalardı, gerçekten oturdukları yerin hemşehrisi olsalardı neler değişirdi...

(Sakın çözümü burada gördüğümü sanmayın. Çözüm bugün de dengeli ülke planlamasını gerçekleştirmededir. Ancak o zaman insanlar yerlerini yurtlarını bırakıp dengesizliğin belli özeklerine akın etmeyecekler. Burada söylediklerim İstanbul açısından...)

İstanbul'daki Sivas, İstanbul'daki Malatya, İstanbul'daki Kayseri, İstanbul'daki Kastamonu, bir İstanbul bireşimi için kentliliğin kazanında eritilebilselerdi bu İstanbul bir başka İstanbul olurdu...

Uzun sözün kısası, demek ki ilk yapılacak şey, önce insanları kentlileştirmek...

Birçok Avrupa devletinden iki kat daha büyük olan İstanbul'un nasıl yönetildiğini düşünün. Demokrasinin "d"si bile üretilemez bu düzen içinde... On bir milyon insan, bir insanın iki dudağı arasına nasıl bırakılır?

sintisiz sağlığını sağlayabilecek durumda artık değiller. Ne çocuklar, ne yaşlılar, ne "yalnız erkekler", ne "yalnız kadınlar", ne de sakatlar toplumun derdi olabiliyorlar.

"Biz de varız", "biz de insanız" diyemiyorlar, sorunlarını ortaya koyamıyorlar...

Yaptığımız hiçbir şeyde onlara azıcık sevgi yok...

Yaşama kültürü ve kültür yaşamı adına bir şey yapıyor muyuz? Oturanlarının sayısına oranla, karınca kararınca bir şeyler yapıldığını söyleyebilir miyiz?

Bugün de yurdumuzun gündeminde en önemli sorun olan demokratikleşmeyi gerçekleştirememiş, insanlarının karar üretme düzenini, düzeneğini kuramamış kent, köy bile sayılmaz!

Birçok Avrupa devletinden iki kat daha büyük olan İstanbul'un nasıl yönetildiğini bir düşünün...

Demokrasinin "d"si bile üretilemez bu düzen içinde... On bir milyon insan, bir insanın iki dudağı arasına nasıl bırakılır?

11 milyonluk bir kentin belediyeyle, valilikle yönetilebileceğine nasıl inanılıyor?

11 milyon kişi bir garajla (Harem'i bir durak sayıyorum), bir havaalanıyla "idare" ediliyor. Öteki gereksinimlerin nelerle karşılandığını siz düşünün.

Kentliliğin okulu olan şu İstanbul'a bakın.

11 milyonluk bu İstanbul'u kent sayabilir misiniz? (Her iki açıdan da geçerli sorum; sayısal açıdan devletler büyüklüğünde oluşundan ötürü de, gelenleri kentlileştireceğine kendisinin köyleşmesi açısından da...) Bırakın kentliliğin kararlarını, kültürünü üretmeyi, içeceği suyun içine edilmesine ses çıkarmayan bu İstanbul kent sayılabilir mi?

Bizans İmparatorluğunun en büyük döneminde İstanbul, bugün de ayakta duran surlarla sınırlı bir avuç yerdi.

Bugün bu yer, tepesi Kavaklarda, tabanı K. Çekmece'den Maltepe'ye 60 km. uzanan bir üçgenin içinde küçücük bir leke olarak kalıyor! O küçücük lekenin, o bir avuç yerin, örneğin alanlarını düşünün... Bir de büyük üçgenin, on bir milyonun alanlarını... Trafik geçidi olmayan, insanların bir araya gelebilecekleri alanları (varsalar) 11 milyonla oranlayın...

Suyumuz yetmiyor artık!

Bir gün susuzluktan toplu hastalıklar olacak!

Yollarımız yetmiyor; bir gün tıkanıp kalacaklar!

Güneşimiz de yetmeyecek bir gün. Kara kara pislik bulutlarını delip geçemeyecek çünkü...

Kendi pisliğimizde boğulacağız!

Bir de bütün bu pisliği tümüyle endüstrileşmeyle birlikte düşünenler yok mu? Kişi ne

Nasıl olacak bu?

Kentliliğin okullarını mı açacağız?

Hayır hayır, işi yokuşa sürmek yok!

Kültüre yatırım yapacağız...

Yerel yönetimiyle, aydınıyla, kentlisiyle, el ele örneğin ilkokullar çevresinde, onları birim sayarak, bir araya gelecek, etkinlikler örgütleyeceğiz... kültür üreteceğiz. Ürettiğimiz kültür demokratik katılma yüreklendirebilecek kişileri...

Bunu isteyerek, inanarak yapacağız... İnanmazsak, elbette olmaz... Doğru dürüst düşünsek ne yollar buluruz. Beyoğlu'ndan on milyara sirk tramvayı geçireceğimize 20-30 ilkokul çevresini kültür özeği durumuna getiriveririz. Akşamları boş duran okul yapılarını kullanıp neler yaparız, neler...

Çağdaşlığı üreten yazarımıza çizerimize yer verin. Kapıları açın...

Nelere koşarlar toplum içinde bir bilseniz, buna bir inansanız...

Yılda bir çadır tiyatrosu bile olamayan "festival" festivaller düzenleyerek işi geçiştirmeyin... Bütün bir yıla dağıtın kültür etkinliklerini, gerçekten yüreğiniz bundan yanaysa...

Her mahallede gençlere tiyatro, müzik, resim, kitap alanları oylumları açın. En küçük olanaktan bile yararlanıp yapın bunu!..

Siz de laf değil kültür üretin; üretemiyorsanız üretene omuz verin.

Çağdaş kültür üreteni yayın, yaygınlaştırın...

İstanbul ancak böyle onarır kendini!

Ancak böyle İstanbul İstanbul kalabilir! ■

Semra Somersan

İSTANBUL'A KATLANMAK

Susuz, balıksız, ağaçsız, ormansız, denizlerinde yüzülemeyen, yollarında yürünemeyen muhteşem gürültülü şehir. Kimi sosyologlara göre sekiz milyonluk köy.

stanbul'lu olmak: Sokaklar boyu dizilmiş arabaların ilerlemesini sabırla beklemek; hava kirliliğinden boğulurken sisin gizeminden sözetmek; Marmara'nın ölen balıklarında eski meyhaneleri sevgiyle anmak; gürültünün müziğini, susuzluğu keyfini keşfetmek; kesilen ağaçların yerine geçen tüm garip yapıları sarmaşıkla örtmeyi düşlemek. (Bu sonuncusu mimar-yazar Aydın Boysan'dan)

Anlık çılgınlık nöbetleri geçirmek ya da kentten kopma, kenti terketme düşleriyle yaşamak. Veya İstanbul'u ziyarete gelen 19 yaşındaki bu genç kız gibi "Ben trafik sıkışıklığını seviyorum. Trafik durunca hayal kuruyorum" deyip kendisini hayretle dinleyenleri, isli ve sisli havayı içine çekerek "Oh! İstanbul kokuyor" diyerek bir kez daha şaşkınlığa uğratmak.

Ankara'nın olmayan muhallebicilerinde, esen rüzgârında İstanbul kokuları yakalamak.

İstanbul'lu olmak: Kanıksamış, ermiş, kabullenmiş olmak. (Çıldırma öncesi/ötesi, yoksa sonrası aşamalar mı?) Ya da bu genç kız ve ikiz kardeşi gibi, Ankara'da İstanbul tutkusuyla yaşamak.

Politikacılarla bilim çalışanları, görüşlerinin uyumluluğu derecesinde başbaşa verip kentin ürkütücü geleceğini planlarken, "esas sahipler" başlarına gelecekten habersiz yaşamaya devam ediyorlar.

Bizler için "Ne senle, ne sensiz", onlar için, "Asla onsuz" yaşanamayan İstanbul.

Susuz, balıksız, ağaçsız, ormansız, denizlerinde yüzülemeyen, yollarında yürünemeyen muhteşem gürültülü şehir. Günde bin, yılda 400 bin kişinin yerleşmek üzere geldiği kent. Kimi sosyologa göre 8 milyonluk köy.

Denizi, Marmara'sı can çekişiyor. Oksijeni yer yer litrede canlıların yaşaması için gerekli sıfır mg/litrenin altına düşmüş. Günde birbuçuk milyon metre küpü bulan atık suları "uygarlık" adı altında yapılmakta olan kanalizasyon sistemi sayesinde denize dökülecek. Basit bir filtre sistemi dışında hiçbir arıtma yapılmadan Marmara'ya ulaşacak lağım ve sanayi sularının zaten cançekişmekte olan denizi öldürüp öldürmeyeceği, olursa nasıl bir ölüm olacağı bilim çalışanları tarafından hâlâ tartışılıyor. Marmara'nın yeni kanalizasyon sisteminden çok olumsuz etkilenmeyeceğini savunanlardan Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden Prof. Ümit Ünlüata bile "Ben bugün ODTÜ'nün araştırma gemisi ile yaptığımız çalışmalara dayanarak denizin ölmeyeceğini savunuyorum. Ama işin taa başından fikrimi sorarlarsa, asla böyle bir projeye girişmezdim" diyor.

İstanbul Üniversitesi Çevre Sorunları Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Fikret Baykurt da fabrika atıklarının Marmara'ya akıtılmasını "Bir şehri yokedebilecek olay" olarak nitelerken, Marmara ve İstanbul'un geleceği konusunda daha iyimser olan İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Prof. Ahmet Samsunlu bile "Batı'da sular yüzde 80-90 oranında arıtılıyor. Bizde ise arıtma ancak yüzde 15-20 oranında yapılabiliyor" diyor.

İstanbul'dan Marmara'ya ulaşan zehirli atıklar arasında karbon, azot, fosfor, fosfat, nitrik, nitrat, amonyak gibi maddeler olduğu belirtiliyor. Bunlardan özellikle fosfor ve nitratın ötrifikasyona yol açtığı biliniyor. İstanbul Teknik Üniversitesi'nde Prof. Kazım Çeçen "Ben pislettikten sonra temizleme yapılamayacağını düşünüyorum. Mali gücümüz belli. Herşey böyle devam ederse, bu iş asla çözülmez" yargısına varıyor. Önümüzdeki yıllarda nüfus artışı nedeniyle denize akan kirliliğin geometrik olarak artacağını vurgulayan Çeçen, "Pis sulardan çok büyük tehlike doğacak" sonucuna varıyor.

Türkiye'de bilim dünyasını ikiye bölen Büyük İstanbul Kanalizasyon Projesi'nin tartışması, İstanbulluları çok yakından ilgilendirmesine rağmen, teknik yönünün ağır basması nedeniyle kamuoyu tarafından çok yakından izlenmiyor. Politikacılarla (şimdi Vehbi Dinçerler ve İstanbul Anakent Belediyesi) bilim çalışmaları, görüşlerinin uyumsuzluğu derecesinde başbaşa verip kentin ürkütücü geleceğini planlarken, "esas sahipleri" başlarına gelecekten büyük ölçüde habersiz yaşamaya devam ediyorlar.

İstanbul'un sadece denizi değil, "suyu", "havası" da var tabii. Dağı, taşı altın kent.

İstanbul'un "suyu". Evet, 42 dere varmış İstanbul'un etrafında. Bunlar geçmişte İstanbul'lulara hem keyif vermişler, hem kenti nemlendirmişler. Zamanla da kentin kirli sularını doğal yollardan hafif arıtarak Marmara'ya ulaştırmışlar. Ama artık derelerin bir kısmı sulu çöplük. Bir kısmı ise yüzüne bakılmayacak kadar kirli. İki tanesi ise hâlâ, lağım suları ile Haliç'i şereflendiriyor. Uzmanlar, "Haliç'e akan bu dereler temizlenmeden Haliç asla temizlenemez" diyorlar.

Bir de yeraltı suları. Uzun asırlar İstanbul'un içme suyunu temin etmişler. Ünlü mimarlar çeşme peşinde, yeraltı sularını yerüstündekilere kavuşturmak içip epey uğraşmışlar. "Deli" gözüyle bakmış kimisi Mimar Sinan'a, bentlerden İstanbul'a su getirmek istedi-

▲ *"Terkos Çölü!": Göller çölleşirken, "yağmur bombası"nın ne getirip, ne götüreceğini değerlendiren yok...*

ği için. Oysa bugün yeraltı suları, hava kirliliği, toprak kirliliği, yerüstünden sızan zehirli atıklar derken içilemez olmuş. Çoğu, hiç olmazsa. Geriye kalanların ise, 8 milyonun ihtiyacını karşılaması mümkün değil. İş kalmış barajlara. 19. yüzyılın ortalarından itibaren barajlar yapılmaya başlanmış. İstanbul ve çevresine. Ama bugün, dev kenti bu barajlar bile besleyemiyor. Bir genç mimar, bugün su sorununun çözümü için İSKİ'nin yaptıklarına bakarak "Yağmur bombası bile yetmeyecek. İstanbul'un su sorununu çözmek için bir deli dahi lazım. Öyle ki son derece çılgın bir projeyi - riskli, ama gerçekleşirse gerçekten sorunu çözecek bir projeyi- düşlesin ve bunu uygulamaya koysun!" diyor. Hatta kimi böyle düşler görmeye başladı bile. Kuzey kutbundan bir buzulun nasıl Marmara'ya çekilebileceğini tartışan bir grup mühendisin önerilerini belki de gerçekten İSKİ'ye götürmeleri gerekir. Yağmur bombasının ise, kısa vadede yağmur yağdırma potansiyeli ile, uzun vadedeki olumsuz/olumlu yan etkilerini kimse henüz değerlendirmedi ya da değerlendiremiyor.

Türkiye'nin "en kalkınmış yaşanmaz havalı kenti" ününe erişecek İstanbul. Yakın zamana kadar başkentle yarışma mümkün değildi. Ama geçen kış, 15 günde bir dayanılmaz hale gelen ağır sis, sülfür dioksit ve azot oksit kokulu havası, yazın duman ve ekzosu, kenti sabırla yaşayanları bile isyan ettirdi. Nedenler: Kentin havasını kesen, ağacını yokeden çarpık-yoğun yapılaşma ve kurşunlu benzinle çalışan arabalar. Endüstrinin de katkısı önemli ama, bu yıl hava kirliliğinde trafik ve ısınma başı çekiyor. Doğru dürüst istatistik tutulmuyor. Tutulsa, hiç olmazsa hastane müracaatları, acil servislere başvurular dikkatle incelense, hava kirliliği nedeniyle ortaya çıkan hastalık ve ölüm vakalarını saptamak mümkün olabilir. Ama bu yok. Olan da gizleniyor genellikle. Politikacılar "halkı paniğe uğratmamayı" halkın sağlığını korumaktan daha önemli bir amaç olarak görüyorlar. Hal böyle olunca da, en yoğun zehirli sisli, sülfür dioksitli havalarda ferahça dolaşıp, "falancanın çocuğu da hava kirliliğinden kusmuş" türü bilgiler, beyinlerde, "yeterince önemli değil" kategorisine konularak kulak ardı ediliyor. Hava kirliliğini öylesine kanıksamış ki kentli, yabancıların "Hava kirliliği korkunç" dediği günleri, aslında kentin temiz günleri olarak algılıyorlar. Gerçekten de göreceli temiz günler bunlar. Ama göreceli. Dünya standartlarında bu derece görecelik "sağlığa zararlının alt sınırı" olarak kabul ediliyor.

Boğaziçi Üniversitesi'nden Prof. Yüksel İnel "İstanbul'da hava kirliliği konusunda yeterli ölçüm yapılmıyor. Kent, Çatalca'dan İzmit'e kadar uzandı. Gerekli bütün noktalarda kirlilik ölçülemiyor. Ölçmeyi yapan kurumun uzmanları az. Paraları var. Üniversitede ise uzman var, para yok" diyor. Ölçüm istasyonları için çalışma yapılması gerektiğini belirten İnel, "İstanbul çevre kirliliği mevsimlere göre değişiyor. Kış aylarında en önemli kirlilik hava kirliliği. Yaz aylarında ise farklı kirlilik kaynakları ortaya çıkıyor" görüşünü ileri sürüyor. İnel, hava kirliliğinin önlenmesi için asgari şu konularda bilgi toplanması gerektiğini söylüyor: İstanbul'un yakıt için kullanılan kömürü nereden geliyor? Kömürün içindeki kükürt dioksit miktarı ne kadar? Benzin istasyonları nerede? İstanbul'un nerelerinde kömür nerelerinde odun yakılıyor? Yakıcılar bu konuda uzman mı? Bunun gerektirdiği envanter çalışmasının çok önemli olduğuna inanan İnel, buna rağmen sözlerini şöyle sonuçlandırıyor: "Aslına bakarsanız sorun belli, çözüm belli. Batı daha önce aynı yollardan geçmiş. İnsan haklarına sahip çıkan biri, biran önce olaya el atarak durumu düzeltmeli."

Trafikten kaynaklanan kirliliğin çözümü için bütün arabalarda en kısa zamanda kurşunsuz benzin ya da doğal gaz kullanımına gidilmesi gerekiyor. Kurşunsuz benzinin oldukça pahalı olduğuna değinen kimi uzman, basit bir uyarlama ile arabaların hem doğal gaz, hem de benzinle çalışabilir hale getirilebileceğini vurguluyor. Hollanda gibi ülkelerde, kent içinde arabaların pek çoğunun doğal gaz kullanması örnek gösteriliyor. Şehir dışında ise daha hızlı gitmeyi sağlayacak benzin kullanılıyor. Ancak Prof. İnel doğal gazı "herşeyin çözümü" olarak görmekten kaçmak gerektiğini belirterek "Doğal gaz yanınca da azot oksit çıkabilir. Azot Oksit, ekzos gazı ile birleşirse fotokimsayasal duman oluşturur. Bu iki gazın karışımı kanserojen de olabilir" diyor. Buna karşılık, kurşunlu benzin ilkokul çağına kadar olan çocuklarda, yakından solunduğu taktirde geri zekâlılığa yol açabiliyor.

▲ *Sefasından geçtik...: İstanbul'un cefası kuyruklarda çıkıyor...*

Boğaziçi Üniversitesi'nden Prof. Kriton Curi İstanbul'un çevre sorunlarını sıralarken hava kirliliğini "en vahim" "en önemli" sorun olarak değerlendiriyor. "Çünkü" diyor Curi "diğer kirlilik kaynaklarından insan bir ölçüde korunabilir. Ama hava kirliliğinden korunmak imkânsız. Yapılacak tek şey evden dışarı çıkmamak. Ama aslında bu da yeterli değil, çünkü dışarının kiri olduğu gibi içerideki havayı etkiliyor."

Doğru dürüst istatistik tutulmuyor. Tutulsa, hiç olmazsa hastane müracaatları, acil servislere başvurular dikkatle incelense, hava kirliliği nedeniyle ortaya çıkan hastalık ve ölüm vakalarını saptamak mümkün olabilir.

Ancak Curi yakın gelecekte İstanbul'luların çöplerini ve çöplükleri de dert etmeye başlayacağını söylüyor. Curi, "İstanbul'lu şu anda çöp konusunda tek şey düşünüyor: Evin önünden gitsin. Halkın yüzde 99'u çöp evden nereye gidiyor farkında bile değil. Kent çöplükleri "allahlık" durumda. Fatih Köprüsü'nden geçerken Ümraniye çöplüğünün kokuları geliyor. Mevzuat yok. Sorun hep geriye itiliyor."

Muhteşem kentin ürkütücü çevre sorunlarına gürültü, koku ve kimi mimarın deyimiyle "estetik kirlilik"i de eklemek gerekiyor.

Trafik, inşaat ve yolların kazılmasından çıkan ses, yerini sık sık, polis megafonlarının İstanbul'luları ilkokul çocuğu misali azarlayan gürültüsüne bırakıyor. Megafonla trafik idaresi ve kentliye karşı bu saygısızlık dünyanın hangi ülkesinden örnek alınarak yapılmıştır şehirciler hâlâ merak ediyor. Polis megafonlarının erişemediği yerleri de seyyar ve yerleşik kaset satıcılarının müziği işgal ediyor.

İstanbul'un tarihi mekânlarının yokedilişi ile kentin her köşesine rastgele kondurulan konut ve lüks işyerleri ile artık her köşebaşında bir tane bulunan 5 yıldızlı oteller ise en çok eski İstanbullulara dokunuyor. Buna karşılık kentin nimetlerini benimseyip eskiyi bilmeyen "yeniler", eskilerin "tarih", "tarih" diye niye bu kadar gürültü çıkardığını anlamakta zorluk çekiyor. "Şu Tarlabaşı yolu açıldı da rahatladık" diyor biri. Kentten hiç habersiz olamaz, ama Tarlabaşı'nın adını içerecek kadar uzun İstanbul zamanı yaşamamış olmalı.

İstanbulluluk. 21. yüzyılda 20 milyonluk kente katlanmak. Havası belki daha temiz. Ama suyu daha az. Denizi, eğer kanalizasyon sistemi için biyolojik arıtma yapılmazsa, daha pis.

Ne cefasından, ne sefasından vazgeçilemeyen kent. Geçmiş kuşaklar, yeni gelmişlere İstanbul'u, İstanbullu olmayı aktarırken, eskiyeniler de yeni-eskilere değişen kenti anlatacak. Sözlerde yaratılan kent, gerçek kentten daha hızlı değişecek belki. Değişmeyen, tutku ve onsuz yaşanamayan İstanbul. ■

Oktay Ekinci

"KRİZ İÇİNDE" BİR "KONUT GÜNÜ"

Kentlere göçü "gelişmenin gereği" sayan ve körükleyen anlayışın artık iflas ettiği ortadadır.

"Mersin... taşı, toprağı altın. Türkiye'nin Serbest Bölgesi artık taşra değil... İstanbul'dan sonra, 'taşı toprağı altın' ikinci kent olma yolunda... Yatırım Zamanıdır!.."

Bu sözler, yılda yaklaşık 200 bin kişinin göç ettiği ve giderek bir gecekondu cennetine dönüşen Mersin'e "kentin simgesi olma" savıyla dikilmiş bir gökdelendeki işyerlerinin "pazarlama ilânlarında" yazılı. 52 katlı "simgenin" sahipleri, iş çevrelerine "yatırım çağrısında" bulunurlarken, en önemli "kazanç kapısı" olarak kentin "hızla artan nüfusunu" gösteriyorlar...

Acaba, bu hızlı göç ve önü alınmaz düzeye ulaşan "gecekondulu kentleşme" gerçekten "büyümenin, gelişmenin" bir göstergesi midir? Kilometrelerce uzanan ve "barınak" bile denemeyecek nitelikteki yapı yığınlarından oluşmuş, plansız ve alt yapısız mahallelerde milyonlarca "yoksulun" yaşama savaşı vermesi; yasadışı arsa paylaşımının yerel politik erke de egemen olabilecek kadar etkili bir "ekonomik güç" durumuna gelinesi; dahası bu gücün karşısında, belediye zabıtası bir yana, devletin resmi kuvvetlerinin bile giderek "etkisiz" kalabilmeleri... "kentleşme" sayılabilir mi?

Cumhurbaşkanı Turgut Özal, birkaç ay önce İstanbul'un Merter semtindeki yeni bir "center"i (Ticaret Merkezi) törenle hizmete açarken şunları söylüyordu: "Bunu tenkit edenler çıkacaktır... Diyecekler ki, 'Türkiye uçurumlar ülkesi. Bir tarafta gecekondular, öbür tarafta böyle çok lüks marketler var.' Ama, bunu söyleyenler şunu unutuyorlar. Ülkelerin gelişmesinde,hele ilk 10-15 yılında bizim gibi ülkelerde tezatlar daima olacaktır. Tabiidir, realite böyledir... Türkiye çok süratli bir şekilde şehirleşiyor. Başka çaresi de yoktur. Biz, önümüzdeki 15 yıl daha, bu işe devam edeceğiz..." (**Cumhuriyet**,16/6/1990)

Görülüyor ki kentlerimizdeki "simgeleriyle" köşe dönmeye soyunan iş çevreleri ile 24 Ocak 1980'den bu yana uygulanan ekonomi politikalarıyla övünen Cumhurbaşkanı, "kentleşme" olgusuna aynı bakış içinde yaklaşıyorlar. Köyden kente göç, "uçurumlar ülkesi olmak", hızlı gecekondulaşma, bütün bunları "gelişmenin" ürünü sayıyorlar. Elbette, bunlara bağlı olarak, konut sorununu ve halkın "barınaksız" kalmasını da...

Yakın bir gelecekte büyük çoğunluğun yeniden çadırlarda yaşamaya başlamasını istemiyorsak, "kalkınma politikalarımızı" 1980'lerin pençesinden ve "savaş krizi"nin kıskacından

□

UNESCO'nun Ekim aylarının ilk pazartesini ayırdığı "Dünya Konut Günü"nü, bu yıl "körfez kriziyle" birlikte işte bu "gerçekler" ve "görüşler" sarmalında kutladık. Birleşmiş Milletlere üye hemen tüm ülkeler, ulusal ve uluslararası düzeyde insanlığın karşı karşıya kaldığı sağlıklı barınma sorunu için yeni çözüm önerileri geliştirirlerken, biz, yıllardır yinelenen ve acımasız sonuçlarını her yıl katlanarak yaşadığımız bilim dışı değerlendirmeleri ısrarla sürdürüyoruz:

"- İstanbul, Mersin... taşı toprağı altın..."

"- Bu işe 15 yıl daha devam edeceğiz..."

1987'de kutlanan "Dünya Konut Yılı" nedeniyle, Kent-Koop ciddi bir araştırma yapmış ve şu sonuçları ortaya çıkartmıştı:

- 2000 yılına kadar kentlerimize 20 milyon kişi daha gelecek, böylece ülke nüfusunun 3/4'ü kentlerde yaşayacak...
- Bu nüfusun barınabilmesi için 5 milyon yeni konut gerekecek. Bu da ancak yılda en az 500 bin yeni konut üretmekle sağlanabilir. (Tüm "teşviklere" ve toplu konut uygulamalarına karşın, bugünkü üretim yılda yaklaşık 200 bin kadardır.)
- Aynı şekilde, üretilecek konutlar için gerekli yeni arsa ise 2,5 milyar m^2'dir... (Varolan kentsel alanların yaklaşık 2,5 katı.)

Bu saptamanın ardından, geçen son üç yıl içinde, İstanbul'a yaklaşık 1 milyon (yılda 350 bin), Ankara'ya 600 bin (yılda 250 bin), İzmir'e ve Mersin'e en az 500'er bin kişi geldi. Öbür "taşı toprağı altın" olmaya "aday" kentlere de yüzbinlerce Anadolu insanı göç etti. Yani, 2000 yılına varmadan belki de 30 milyon kişi köylerini, kasabalarını terkedecek. Buna karşın, yeni konut ve arsa üretiminde, varolan yetersiz artışın bile altında gidiyoruz...

Öbür yandan konut fonu tıkanmış durumdadır. Biriken paraların "savaş olasılığı" nedeniyle ortaya çıkan ekonomik sorunlarda kullanılabilmesi için "formüller" arandığı söylenmektedir. Aynı olasılığın yarattığı "uygun ortam" içinde daha da hızla yükselen fiyatların konut maliyetlerini birkaç kat arttırması, yarım-yamalak kredi desteklerini de tümüyle işe yaramaz duruma getirmiştir. Ücretler, enflasyonun sürekli gerisinden gitmektedir. Asıl konut gereksinimi olan emekçi yığınların elinde, kooperatif taksidi ile ev sahibi olabilmek bir yana, barındığı yerin kirasını bile ödeyebilecek bir "birikim" kalmamaktadır.

Bugün, bir araştırma yapılsa, konut kooperatifleri yoluyla "modern evine" taşınan bir gecekondu sakininin artık bulunmadığı; toplu konut sitelerinin, daha çok, sahiplerine "kira geliri getirecek" 2., hatta 3. konutlardan oluşmaya başladığı hemen görülecektir. Birçok kentimizdeki "gecekondu önleme bölgelerinde" de gerçek anlamdaki "dar gelirliler" yerine, ayda en az 1 milyon lira ödenti verebilecek kişilerin üye olabildiği kooperatif blokları yükselebilmektedir...

□

Yakın bir gelecekte, ulusun büyük çoğunluğunun yeniden eski çağlara dönerek, çadırlarda yaşamaya başlamasını istemiyorsak, "kalkınma politikalarımızı" 1980'lerin pençesinden ve "savaş krizinin" sömürgeci kıskacından kurtarmak zorundayız.

Kentlere göçü "gelişmenin gereği" sayan ve "körükleyen" anlayışın artık iflas ettiği ortadadır. Bu anlayış, halkımızı kırsal kesimde en ilkel yaşama koşullarına, kentlerde ise yasa dışı çürük yapılara ve "gecekondu mafyasına" tutsak etmiştir. 2000 yılına kadar Anadolu'yu terkedenler için ne 5 milyon konut, ne de 2,5 milyar m^2 arsa üretilebilir. İnsanları "altın arayıcı" yapmak yerine, kendi yaşadıkları toprakların mutlu ve güvenceli yurttaşları olmalarını sağlamak; göçü bir "yazgı" belleyip milyonlara yeni konut yetiştirebilmek için ayrılan tüm kaynakları "bu yazgıyı değiştirmeye" ayırmak; kırsal bölgeleri de sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan "yaşanabilir" yerler yapmayı amaçlamak, ulusun ve ülkenin geleceği açısından yaşamsal bir zorunluluk durumuna gelmiştir.

Gecekondu bölgelerinde "arsa paylaşım savaşı" sürerken, Basra Körfezindeki "petrol paylaşım savaşı" için yaratılan kriz nedeniyle ülkemiz ekonomisinin uğradığı kaybın da 10 milyar dolar (30 trilyon lira) sınırına tırmandığı resmi ağızlardan belirtilmektedir.[1] Bu, kaba bir hesapla, ortalama 60'ar milyon liradan, her biri 100 m^2'lik yaklaşık 500 bin konut ya da 2,5 milyon kişi için sağlıklı barınma demektir. Aynı şekilde binlerce okul, yüzlerce hastane, kreş, kültür merkezi, spor tesisi... demektir. Eylül ayında Ağrı'da yapılan "Mehmetçik 90" tatbikatının bile tek başına maliyetinin 5 milyar lira olduğunu Gen. Kur. Başk. Org. Torumtay açıklamıştır. Öbür yandan, aynı "krizin" ABD silah tekellerine getirdiği "kazancın" ise daha şimdiden 20 milyar dolar (60 trilyon lira) olarak hesaplandığı gazete haberlerinde yer almaktadır.

Bu nedenle, "kalıcı" bir barış politikasına dört elle sarılarak; emperyalist çıkarlar için körüklenen savaşa, savaş ekonomisine ve silah tekellerinden başka hiç kimseyi "kalkındırmayan" silahlanma yarışına ayrılan-ayrılacak olan milyarlarca liralık ulusal kaynağı, bölgeler arasında dengeli bir gelişmenin sağlanmasına; sağlıklı konut ve kentsel çevre üretimine; kısaca kendi "ulusal gereksinmelerimize" harcamalıyız.

Dünya Konut Günü'nde; öbür pek çok toplumsal sorunda olduğu gibi, halkımızın konut gereksinmesini karşılayabilmek için de tek seçeneğin "barış" ve "barış içinde kalkınma" olduğunu ulusca bir an önce görebilmemiz dileğiyle... ■

GELENEĞE DEĞİL GELECEĞE YÖNELİK SANAT

Geleneğe saygılı olmanın, eski estetik değerleri günümüzde de geçerli kılmak anlamına gelmediği bilinen bir gerçektir.

Sanatsal üretim çeşitli alanlarda, tarihsel gelişim çizgisi içinde geçmişten günümüze sürdürülen kültürel bir etkinliktir. Sanat, insanoğlunun gelişimine koşut olarak mağara resminden lazer ışını ile gerçekleştirilen günümüz sanat yapıtlarına dek uzun bir süreçte sayısız akım, biçem ve yorumla yoğurulmuş bir birikime sahiptir. Görsel sanatlar örneğinde olduğu gibi diğer sanat dallarında da benzer bir süreç yaşanmıştır. Bu gelişim süreci içinde yaratılan eski sanat yapıtları ait oldukları toplumun uygarlık belgeleri olarak insanlığın ortak kalıtıdır. Bu belgelerin otantik değerleriyle öğrenilmesi, irdelenmesi, değerlendirilmesi kuşkusuz yeni yaratılara ışık tutacak olumlu ve gerekli bir çabadır. Resim gene resimden öğrenilir öydeyişinde olduğu gibi yeni yaratının ustası da eski yaratıdır. Sanatçılar geçmiş dönemlerin yapıtlarından edindikleri görgü ve bilgi birikiminin basamaklarında, deneyimlerinin ve yeteneklerinin verdiği özgüven içinde yeniyi yaratarak ilerler. Ama geleneğe saygılı olmanın, eski estetik değerleri günümüzde de geçerli kılmak anlamına gelmediği bilinen bir gerçektir.

Özgün ve çağdaş sanat yaratıcılığı her şeyden önce tarihsel süreklilik bilincine sahip olmak zorundadır ve sürekliliğin değişimi de beraberinde getirdiği unutulmamalıdır. Başka bir deyişle tarihsel sürekliliği sağlamak ancak bu süreç içinde çağdaş yanıtlar ve çözümler ortaya koyabilmeye bağlıdır. Aksi halde geleneksel yapıtları yineleme gayreti içinde olmak doğrudan doğruya tarihsel sürekliliği zedelemek ve kesintiye uğratmak anlamına gelir. Çeşitli dönemlerin sanat biçemleri, anlatım dili öncelikle kendi tarihsel, çevresel ve toplumsal koşullarıyla belirlenmiştir. Aradan yüzyıllar geçtikten sonra aynı koşullar yeniden varolmayacağına göre, eski koşulların geçerliliğinde oluşan değerleri sahte biçim alışkanlıkları olarak geleceğe taşımanın sanat adına hiçbir anlamı ve değeri yoktur. Diğer yandan sanatın gerek içerik gerek biçim açısından değişmeden kalabileceğini sanmanın da safyürek (naif) bir yaklaşım olacağı ve tarihsel gelişmeyle de kesinlikle bağdaşmayacağı açıktır. Geleneksel sanattan söz edebilmek için, en azından geleneksel toplum biçimi ve buna bağlı olarak da geleneksel üretim tarzının günümüzde egemen olduğunu kabul etmemiz gerekir.

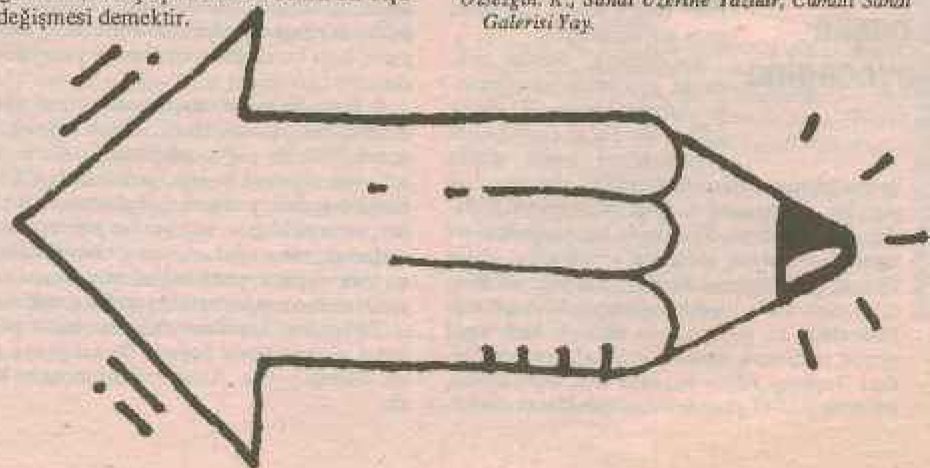
Ateş ile su gibi evrendeki bazı özdekler yapıları gereği birbirine karşıttır. "Geleneksel Sanat" deyimi de böylesi uzlaşmaz iki kavramın zoraki beraberliğinden doğmuştur. Gelenek, bir toplumda eskiden kalmış olmaları nedeniyle saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen ekinsel kalıntılar, alışkanlıklar, töre ve davranışlar olarak tanımlanıyor. Oysa sanat en kestirme tanımıyla özgün ve çağdaş olanı yaratma çabasıdır. Sanat, yapısı gereği varolanların dışında yeni, değişik bir anlatım biçimine ulaşma kaygısı taşır. Bir anlamda her yeni yaratı bir öncekini inkâr etmese bile tekrar etmeme gayretiyle gerçekleşir. Aksi halde sanat kavramından söz edilemez ve varolanın benzerini yapma uğraşına sanat değil zanaat demek daha doğru olur. Her yeni sanat akımının bir öncekine tepki olarak doğması, eski beğeni ve değer ölçülerinin yerine yeni ölçüler koyması sanatın onsuz olmaz kuralıdır. Geçmişte üretilen değerleri yorgun bir alışkanlıkla yineleme çıkmazına girmek aslını yücelten öykünme ürünler ortaya koymaktır. Öykünme, alıntı, yineleme gibi yaklaşımlar ise ortaya çıkan yapıtı gerçek sanat çizgisinden sahte sanat çizgisine doğru çekecektir.

Önemli çağdaş akımların bir bakıma ortak özelliği olan geleneğe karşı tepki göstererek sürekli yeniyi arama fikri, 1909'da Gelecekçi (Fütürist) sanatın bildirisini yayımlayan Filippo Tommaso Marinetti'nin kuramından kaynaklanmaktadır. Hegel sanatın bir taklit değil yeniden yaratma olduğunu söylerken, Fransız ozan ve düşünürü Marie Jean Guyau da bir toplumun estetik beğenilerinin her yirmi beş yılda bir değiştiğini öne sürmüştür. Estetik beğenilerin değişmesi demek o toplumda değer yargılarının, bakış açılarının da belirli bir ölçüde değişmesi demektir.

Batıda bu değişim yaşanırken ülkemizde ulusal ve dinsel değerlere bağlı bir geleneksel sanat anlayışı ısrarla gündeme getirilmektedir. Türkiye'de geleneksel sanat savunucuları genellikle Osmanlı dönemi ve İslam dini etkilerinin yoğun olarak görüldüğü Türk tasavvuf musikisi, hat, tezhip, minyatür gibi dalları temel almaktadır. Geleneklere sahip çıkma savında olanlar, kendi içinde tutarlı olmayan bir yaklaşımla yaşadığımız topraklar üzerinde üretilen Hitit, Frigya, Urartu, Bizans dönemi yapıtlarını nedense aynı duyarlılıkta ele almamakta ve geleneksel değerler olarak görmemektedir. Sanatı yaşamdan soyutlanmış olarak algılayan, değişen tarihsel ve toplumsal koşullarda hep aynı nitelikte bir sanat anlayışının sürdürülebileceğine inanan bu görüş, sanatın gelişim sürecindeki herhangi bir aşamanın yinelenmez olduğunun ayırdında değildir.

Eski koşulların geçerliliğinde oluşan değerleri sahte biçim alışkanlıkları olarak geleceğe taşımanın sanat adına hiçbir anlamı ve değeri yoktur.

Yazımın sınırlarının elverdiği ölçüde çeşitli yönleriyle irdelemeye çalıştığım geleneksel sanat kavramı, ne yazık ki özgün sanatsal ve bilimsel düşünceler, yapıtlar üretmek durumunda olan üniversitelerin çatısı altındaki bazı birimlerde, genç beyinlere ve genç yeteneklere günümüzün geçerli bir değeri olarak sunulmaktadır. ■

KAYNAKLAR:

Özer, B., Yorumlar, Mimar Sinan Üniversitesi Yay., 1986.

Çalışlar, A., Günümüzde Sanatsal Kültür ve Estetik, Cem Yay., 1983.

Özsezgin, K., Sanat Üzerine Yazılar, Cumalı Sanat Galerisi Yay.

Nâzım Hikmet Vakfı dolayısıyla:

NÂZIM'IN YAŞAMÖYKÜSEL ROMANINI YAZMAK

N. Hikmet'e kendimi düşünsel bakımdan borçlu duyumsamışımdır. Ona olan saygım, sevgim ve borçluluk duygum yüzünden yaşamöyküsel romanını yazmak istiyordum.

Türk yazınında yaşamöyküsel (biographique) roman biliyor musunuz? Bilemezsiniz. Çünkü, yok. Azçok (biographie, monographie) özyaşam ve özülge var. Ama biografik roman? Hiç yok. Biriki yazar adı (Mehmet Emin Erişirgil, Mithat Cemal Kuntay, Vâ-Nû, Tahir Alangu, Oğuz Atay) saysanız da, onların yazdıkları da çağcıl ülkelerde en iyi örnekleri bulunan yaşamöyküsel roman ölçütlerine uymaz.[1]

Bizim mesneviler, bibakıma, roman öncesi döneminin ilk koşuk romanları sayılabilirse de, mesneviden romana geçilemediği, mesneviler gelişemeden oldukları biçimde donuk kaldıkları için Türk romanının başlangıcı ve kaynağı olamamışlardır. Romanı, bütün öteki düşünsel, bilimsel ve sanatsal akımlar, kavramlar ve yaratılar gibi dışalım yoluyla batıdan almışız[2] ve romanın girişinden bu yana yüzelli yıllık bir zaman geçmişken, üstelik dilimize pekçok yaşamöyküsel roman da çevrilmişken, Türkiye'de niçin yaşamöyküsel roman yazılamadığı, üzerinde düşünülmesi gereken önemli toplumsal ve yazınsal konu olduğu kanısındayım.

Yasalardan başka ve egemen sınıfın baskısının dışında, Nâzım'ın yaşamöyküsel romanının yazılmasına başka engeller de vardır: Nâzım Hikmet'i kendilerine göre sevenler ve başka türlü sevilmeyeceğine inananlar...

Türkiye, sanat akımları için her zaman bir açıkpazar olmuştur. Böyleyken, yaşamöyküsel roman niçin yazılmamış yada yazılamamış?

Bu konuyu, Nâzım Hikmet'in yaşamöyküsel romanına hazırlık denemesi olarak yıllar önce Vatan Gazetesinde yayımladığım beşon dizilik yazım üzerine aldığım sert tepkiler, eleştiriyi aşan yergiler, kınamalardan sonra düşünmeye başladım. İşte o zaman, Türkiye'de hiç yaşamöyküsel roman yazılmamış olduğunu ayrımsadım. Vatan Gazetesinde Nâzım üstüne üç yazı yazmak niyetindeydim. Daha ilk yazı çıktığında öyle sert tepkiler aldım ki, bu tepkilerin etkisiyle karşı tepki olarak yazılarımı uzattım, uzatmak zorunda kaldım. Tepkiler saldırı biçimini aldı; toplu saldırı, salvo ateşi...[3] O güne dek dost olduklarını sandıklarımdan selamı kesenler bile oldu. Kimisi beni "Nâzım Hikmet'in sahte dostları" arasına koydu. Ortaklaşa kanıları şuydu: "Aziz Nesin, Nâzım Hikmet'i kıskandığı için bunları yazıyor."

Susmak bana göre değil. Susmadım, ama sabırla konuşacağım zamanı bekledim. Nâzım Hikmet'in derli toplu yaşamöyküsel romanını yazarak, bunların topuna birden gereken yanıtı vermiş olacaktım. Nâzım Hikmet'in kişiliğinin olumlu ve olumsuz yanlarını belirten bir iki olayı yazmak, eksik ve yanlış anlaşılmalara neden olacaktı. Onun yaşamındaki olayları nedenleri ve sonuçlarıyla birbirine bağlı olarak bütünlüyle vermek gerekiyordu. En güzel ve yerinde yanıt bu olacaktı.

Nâzım Hikmet'e, kendimi düşünsel bakımdan borçlu duyumsamışımdır. Ona olan saygım, sevgim ve borçluluk duygum yüzünden yaşamöyküsel romanını yazmak istiyordum.

Nâzım Hikmet'in Sovyetler Birliği'ne son gidişinden bu yana, yani kırk yıla yakın zamandan beri, O'nun yaşamöyküsel romanını yazabilmek için, Nâzım'a değgin belgeleri toplamaya çalışıyorum. Bu belgeler, yazılı, basılı ve (tanıklarca) sözlüdür.

Türkiye'de niçin yaşamöyküsel roman yazılamıyor

● Türkiye'de yaşamöyküsel roman yazılamayışının birçok nedeni var. Bu nedenlerin en başında, öbür roman türlerine göre, yaşamöyküsel roman yazmanın çok daha zor oluşu geliyor. Bu iş için, salt romancı yeteneğine sahip olmak da yetmiyor; buna ek olarak sabırlı ve dikkatli bir araştırmacı olmak da gerekiyor. Daha da önemlisi, hiç yansız olamayacağımıza göre, olabildiğince nesnel davranmak, gerçeklere saygılı olmak gerekiyor. En saygın olması gereken kişi değil, gerçeklerdir. Yaşamöyküsel roman yazmak, hem sanatçı, hem bu nitelikte araştırmacı yazarların işidir.

● Uzun ve sabırlı araştırmanın gerekliliği yüzünden bir yaşamöyküsel roman yazmak, ononbeş yıllık bir yoğun çalışmayı gerektirir. Çünkü, yaşamöyküsel romanı yazılacak kişi üzerine bütün belgeleri, yazılanları, söylenenleri, tanıklıkları, onun yazdığı ve ona yazılan mektupları önce toplamak, sonra ayırmak, sonra sıralamak, sonra -en zoru- seçmek, sonra değerlendirmek, sonra yorumlamak, sonra birleştirip yazmak gerekir.

Türkiye'nin koşulları yüzünden hiçbir profesyonel yazarın böyle boyutlu bir çalışmaya girişme olanağı yoktur. Amatör yazarlarınsa işi değildir.

Ayrıca Nâzım Hikmet için basılı belgeler bugün için O'nun yaşamöyküsel romanını yazmaya yeterli de değil. Çünkü bu basılı belgeler, insan olarak Nâzım'ın gün ışığında aydınlanan salt olumlu, iyi, güzel, doğru yanlarını göstermektedir. İnsan olarak Nâzım'ın elbette gün ışığına çıkıp aydınlanmamış, karanlıkta kalmış yanları da vardır kuşkusuz. Sağcı basın-yayında, basılı belgeler varsa da bunlar karşıt düşünceleri dolayısıyla önyargılı, çoğu yalana dayalı, hatta düşmanca olduklarından, güvenilir kaynaklar değildir. Bu durumda, mektuplara, elyazılarına, tanıklıklara, hatta söylentilere -dedikodulara bile- başvurmak, anıların yazılmasını ve yayımlanmasını ve basılı belgelerin artmasını beklemek gerekiyor.

● Yazılmış olanlara bakılırsa, yaşamöyküsel romanı yazılacak kişinin, dünyaca tanınmış, evrensel kişilik olması da gerekiyor. Bu, ille de koşul değildir. Roman kahramanının evrenselliği koşul değildir ama, gerekliliklerden biridir. Örneğin Mehmet Akif, Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, hatta Oğuz Atay'ın monografisini yazdığı profesör ulusal değerlerimizdir. Ne yazık, Türkiye'de ulusallığı aşıp evrenselleşmiş değerlerimizin sayısı çok azdır. Lütfen sayar mısınız? Nedenleri her ne olursa olsun, büyük Yunus bile dünyaca yeterince tanınmış bir şairimiz değildir. Bu ölçütten bakılırsa, Türkiye'nin yaşamöyküsel romanı yazılabilecek kişileri hiç de çok değildir. Birkaç padişah adı... Barbaros, mimar Sinan... Her yerde sık sık söylediğim şu: "Dünyanın neresine giderseniz gidin, Türkiye denilince şu üç adı bilirler: Nasrettin Hoca, Mustafa Kemal, Nâzım Hikmet..."

Itrî, Dede Efendi, Bakî, Nef'î, Fuzulî... diye sayabilirsiniz. Biz saymış olsak da bu değerlerimiz, nedenleri her ne olursa olsun evrensel değildirler. Bu savım, örneğin Itrî'nin yaşamöyküsel romanı yazılamaz anlamına alınmamalıdır.

● Yaşamöyküsel roman yazmak, yazarlığın başka dallarındakinden çok daha özgür ortam gerektirir; tam özgürlük... Bu savımızı somut örneklerle saptamaya çalışalım. Varsayalım, Mimar Sinan'ın yaşamöyküsel romanını yazacağız.

Türkiye'ye konuğumuz olarak gelen yabancı yazarları, arabayla Nesin Vakfı'na götürürken, Büyükçekmece'de sağdaki o güzel taş köprüyü gösterir,

- Mimar Sinan'ın yapıtıdır... derim.

Bir Ermeni yazar dostum,

- Evet, demişti, Sinan Ermenidir.

Bulgar yazar dostum da,

- Bizdendir... demişti.

Arnavut yazar da Arnavut olduğunu söylemişti.

Tarihsel kanıt bulmak gerekirse, herkes bu kanıtı kendine göre bulabilir.

Yıllardan beri Mustafa Kemal'in filmini yap-

maya çalışırlar. Yapılamaz. Olanaksız. Yapılırsa rezillik olur. Çünkü Mustafa Kemal'in filmini yapabilmek için önce senaryosunun yazılması, senaryosunun yazılabilmesi için de daha önce yaşamöyküsel romanının yazılması gerekir. Bugün, ölümünden elli iki yıl sonra Mustafa Kemal'in "Atatürk'ü Koruma Kanunu" ile korunduğu Türkiye'de Atatürk'ün yaşamöyküsel romanı nasıl yazılabilir?

Nasrettin Hoca'nın yaşamöyküsel romanıysa, hiç yazılamaz. Çünkü Hoca, bir tarihsel gerçek kişi değil, toplumsal bir kişidir.

● Nâzım Hikmet'in yaşamöyküsel romanı, varolan şimdiki sınırlı özgürlük ortamında yazılamaz. Yasalardan başka ve egemen sınıfın baskısının dışında, Nâzım'ın yaşamöyküsel romanının yazılmasına başka engeller de vardır: Nâzım Hikmet'i kendilerine göre sevenler ve başka türlü sevilemeyeceğine inananlar...

Rahmetli dostum Mansur Tekin'in otuz-otuzbeş yıl önce Yeditepe Dergisinde yazarın yazma özgürlüğü konusunda çok önemli bir yazısı çıkmıştı. O yazısında Mansur Tekin, evliliğin bile yazarın yazma özgürlüğünü sınırladığını, engellediğini açıklıyordu. Ne doğru.[4]

Bugün, salt bugün değil,dün de böyleydi, Türkiye'de varolan sol bağnazlık, Nâzım Hikmet'in yaşamöyküsel romanının yayımlanmasına izin vermez. Buna karşın, Nâzım'ın yaşamöyküsel romanını yayımlayacak yürekli ve gözü kara bir yazarı da karalamaya çalışır ve üstelik bunu, Nâzım'a sevgi ve saygı adına, gerçekten içtenlikle yapar. Kendince, böylelikle Nâzım'ı koruyordur.

Sosyalist gerçekçi sanat akımının yazın alanında, özellikle roman, öykü ve tiyatro oyunlarında bir olumlu tipi vardır. Yapıtlar olumlu kahramanın olumlu sonucuyla bitecektir. (Sosyalist gerçekçiliğe karşı değilim, yandaşıyım.) Daha yetkinleşmemiş solcular da, sosyalist gerçekçiliğin olumlu tipi gibi, önder kişilerini doğal insan olarak değil, hiç eksiksiz peygamberler, hiç günahsız melekler gibi görmek ve göstermek isterler. Oysa Nâzım Hikmet'in kendisi için hiç de böyle bir isteği olmamıştır. Mayakovski'nin sevgilisiyle mektuplaşmaları yayımlanınca Moskova'da "Mayakovski'nin yatak odası Kremlin alanına açıldı," diye tepkiler gösterilince Nâzım buna karşı durmuş, Babayef başta olmak üzere dostlarına, kendisi ölünce her ne biliniyorsa hepsinin açıklanmasını, hiçbir yanının gizli kalmasını istemediğini söylemiştir. Sözde Nâzımseverler, Nâzım'a karşı Nâzım'ı koruyacaklar... Böyle olunca solcu önder ve ünlülerin hiçbir dramı yok demektir, yani onlar insan değildirler. Çünkü dram, insanın insansal zaaflarından, eksikliklerinden, tutkularından ve önce kendisiyle, sonra başkalarıyla ve kurumlarla çatışmasından ortaya çıkar. Nâzım hep olumludur, hep iyidir, hep güzeldir, hep doğrudur, hep yüreklidir, hep yiğittir. Bu, Nâzım insan değil demektir; Nâzım bir mittir.

Vatan Gazetesinde, tepkilere yanıt olarak, Nâzım Hikmet'in mitleştirilmesinin toplumcu dünya görüşüne aykırı olduğunu yazdığım zaman, kırk kuşağından bir şair bana gönderdiği uzun mektubunda, Nâzım Hikmet'in mit olması gerektiğini savunuyordu. Çünkü solun mite gereksinmesi vardı.[5] Böyle olunca, gerçeğin yerine yalanlar, kendini kandırmalar, doğrunun yerine uydurmalar, söylentiler, yaratılan söylenceler geçiyordu. Örneğin, Nhazım Hikmet'in açlık grevine yatışının, ilan edilen nedeninden başka gerçek bir nedeni olduğunun, yani gerçeğin kanıtlarıyla yazılmasını istemiyordu kimileri. Kafasındaki mit yıkılacak diye korkuyordu. Ve yine Nâzım Hikmet'in son Sovyetler Birliği'ne gidişinin, bilinenden başka bir nedeni de olduğunun kanıtlarıyla yayımlanmasına da dayanacası yoktu kimilerinin.

● Kendi değerlerinin mitleştirilmesi özlemi, salt Nâzım Hikmet'e özgü bir olay değildir. Sabahattin Ali için de böyle olmuştur.

Niçin böyledir? Başka nedenleri de olabilir, koyduğum tanı da yanlış olabilir; ama bana öyle geliyor ki, herşeyin görmemişliği vardır; paranın görmemişliği, mevkiin görmemişliği, iktidarın görmemişliği.. Salt bu dönem için değil, bütün dönemler için biz Türkler, büyük çoğunluğumuz, büyük insan görmemişiyiz. Bunu söylemek ve kabul etmek, ne denli zor. Ama böyle... Elimize, gerçekten büyük sanatçı ve evrensel değer olan Nhazım Hikmet'i geçirmişiz. Aynı değerde kaç insanımız var? O'na toz kondurmak istemiyoruz. Üstünde varolan tozları da silkelemeye çalışıyoruz.

● Nâzım Hikmet'in doğal bir insan olarak eksiği artığıyla, olumlu olumsuz yanlarıyla değerlendirilmesinin ve yaşamöyküsel romanının yazılmasının bir engeli de Türkiye'deki sağcılardır. Salt Nâzım Hikmet için değil, pekçok konularda sağcılar, dolaylı olarak, solcuların gerçekleri açıklamasına engel olmuşlardır. Bu bakımdan Türkiye'ye kötülükleri olmuştur. Her türlü eleştiri ve özeleştiriyi, açıklanan gerçeğin öteki yanını, sağcılar öylesine sömürmüşler, kötüye kullanmışlardır ki, bu yüzden pek çok doğru açıklanamamıştır; solun antipropagandası olmaması için eleştiriler ve özeleştiriler yapılamamıştır. Susmak zorunda kalınmıştır. Çünkü Türk halkına, sağın sömürüsünden geçmiş yanlış-bilgiler verilmek istenmemiştir.

● Vatan'daki dizi yazımda en çok ve en ağır eleştiriye uğrayan iki şeyden biri, Nâzım'ın yıkanmayı sevmediğini, suya girmekten hoşlanmadığını yazmış olmamdır. Nâzım'la cezaevinde birlikte yatmış olan biri, bana saldırı kampanyasına katılarak, beni yalancı çıkarmak için bir dergide, onca zaman birlikte olduğu Nâzım'ın hiç kokmadığını yazmıştır. Bu ne biçim eleştiri? Ben Nâzım pistir, demedim ki... Üstelik temiz adam. Sıkısık pamuk ve alkolle temizleniyor. Son yıllarında daha da çok terlediği için, etkinliklere hep birlikte gittiği Dr. Galya, yanında pamuk, ispirto ve hemen orda değiştirmesi için de çamaşır götürüyor. Nâzım'ın suya girmek istemediği, banyoya sokmak isteyenlere de "Ben ördek miyim..." dediği o denli bilinen birşey ki... Bunu bilenler hâlâ sağ... Eşi Vera'yla Gagra'ya, Yazarlar Dinlenme Evi'ne onbeş günlüğüne giderler. Deniz kıyısıdır, herkes denizdedir, ama Nâzım onbeş gün kaldığı Gagra'da, değil denize girmek, ayağını bile sokmamıştır denize. Nâzım'ın yıkanmaktan, suya girmekten hoşlanmadığını bilen o denli çok insan var ki... "Niçin yazdın, yazacak bu mu kaldı?" demişlerdi. İstanbul çocuğu olan, Heybeliada'da Deniz Lisesi ve Deniz Harp Okulu'nda yıllarca okuyan Nâzım'ın sudan hoşlanmaması bana ilginç geldi. Belki bundan uzmanlar ruhsal çözümlere bile varabilirler. Kaldı ki, büyük insan odur ki, yaşamının en önemsiz sanılan ayrıntısı bile önemlidir. Başka ülkelerin büyük insanlarının yaşamöyküsel romanlarını okurken, onların yaşamlarının en gizli ayrıntılarını bile öğrenmek istemiyor muyuz?

Nâzım Hikmet'in yıkanmaktan hoşlanmadığı gibi en masum bir yanının açıklanmasından bile tedirgin olanların, Nâzım'ın doğal bir insan olarak her yanıyla gösterilmesine dayancaları olabilir mi?

Ağır saldırıya uğradığım ikinci yaş, Nâzım'ın daçasında çok sayıda yastık olduğunu yazmış olmamdı. (Sayısını şimdi unuttum.) Ben Nâzım'ın daçasındaki yastıkların sayısını nerden bilebilirim? Olay şu: Nâzım, Dr. Galya'yı bırakıp Vera'yla yaşamaya başlayınca, Daça'daki ev eşyasının Noterce saptanması gerekir. Moskova noteri eşyaları tek tek saptar. Moskova noterinin mührü ve imzası olan belgedeki eşya dizelgesini yayımlamıştım. (O noter senedi yine bende.) Beni yalancı çıkarmak için noter senedine karşı çıkılır mı?

● Nâzım Hikmet'i kıskandığım konusunda kısaca şunu söylemek isterim:

Aziz Nesin, gittikçe küçülmekte olan bu dünyanın, daha onlarca Nâzım Hikmet ve yüzlerce, belki de binlerce Aziz Nesin'e yetecek kertede hâlâ büyük olduğunu bilir. Hepimiz rahat rahat sığarız.

Nâzım Hikmet'i küçültmeye kalkmanın hiçkimseye büyüklük getirmeyeceğini, tersine insanın kendisini aşağılaması demek olduğunu Aziz Nesin bilir. Nâzım övülerek insanın kendisinin de değer kazanacağını bilmek için zeki olmak bile gerekmez, kurnaz olmak yeter. Değil Nâzım Hikmet'i, Shakespeare'i bile kıskanmıyorum. Nâzım'ı çok seviyorum, ona büyük saygım var ve kendimi ona borçlu duyumsuyorum.

Nâzım hep olumludur, hep iyidir, hep güzeldir, hep doğrudur, hep yüreklidir, hep yiğittir. Bu, Nâzım insan değil demektir; Nâzım bir mittir.

Nâzım'ın yaşamöyküsel romanını yazmaya zamanım yetecek mi, bilmem. Yetmişbeşinci yaşım da bitiyor. Yazmaya zamanım kalmazsa, bendeki Nâzım'a ilişkin bütün belgeleri, ölümümden sonra, Nâzım Hikmet Vakfı'na bırakıyorum. Ölümümden sonra, diyorum, çünkü hâlâ içimde yazabileceğim umudum var. Can çıkmayınca salt huy değil, umut da çıkmıyor.

Nâzım Hikmet Vakfı'na çok önemli görevler düşüyor. Bence bunlardan biri de, kesinlikle bir mit olarak değil, eksiği gediğiyle tam bir insan olarak Nâzım Hikmet'in yaşamöyküsel romanının yazılmasına destek olmak ve bunun için de belgeleri toplamaktır.

Sovyetler Birliği'ndeki Nâzım Hikmet Komitesi bana, Moskova Devlet Arşivi'ndeki belgeleri ve daha başka Nâzım'a ilişkin belgeleri uygun zaman ve koşulda Türkiye'ye vermeye sözvermişlerdi. Hiç değilse fotokopilerini alabiliriz. Ama o uygun zaman ve koşul var mı? Vakıf sorumluları bileceklerdir. ■

DİPNOTLAR

1. Emin Erişirgil: "Bir Fikir Adamının romanı- Ziya Gökalp" "İslamcı Bir Şairin romanı-Mehmet Akif"
Mithat Cemal Kuntay: "Mehmet Akif" "İstiklal Şairi Mehmet Akif"
Vâlâ Nurettin Vâ-Nû: "Bu Dünyadan Nâzım Geçti"
Tahir Alangu: "Ömer Seyfettin"
Oğuz Atay: "Bir Bilim Adamının Romanı"

2. İslamlık, demokrasi, sosyalizm, komünizm, milliyetçilik, ırkçılık, hatta Türkçülük vb. hepsinin kökü dışarda olup dışalım yoluyla Türklere geçmiştir. Hiçbiri bizim buluşumuz, yaratışımız değildir.

3. Bana karşı sıksık böyle olmuştur. Eleştiri bir yada iki kişiden gelmez. Daha önce hiç ortada görünmeyenler, birdenbire hepbirden ortaya çıkar, sürek avına çıkmışlar gibi her yandan toptan saldırılar. Kaç kez böyle olmuştur. Elbet bunun da bir nedeni olmak gerekir.

4. Örneğin ben, evliliğimi sürdürmüş olsaydım, son beşon yılda yayımladığım öykü ve şiir kitaplarımın (Yetmiş Yaşım Merhaba, Maçinli Kız İçin Ev, Rüyaların Ziyan Olmasın, Sondan Başa, Seviye-On Ölüme Beş Kala, Kendini Yakalamak, Hoşça Kalın vb.) hiçbirini yazamazdım.
Salman Rüştü'nün "Şeytan Ayetleri"nin Türkiye'de yayımlanması için de hiçbir yasal engel yokken, toplumsal baskı yüzünden yayımlanamıyor.

5. İlerde, öbür belgeler ve mektuplarla birlikte bu mektubu da yayımlayacağım.

Prof.Dr.
Nihat Falay

Tehlikeli dostluk:

DEVLETİN SANATA EKONOMİK YARDIMI

Devletin sanata yardım etmesi, her zaman istenen sonuçları vermemekte, bazen istenmeyen sonuçlar doğurmakta ise de, gereklidir.

1. Yüzyıllar boyunca büyük devletler, sanatın gelişmesine ve yurttaşlarının yaşamlarının zenginleşmesine katkıda bulunmuşlardır. Genel bir kanı, toplumların, onların sanatsal ve kültürel yaşamları ile değerlendirildikleri yönündedir. Yani, sanatçı, yazar, ressam, şair vb.nin içinde bulundukları ortam ve dünyaları, geçici askeri zaferler ve yenilgilerden çok daha önemli ve kalıcıdır. Yine bilinmektedir ki, yurttaşların mutluluğu, onlara açılmış ve sunulmuş olan kültürel derinlik ve çeşitlilikle yakından ilişkilidir.

Bu yüzdendir ki, Antik Yunan'dan 18. yüzyıl Avrupa'sına kadar çalışma ve aylak (leisure) zamanın gelişimi ve kullanımı özel uzmanlık alanlarının ve fonksiyonlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır ve bu uzmanlaşma sınıfsal temele göre ortaya çıkmıştır. Buna paralel olarak da eğitim, geniş ölçüde boş zamanı çok olan sınıfların bir ayrıcalığı olarak gelişmiştir[1]. Çünkü boş zamanın ve zevkin elde edilmesi ve bunların gerçekleştirilmesi daha fazla öğrenmeyi ve çeşitli hünerleri gerektirmekte idi. Sanatların gelişmesi de, bu hünerlerin geliştirilmesi ve hayattan zevk almak için gerekli zeminin sağlanmasının bir sonucu olarak söz konusu olmuştur[2].

Devlet yardımı ve sanatsal denetim her zaman birbirinin ayrılmaz parçası değildir. Yalnız, bunun da kaçınılmaz bazı sonuçları yok değildir. Devlet yardımı sanatsal yaratıcılığı ve canlılığı etkili şekilde azaltabilir.

18. yüzyılda bu yöndeki gelişmeler daha da hızlanmıştır. Eğitim süreci de bu gelişmelere paralel olarak artmış ve sadece ayrıcalıklı sınıfın yararlandığı bir hizmet olmaktan çıkarak, tüm halkın yararlanması kaçınılmaz olmuştur. Buna bağlı olarak da her türlü eğitim gelişmiş ve eğitimin içeriği, sadece sanat ve edebiyata ilişkin ve tüketim becerisi verir olmaktan çıkarak, üretime ilişkin becerilerin profesyonelce sağlanması haline dönüşmüştür[3].

2. Ünlü iktisatçı Pigou'nun belirttiği gibi, belli türde toplum veya insan veya tüketim bir diğerine kıyasla ve etik olarak daha iyidir şeklinde değerlendirilebilir mi, yani, değerler arasında bir hiyerarşi (sıradüzen) var mıdır, ki bu değerler desteklenmeli ve geliştirilmelidir? Yalnız bir şey açıktır; her zaman sosyal değer ve faydalar bireysel değer ve faydalardan daha öncelikli-dir, sanat da bunlardan biridir ve geliştirilmelidir. Bu da vatandaşların niteliğini geliştirir, onların düşünsel düzeyini yükseltir ve dünyayı daha iyi anlamalarına yol açar. Tüm birey ve vatandaşlar böyle olursa, hem birbirleriyle daha iyi anlaşabilir hem de toplum içinde diğerleriyle birlikte olmaktan mutlu olurlar.

İşte bu nihai sonucu elde etmek için sanatın devlet tarafından desteklenmesi ve her alanda yardım görmesi konumuzun temel alanıdır.

Bu açıdan, devletin sanata yardım yapmasına ilişkin olarak ortaya atılmış olumlu ve olumsuz bir dizi sav vardır. Devletin sanata yardımına karşı savlar şunlardır:

Önce, sanat ve sanatçılar için fakir olmak iyi bir durumdur, çünkü fakirlik yaratıcılığı uyarır. Washington Tiyatro Klübü yöneticisi J.D. Wentworth bunu şöyle ifade etmiştir: "Açlık tiyatrosunu geliştirmek istiyoruz".

Yani, sadece aç bir insan, "içinde ne olduğunu" söyleme gereğini duyar. Sanatın ve açlığın kader birliğini ileri süren bu "eski kafalı" sav, tahmin edileceği üzere, sanata ve sanatçıya devlet yardımı yapılmasını reddetmektedir.

Daha makul bir karşı sav, fakirlik, hastalık, cehalet, vb. toplumsal sorunların sanat karşısında daha yüksek bir önceliği olduğunu kabul eder. Buna göre, sanata ayrılacak paralar, daha öncelikli bu sorunlara harcanmalıdır. Doğaldır ki, her durumda, örneğin fakirler veya hastalar için daha fazla harcama yapma zorunluğu, sanata daha az harcama yapma sonucunu otomatik olarak vermez. Belki toplam kamu harcamalarını artırmak bu sorunu çözecektir.

Daha değişik bir karşı sav, devletin sanata yardımı nedeniyle daha fazla para harcamasının, özellikle gösteri sanatlarında toplam kaynaklarda çok az bir artma yaratacağı anlayışına dayanır. Bu da sanata devlet yardımının, özel yardımlar üzerinde tersine etki yaratacağını, yani onları daha da azaltacağını kabul eder. Ne var ki, devletin profesyonel sanatsal örgütlere yardım etmesi halinde, bireysel veya özel yardımların daha da amatör topluluklara veya yeni alanlara yöneleceği saptanmıştır. Özellikle İngiltere'de bu gelişim çok belirgindir.

Diğer bir sava göre -çok kişi bu konuda fikir birliği etmektedir- devletin sanata yardım etmesi, onu denetlemesi demektir. Özellikle Batı dünyasındaki faşist Almanya ve İtalya uygulaması bu savın besleyici örnekleriyle doludur. Bu savın aksi düşünülebilir ve uygulamada her zaman aynı sonuçla karşılaşılmayabilir. Şöyle ki, özel patron veya işverenler, devletin aksine, daha fazla ve sık müdahaleler içinde bulunabilirler. Çünkü, az sayıda işverenin özel egemenliği, sanat üzerindeki denetimi daha da artırabilir. Bunlar sadece yönetsel, istihdama ilişkin ve mali politikayı değil, aynı zamanda sanatsal kıstasları ve zevkleri de belirleyici olabilmektedirler. Bu durumlarda devlet yardımı ve desteği, sanatsal özgürlüğü azaltmak değil, artırmak yönünde sonuç verebilir. Yani, devlet yardımı ve sanatsal denetim her zaman birbirinin ayrılmaz parçası değildir. Yalnız, bunun da kaçınılmaz bazı sonuçları yok değildir. Devlet yardımı sanatsal yaratıcılığı ve canlılığı etkili şekilde azaltabilir. Çünkü, eğer belirgin şekilde eski ve yerleşik örgütlere yardım yapılırsa, bu, sanatsal denemeler yapma hevesini ve güdüsünü azaltır ve genel bir sanatsal durgunluk yaratabilir. Diğer taraftan, eğer devlet yardımı, "taraf tutma" (favoritizm) durumuna düşmemek endişesiyle, her nitelikteki değişik kuruma eşit şekilde yapılırsa, o zaman bunun kaçınılmaz sonucu "bayağılığın yaygınlaşması"dır.

Sanata devletin yardım yapmasına karşı geliştirilen temel sav, özellikle gösteri sanatlarında, piyasa ölçü ve analizinin temel alınmasına dayanır. Buna göre, eğer bir sanat çok sayıda izleyiciye sahipse, bu izleyicilerin söz konusu sanatın üretim maliyetine katlanması gerekir. Bir sanat eserini izlemek veya görmek isteyenler, onun fiyatını ödemek zorundadırlar. Eğer, halkın zaten çok küçük bir bölümü belli bir sanat faaliyetinden hoşlanıyorsa, buna da kamusal mali destek yapmak gerekmez. Yani, bu durumda halkı, çok az kişinin hoşlandığı sanat dalı için mali olarak zorlamak gereksizdir.

3. Devletin sanatsal faaliyetlere yardım yapmasını öngören görüş ise, temelde sanatsal faaliyetlerin ülkenin prestijini artırması, iş alanlarının ve turizmin gelişmesine yardımcı olması, sanatsal faaliyetlerin fakirler ve sanatçılar için pahalı bir nitelik taşıması ve bu anlamda onlara yardım yapılarak gelir ve refahın yeniden

dağılımı, fiyat ayrımının ortadan kaldırılması ve nihayet sanatsal yeniliklere olanak tanınmasının toplumsal fayda doğurması gibi düşüncelere dayanmaktadır[4].

Sanatsal özgürlüğün sağlanması ve sanatsal ürünlerin daha fazla üretilmesi gibi arzulanır ikili bir sonuca varılması için sanatın devlet tarafından desteklenmesi amaçlanmaktadır.

Devletin sanata yardımını iktisadi açıdan meşrulaştıran üç temelden hareket edilebilir[5].

Birincisi, fırsat eşitsizliğini gidermektir. Bilineceği üzere, piyasa ölçütü, tüketicilerin, nelerin ne kadar üretileceğine ilişkin tercihlerini temel alır. Bu sistem altında, herkesin olanağı aynı değildir, yani yüksek gelirliler dar gelirlilere kıyasla daha fazla etkili ve belirleyicidir. Bunun için de, devlet, doğrudan veya dolaylı olarak fırsatların eşitlenmesine çalışır. Çünkü, eğer bir kimsenin oyun, konser veya gösteriye gitme olanağı iktisaden yoksa sanatsal faaliyeti izlemesi de olanaksızdır. Devlet, işte bu olanağı dar gelirlilere sağlamak için sanatsal faaliyetlerle ilgilenir ve bu tür hizmetlerin onlar tarafından da izlenmesine doğrudan veya dolaylı olarak ortam hazırlar. Bu anlamda sanatsal mal ve hizmetlerin izlenmesi sadece küçük bir sınıfın ayrıcalığı değil, tüm toplumun demokratik hakkı niteliğindedir[6].

İkincisi, çocukların ve gençlerin sanatsal ve kültürel faaliyetleri izlemesi ve bu konuda bizzat kendilerinin karar vermelerine yaşlarının ve iktisadi güçlerinin her zaman uygun olmaması nedeniyle, doğrudan onlara yönelik sanatsal hizmetlerin üretilmesi gerekir. Bu sanatsal hizmetlerin üretilmesi ve çocukların ve gençlerin bunları izlemesi, geleceğe ilişkin bir yatırım niteliğini taşır. Toplumun sanatsal varlığının ve refahının artması, ancak söz konusu neslin mümkün oldukça erken yaşlarda ve yıllarda bu zevki ve tadı almaları ile mümkündür.

Üçüncüsü, sanatsal faaliyetlerin ve ürünlerin yarı kamusal mal ve hizmet niteliğinde olmasıdır. Kamusal mal ve hizmetler bir kere üretildi mi herkes tarafından tüketilebilir, tüketiminde rekabet yoktur ve o mal ve hizmetten, onun üretimine katkıda bulunmayanlar da yararlanır ve fiyatlandırılamazlar. Oysa, sanatsal faaliyetler kısmen kamusal, kısmen özel mal ve hizmettir; yani hem toplumsal faydası vardır hem de özel mal ve hizmetler gibi fiyatlandırılabilir. İşte bu noktada, yani özel mal niteliğinde de olması, onun satılabilirliği ve fiyatlandırılabilir olması anlamına gelir. Bu ise, onun her zaman ve herkesçe elde edilemeyeceği demektir. Oysa bu, o malın toplumun tümü tarafından istenmediği anlamına gelmez. Bu haliyle, eğitim gibi sanatsal faaliyet de karma bir maldır. Bunu sağlamak da devlete düşen bir görevdir. Yani, devlet tarafından üretilmesi veya üretimine yardımda bulunulması, onun daha çok birey tarafından tüketilmesi olanağını yaratır.

4. Devletin sanata yardım etmesi ve sanatsal özgürlüğün muhafızı olması, her zaman istenen tüm sonuçları vermemekte veya bazan istenmeyen sonuçları doğurmakta ise de, genelde bu yardımın kaçınılmaz olduğu da açıktır.

Bu yardımın temelde iki şekilde yapıldığı görülür. Bunlardan birisi, vergi muafiyet ve istisnaları tanımak, diğeri ise mali destekleme ve bağış uygulamasına gitmektir. Vergi muafiyet ve istisnaları, merkezi ve mahalli yönetim birimlerinin alacakları vergi ve benzeri yükümlülükleri azaltmak veya kaldırmak şeklinde söz konusu olabilir. Sanatsal faaliyet sonucu elde edilen gelirlerden çok az vergi almak veya hiç vergi almamak, sezon sonu ve gelecek sezonlar itibariyle bir rahatlama ve yeni uygulamalara olanak sağlayacaktır.

Mali kaynak sağlama ve bağış uygulaması da yine sanatsal mekân, araç-gereç ve daha yüksek maliyetli ve sanatsal düzeyi yüksek ürün ve performanslara yönelmeyi teşvik edebilir.

Burada genel olarak görülen şey, vergisel önlemlerin, doğrudan parasal yardım yapılmasına göre daha olumlu etkiler yaptığıdır. Çünkü, dünya uygulamasında parasal yardımın her zaman rasyonel kullanıldığı pek söylenemez.

Merkezi devletin yerel yönetim birimlerindeki sanatsal faaliyetlere mali destek sağlaması, devletin sanat üzerindeki denetimini azaltıcı bir rol oynaması nedeniyle ilginçtir. Çünkü, bu denetim yerel birimler arasında bir anlamda dağılmış ve saçılmış ve sunulan sanatsal faaliyetler arasındaki farklılıklar doğması bu denetimi parçalamış olur. Fiziksel mekânlar ve yatırımlar sağlanmasının denetimsel niteliği daha azdır.

Devletin sanata yardımı, sanatsal piyasanın gelişmesine, yayılmasına yol açabilir ve hatta daha önceye kıyasla daralmış bu alana yeni sanatçıların katılmasına, daha evvel bu alanda çalışma yapıp sonradan ayrılmış olanların dönmesine ve daha önemlisi yeni sanatsal uygulamalara yol açmaktadır. Bu da sanat kurumları arasında rekabet olanağını artırmaktadır.

5. Dünya uygulamasına bakılırsa, sanat koruyuculuğu yapan "mesen"ler yanında devletin sanatsal faaliyetlere geniş çaplı yardımda bulunması genel bir uygulamadır. Fakat bu yardıma ilişkin sistematik veri bulmak pek kolay değildir. Bu, hem her ülkede farklı uygulamaların bulunmasının hem de bu konudaki özel istatistiklerin olmamasının sonucudur.

Buna karşın, devletlerin bu konudaki genel tavrına ilişkin genel saptamalar yapmak mümkündür. Ne var ki, bu konuda önemli bir ayrım, devletin sanat üzerindeki koruyuculuk (patronaj) fonksiyonu ile sanatsal faaliyetleri ve sanatçıları teşvik etmesi arasındaki farkı görmek gerekir. Teşvikin yaratıcı etki yapmasına karşın, koruyuculuk veya patronaj sanatın daha sınırlı gelişmesine yol açmaktadır. Burada önemli olan yasal düzenleme değil, uygulamanın bizzat kendisidir.

Avusturya'da, devletin sanat üzerindeki uzun bir koruyuculuk fonksiyonu ve tarihi vardır. Bu fonksiyon, 1705'te I. Joseph'in Viyana'da bir opera binası inşa ettirmesine kadar geriye gider. Bu gelenek zamanımıza kadar gelmekte ve çok üst düzeyde desteklerle devam etmektedir.

Almanya'da, devlet desteği uzun bir geçmişe sahiptir ve 18. yüzyılda 300'den fazla sarayda mesenler aracılığıyla da sanatın desteklendiğini biliyoruz. Bugün de, land'ların bu konuda önemli fonksiyon ve yükümlülükleri vardır. Yalnız, 2. Dünya Savaşı döneminde devletin sanata olan ilgisi istenmeyen şekilde ve rahatsız edici yönde gelişmiştir.

Fransa'da da devlet sanatı hep desteklemiştir. Öyle ki, ta 1680'de, 14. Louis zamanında, Comédie Française, krallığın verdiği imtiyazlarla faaliyetlerini sürdürmüştür. Ne var ki, Fransa'da bu ilişki, sonraları iktidardaki gücün ayrılmaz bir öğesi haline dönüşmüştür. Günümüzde ise, beş ulusal tiyatroya önemli maddi yardımlar sürdürülmektedir.

İtalya'da bu ilişki, asillerin sanatçıları koruması ve desteklemesi ile başlamış, sonraları daha genel ve cömert bir yardım anlayışı gelişmiştir. Faşizmin iktidarda olduğu dönemde ise, tam tersine, sanat bir araç olarak kullanılmıştır. Bugün yine geniş bir özgürlük vardır. Ne var ki, 1960'ta tiyatro oyununun kamusal morale saldırı olarak nitelendirilmesi ve yine bir opera eserinin yasaklanması örnekleri de vardır.

İngiltere'de ise, bu yöndeki uygulama öbür Avrupa ülkelerine kıyasla çok yeni sayılır. Öyle ki, 2. Dünya Savaşı'ndan önce, 1939'da özel ve gönüllü nitelikte bir Müzik ve Sanatı Teşvik Komitesi kurulmuş ve bu Komite 1945'te de **Art Council** haline dönüşmüştür. Bununla başlayarak, devletin sanat faaliyetlerine desteği devam ettirilmiştir.

Kanada'da, 1950 sonlarında sanatsal faaliyetlere yönelik Üniversite Sermaye Yardım Fonu'nu yönetmek üzere bir kurul ve bir Bağış Fonu kurulmuştur.

ABD'de, bu konu özellikle T. Roosevelt zamanından beri giderek artar ilgi ile ele alınmış ve gerek yardımın teorik temeli ve gerekse yardım şekli konusunda yaygın çalışmalar yapılmaktadır[7]. ■

Merkezi devletin yerel yönetim birimlerindeki sanatsal faaliyetlere mali destek sağlaması, devletin sanat üzerindeki denetimini azaltıcı rol oynaması nedeniyle ilginçtir.

DİPNOTLAR

1. *Thorstein Veblen, The Theory of Leisure Class, Newyork, 1934.*
2. *Alâeddin Şenel, İlkel Topluluktan Uygar Topluma, Ankara 1985, Birey-Toplum.*
3. *T. Scitovsky, "What's wrong with the arts is what's wrong with society" American Economic Review, May. 1972.*
4. *T. Moore, "Reasons for subsidizing American theater" The Economics of the Arts, (Ed: Mark Blaug) London 1976, s.27-32.*
5. *W.J. Baumol-W.G. Bowin, Performing Arts: The Economic Dilemma, Newyork 1966, The Twentieth Century Fond, s.370-386.*
6. *K. King-M. Blaug, "Does the Art Council know what it is doing?" The Economics of Arts (Ed.M. Blaung) (London, 1976) içinde s.117*
7. *Bakınız "How society supports the arts: four views", Dialogue, No.59, 1/1983, s.2-7. Rockefeller Hanel Report: The Performing Arts-problems and prospects, Newyork 1965- Mc Graw-Hill, s.111-112; Moore, agm, s.35-36 ve Baumol-Bowen age, s.359-363.*

İŞÇİ ARİSTOKRASİSİ VE TÜRKİYE

Türkiye'de işçi aristokrasisi 1980'li yıllarda iyice küçüldü ve sınıfın mücadelesini olumsuz biçimde etkileme gücünü önemli ölçüde yitirdi.

Geçmişte ve günümüzde Türkiye işçi sınıfının yapısının ve dinamiğinin kavranılmasında mutlaka kullanılması gereken bir kavram, "işçi aristokrasisi"dir. Değerlendirmelere bu etmen sokulmadan, Türkiye işçi sınıfının çeşitli dönemlerdeki davranışlarını anlayabilmek ve açıklayabilmek mümkün değildir.

İşçi sınıfı homojen değil, heterojendir. Bir bardak su gibi değil, toprak kesiti gibidir; kısa vadeli kesimsel çıkarları birbiriyle çelişebilen tabakalardan oluşur. İşçi aristokrasisi de bu tabakalardan biridir.

Bir dönemin işçi aristokratları, bir sonraki dönemde bu konumlarını yitirdiklerinde sınıf mücadelesinin en ön saflarında yer alabilirler.

İşçilerin yetenekleri ve teknik ve genel eğitim ve bilgi düzeyleri arasında büyük farklar vardır. Sermayedarların çeşitli özelliklere sahip ücretli işgücüne duydukları gereksinim ise kullanılan teklonojiye, üretimin boyutlarına, pazar durumuna, vb. göre değişiklik gösterir.

Bu etmenler, ücretli işgücünün işyerlerindeki görev, yetki ve haklarını etkiler ve işçilerin örgütsüz olduğu durumlarda ise belirler. Sermayedarlar, ücretli işgücünün ücretlerini ve diğer haklarını, onların üretim sürecine ve artık-değer üretimine ve daha genel anlamda da kârlarına katkısına ve onlara duydukları gereksinime göre farklılaştırmaya çalışırlar. Diğer bir farklılaştırma nedeni ise, işçiler arasından bir bölümünü kendi kontrolları altına alarak, işçileri bölmek isteğidir.

İşçi aristokrasisinin ortaya çıkmasının nesnel önkoşulu, sermayedarların bu doğal tavrıdır. Bu tavır sonucunda ücretler, iş güvencesi, işyerindeki konum, sınıf değiştirme olanağı, sosyal güvenlik gibi konularda diğer işçilere göre belirli ayrıcalıklara sahip bir tabaka oluşur. Bu tabaka örgütlenerek kendi kesimsel çıkarlarını savunup geliştirebilir ve bu ayrıcalıkları daha da kalıcı kılabilir. Bu nesnel konumdaki işçilerin kesimsel çıkarlarını ön planda tutmaları ve çıkarlarını sermayedar sınıfla ve kapitalizmle özdeşleştirmeleri durumunda, bir işçi aristokrasisinden söz edebiliriz. İşçi aristokrasisinin bazı kesimleri ise işçi sınıfının diğer kesim ve tabakalarının veya başka ülkelerin halklarının veya işçi sınıflarının daha yoğun bir biçimde sömürülmesi ve baskı altında tutulmasında sermayedar sınıfla açıkça işbirliği yapabilir.

İşçi aristokrasisi genel olarak mülksüzleşmiş ve özgür ücretli işçilerden oluşur. Bulundukları işkoluna ve üretim sürecindeki rollerine bağlı olarak, değer üretimine katılırlar veya katılmazlar. İşçi aristokratı vasıflı işçiyse, değer ve artık-değer üretebilir. Ancak ücreti, diğer işçilere göre, daha yüksektir. Bu yüksekliğin nedeni, üretim sürecine daha yoğun ve nitelikli bir emekle katılması olabilir. Veya üretimin örgütlenmesinde ve diğer işçilerin daha çok değer yaratmasındaki rolü de ücretini yükseltebilir.

E. Hobsbawm, "işçi aristokrasisi nedir?" sorusunu şöyle yanıtlıyor:

"İşçi aristokrasisine dahil olma konusunda tek ve basit bir ölçüt yoktur. Kurumsal olarak, en azından altı değişik etmen hesaba katılmalıdır. Birinci olarak, bir işçinin kazançlarının düzeyi ve düzenliliği; ikinci olarak, sosyal güvenlik olanağı; üçüncü olarak, formen ve işverenleri tarafından kendisine nasıl davranıldığı da dahil olmak üzere çalışma koşulları; dördüncü olarak, kendi üstünde ve altındaki toplumsal tabakalarla ilişkileri; beşinci olarak, genel yaşam koşulları; son olarak, kendisinin ve çocuklarının gelecekte ilerleme umutları. Bunların birincisi, karşılaştırma kabul etmeyecek biçimde en önemlisidir ve aynı zamanda, ne kadar yetersiz olursa olsun, hakkında kapsamlı bilgi sayılabilecek birşeylere sahip olduğumuz tek etmendir."[1]

İşçi aristokrasisinin bazı özellikleri

İşçi sınıfının işçi aristokrasisini oluşturan kesimleri, çeşitli nedenlere bağlı olarak, değişebilir. Bir dönemin işçi aristokratları, bir sonraki dönemde bu konumlarını yitirdiklerinde, sınıf mücadelesinin en ön saflarında yer alabilir.

Bazı durumlarda işçi aristokratlığı bazı başka toplumsal ayrımlara denk düşebilir. Örneğin, Güney Afrika'da beyaz işçiler aşağı yukarı işçi aristokrasisini oluşturuyordu. Osmanlı İmparatorlu'nun son dönemlerinde yabancı uyruklu işçiler de işçi aristokrasisinin bir bölümüydü. Amerika Birleşik Devletleri'nde işçi sınıfının tabakalaşması, en üstte eski beyazlara, sonra geliş dönemlerine göre göçmenlere ve en altta da zencilere dayanıyordu. Bu koşullarda tabakalar arası geçişler ve sınıfın ortak çıkarları etrafında birliğin sağlanması daha da zorlaşır.

İşçi aristokrasisi her zaman pasif değildir. İşçi aristokratları kendi kesimsel çıkarları için sert mücadelelere girebilirler. Bunun en ilginç örneklerinden birini, Güney Afrikalı beyaz işçilerin bir dönemdeki mücadeleleri oluşturur.

İşçi aristokrasisinin en belirgin özelliği, kendilerini "işçilerin" üstünde görmeleri ve sınıf değiştirme umudunu taşımalarıdır. Bu umut, işyerinde üst düzey idari görevlere tırmanma veya taşaronlaşma, ayrı işyeri açma gibi yollardan bazan gerçekleşebilir de.

İşçi aristokrasisi yalnızca gelişmiş kapitalist ülkelere ve yalnızca tekelci kapitalizm dönemine özgü bir olgu değildir.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde tekel-öncesi dönemde de işçi aristokrasisi vardı. Örneğin, İngiltere'de 1820'lerden 1889 yılına kadar İngiliz sendikacılığının kalıcı çekirdeğini oluşturan meslek sendikaları hemen hemen yalnızca işçi aristokratlarından oluşuyordu.

Tekelci kapitalizm dönemine geçiş süreci içinde gelişmiş kapitalist ülkelerde işçi sınıfı içinde işçi aristokrasisi büyüdü. Bu ülkelerde ücretlerin yükselmesinin bir nedeni emek üretkenliğinin artmasıyken, diğer nedeni sömürge ve yarı-sömürgelerin talan edilmesiydi. Gelişmiş kapitalist ülkelerde birçok sendikanın kendi ülkesinin tekelci burjuvazisinin saldırgan dış politikasını benimsemesi ve desteklemesinin nedeni, işçi aristokrasisinin kesimsel çıkarlarıydı.

Azgelişmiş ülkelerde de işçi aristokrasisi vardır. Sömürgelerdeki işletmelerde de, biçimsel siyasal bağımsızlığa sahip çağdaş azgelişmiş ülkelerde de işçi aristokrasileri etkilidir. Ancak, bu ülkelerdeki işçi sınıfının önemli bir bölümünün genel gelir düzeyinin küçük üretici köylülük ve esnaf-sanatkârınkinin üstünde olmasından ve göreli olarak gelir istikrarının bulunmasından hareketle, işçi sınıfının bir bütünlük olarak işçi aristokrasisini oluşturduğu yolundaki görüşler ise hatalıdır. Hızlı ekonomik ve toplumsal değişim dönemlerinde tam anlamıyla mülksüzleşmemiş ilk kuşak işçilerin, emek üretkenliğinin çok geri olduğu köyün yoksulluk ve geriliğinden kurtularak, kentlerde eğitim, sağlık, yol, su, elektrik, telefon, televizyon gibi kolaylıklardan yararlanmasının yol açtığı geçici pasiflik, işçi aristokratlığının değil, deneyimsizlik ve bilinçsizliğin sonucudur.

Azgelişmiş ülkelerde işçi aristokrasisinin oluşmasının bir nedeni, ülkede vasıflı işgücü açığı ve mülksüzleşme düzeyinin geriliğidir. Diğer neden ise, özellikle ithal ikameci sanayileşme politikalarının etkili olduğu dönemlerde, dayanıklı tüketim malları için iç pazarı genişletme çabasıdır.

Bazı azgelişmiş ülkelerdeki işçi aristokrasileri, göreli olarak ayrıcalıklı konumlarına karşın, özellikle açık işgal durumunda anti-emperyalist mücadelede yer aldılar ve kesimsel çıkarları için örgütlü mücadeleye girdiler.

Dünya kapitalist sisteminin 1970'li yıllarda girdiği ekonomik bunalım ve yeni uluslararası işbölümü uyarınca azgelişmiş ülkelerde işgücü maliyetlerinin düşürülmesi ve sanayi malları ihracatının artırılması politikaları, diğer bazı etmenlerle birlikte, azgelişmiş ülkelerde işçi aristokrasileri-

nin ayrıcalıklarının büyük ölçüde ortadan kalkmasına yol açtı.

Osmanlılarda işçi aristokrasisi

Merkezi feodal Osmanlı toplumunda, devlete ait sanayi ve maden işletmelerinde ücretli olarak çalışan özgür ve mülksüzleşmiş vasıflı üreticilerin belirli ayrıcalıkları vardı. Bu ücretli teknik insangücü, feodal sömürünün ve talanın sürekliliğini sağlıyordu. Ülkenin yarı-sömürgeleştiği 19. yüzyılda ise mülksüzleşme düzeyinin geriliği, genel olarak ücretli işgücü ve özel olarak da vasıflı işgücü eksikliği, genel ücret düzeyinin çevre ülkelere göre yüksekliğine ve daha da yükselmesine neden oluyordu.[2]

19. yüzyılda Tokat'taki bakır kalhanesinde çalışan işçilerle ilgili değerlendirme şöyledir[3]: "Kalhane amelesi ve kalhaneye kömür getirenler bazı imtiyazlara boğulmuş ve bu yüzden şımarmışlardı."

19. yüzyılda bir madenci kasabası olan Küre'de ise maden işçilerinin durumu şöyle anlatılıyordu[4]:

"O zamanki para ile 2,5-5 kuruş gündelik alan işçi şehirde geniş bir ticaret hayatı yaratırdı... Pazardan önce maden işçisi, sonra halk ununu alırdı...

"Bakırda çalışanlara tanınan başka üstünlükler de vardı. Şehirdeki hamama önce maden işçileri girerdi...

"Bakırda çalışanlar askere alınmazdı. Halk da onların bu üstünlüklerini tanımış olmalı ki, 'Bakırda çalışanlara laf söylenmez' derlermiş."

Bu dönemlerin ücretleri bugünkü yaşam düzeyi ve ücretlerle karşılaştırıldığında çok düşük gözükebilir. Ancak o dönemlerin köylülüğünün yaşam düzeyiyle kıyaslandığında, işçilerin göreli hareketsizliğinin nedeni anlaşılabilir[5].

19. yüzyılda yeni kurulan işletmeleri, demiryolları, bankalar ve Düyun-u Umumiye'de çalışanların üst tabakaları da bir işçi aristokrasisi oluşturuyordu. Bunların büyük bir çoğunluğu ise yabancı uyruklu işçilerle, Rum ve Ermeni işçileridir[6].

Türkiye'de işçi aristokrasisi

I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş savaşı sırasında eğitimli teknik ve idari kadrolar büyük kayıplar verdi. Vasıflı işgücünün büyük bir bölümünü oluşturan Rum ve Ermeniler ise öldü veya ülkeden ayrıldı. Cumhuriyetin ilanından sonra yeni bir devlet kurma ve Türk milliyetçiliğine dayalı çağdaş burjuva nitelikli bir toplum yaratma ve ülkenin sanayileştirilmesini sağlama çabaları da vasıflı işgücüne duyulan gereksinimi artırdı. Köylerdeki tüm yoksulluğa ve geriliğe karşın, mülksüzleşme düzeyinin geriliği ise, sürekli işçi sağlanabilmesi için bazı ayrıcalıkların tanınmasına ve azgelişmiş ülkelere özgü bir işçi aristokrasisinin oluşmasına yol açtı.

Cumhuriyetin ilk 15 yılında işçi aristokrasisini eğitimli ücretliler, usta-ustabaşları ve bazı vasıflı işçiler oluşturdu. Bütün ülkelerde genellikle işçi sınıfı hareketinin başını çeken nitelikli işçiler, bu dönemde işçi aristokratları olarak düzenle uzlaştılar ve işçi sınıfı hareketinin gelişimini engellediler.

İktidardaki CHP ve bütünleştiği devlet aygıtı, ülkede çağdaş bir burjuva düzeni kurma çabasında öğretmenlere, teknik elemanlara, idari personele, usta-ustabaşılara büyük bir gereksinim duyuyordu. Kamu kesiminde çalışan bu insanlar çoğunlukla "memur" statüsünde istihdam edildiler. Ücretleri, diğer işçilerin ücretlerinin ve küçük üreticilerin gelirlerinin çok üstündeydi. Toplumsal itibarları da çok yüksekti. Ülkede kapitalizmin gelişmesindeki geri düzey, iyi bir eğitimin ve memur aylıklarının sınıf değiştirmede etkili olabilmesine de olanak tanıyordu. Bu döneme ilişkin araştırmalar, birçok memurun kapitalistleştiğini göstermektedir[7].

Ülkede mülksüzleşme düzeyinin geriliği nedeniyle genel olarak daimi ücretli işgücü, özel olarak da vasıflı ücretli işgücü gereksinimi büyüktü. Kamu ve özel sektör kuruluşları, vasıflı işçi çekebilmek ve tutabilmek ve çok yüksek olan işçi devrini düşürebilmek için vasıflı işçilere göreli olarak yüksek ücret, işyerinde parasız yemek, elbise-ayakkabı, yıllık ücretli izin, ücretli hafta tatili, lojman, ikramiye, sosyal güvenlik gibi ayrıcalıklar tanıdılar[8]. Bu uygulamalardan yararlananlar da işçi aristokrasisi içinde değerlendirilebilir. Diğer taraftan, bu dönemde kırsal kesimde yaşanan büyük yoksulluk, mülksüzleşme düzeyindeki gerilik ve genellikle birinci kuşak işçi olunması, işçi sınıfının işçi aristokrasisi dışındaki kesimlerinin de pasifleşmesinde etkili oldu.

İkinci Dünya Savaşı döneminde işgücü açığı ve vasıflı işgücü gereksinimi daha da büyüdü. Devlet, bir taraftan Milli Korunma Kanunu ile zorunlu çalışma yükümlülüğü getirirken, diğer taraftan "memur" statüsünde istihdam edilen işçi aristokratlarını kayırmayı sürdürdü. Bu statüde çalışan idari ve teknik personel ile usta ve ustabaşılara ikramiye, çeşitli adlar altında zam, kumaş, ayakkabı, çocuk parası, bazı gıda maddeleri verildi[9]. Bu dönemde devlet memuru olmak, insanın gününün ve geleceğinin güvence altına alınması anlamına geliyordu. Devlet memuru statüsünde çalışan işçi aristokratları da, ülkede burjuva düzenini hakim kılma çabasında görevlerini yerine getiriyorlardı.

İkinci Dünya Savaşı boyunca işçi aristokratlarının gerçek ücretleri, diğer emekçi sınıf ve tabakalara göre daha az da olsa, önemli ölçüde geriledi. Ayrıca, savaş-sonrası dönemde (a) genel olarak eğitim düzeyi yükseldi; (b) tarımda mekanizasyon, iletişim araçlarının gelişmesi ve kentlerin çekiciliğinin artmasıyla birlikte kentlerde işgücü fazlası ortaya çıktı; (c) çok partili sisteme geçilmesiyle, oy alabilmek için uygulanan fiyat politikaları ve yeni ulaştırma olanakları kırsal kesimde gelir düzeyini ve yaşam standartlarını yükseltti.

1946 ve öncesinde halkın gözünde devlet memurları ile CHP özdeşleşmişti. CHP'nin burjuvazi adına genel olarak halk ve özel olarak işçiler üzerinde uyguladığı yoğun baskının sorumlusu olarak da, araç konumundaki memurlar gözüküyordu.

1950'li yıllarda eğitimli insangücü çoğaldı. Hızlanan yatırımlar teknik insangücüne olan talebi artırdı. Diğer taraftan, iktidardaki DP, burjuvazinin ve devletin baskılarına karşı oluşan halk tepkisini de memurlara yönelterek, memurların ayrıcalıklarını iyice azalttı. Buna karşılık, kamu kesimindeki teknik elemanları memnun edebilmek için, 15.4.1958 tarihinde 4/10195 sayılı yevmiyeli teknik personel kararnamesini çıkardı. Günün değişen gereksinimleri, işçi aristokrasisinin de yapısını değiştirdi. Teknik elemanların net ücretleri, benzer konumdaki idari personelin ve öğretmenin yaklaşık 2 katına çıktı.

Kamu kesimindeki vasıflı işçiler sendikalaştılar. 1957-58 yıllarına kadar Türkiye'deki sendikalar bir ölçüde işçi aristokratlarının örgütleriydi. Ancak bu sendikalar bu nitelikleriyle bile, ülkemizde, 20 yıllık yoğun bir baskı döneminin ardından, sendikal örgütlülük geleneğinin yeniden yaratılmasına katkıda bulundular. Vasıflı işçiler, siyasal ilişkileri de kullanarak, gerek görüşmeler yoluyla, gerek çıkardıkları toplulukla iş uyuşmazlıkları aracılığıyla, ücretlerinin satınalma güçlerini artırdılar ve yasalarda tanınanların ötesinde haklar elde ettiler.

1957-58 bunalımından başlayarak DP iktidarının kamu kesiminde vasıflı işçilere karşı tavrı olumsuzlaştı.

1960-90 döneminde işçi aristokrasisinin küçülüşü

1960-1990 döneminde bazı ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmeler sonucunda, işçi aristokratlarına tanınan çeşitli ayrıcalıklar diğer işçilere ve diğer emekçi sınıflara da yaygınlaştırılarak, birer ayrıcalık olmaktan çıktı. Buna bağlı olarak, Türkiye'de işçi aristokrasisinin boyutları giderek küçüldü. Bu değişiklikte etkili olan başlıca etmenler şunlardı:

Köylülükle göreli fark azaldı. Köylülüğün gelir düzeyi yükseldi. Tarımda teknolojik gelişme ve üretkenlik artışı ile birlikte hükümetlerin oy kaygısıyla uyguladıkları yüksek taban fiyatı ve benzeri politikalar nedeniyle, köylülük geçmişin yoksulluğundan ve geriliğinden önemli ölçüde kurtuldu. Yurtdışına çalışmaya giden kişilerin ülkeye gönderdikleri kaynaklar da işçi aristokratlarının büyük bir bölümünün gelirlerinin üstündeydi. Sosyal güvenlik ise tüm ücretlileri kapsayacak biçimde yaygınlaştırıldı.

Mülksüzleşme ve iç göç, eğitimin yaygınlaşmasıyla teknik ve idari alanlarda işgücü arzının artması, işsizlik ve dönem dönem yatırımların yavaşlaması, işgücü yetersizliğini ortadan kaldırdı.

Hükümetler, oy alabilmek amacıyla, sınırlı da kalsa, sosyal refah politikaları uygulayarak, bir dönem yalnızca işçi aristokratlarının ayrıcalığı olan bazı hakları çok daha geniş işçi kesimlerine tanıdılar ve bunları ayrıcalık olmaktan çıkardılar.

Ülkenin toplam işgücü içinde ücretlilerin oranı hızla arttı. Ücretlilere tanınan bazı hakların ve ayrıcalıkların sistem açısından maliyeti daha da yükseldi.

1963 ve sonrasında grev hakkı toplu pazarlık düzenine geçildi. Bu tarihe kadar ağırlıkla kamu kesimindeki daimi ve vasıflı işçiler sendikalara üye oluyordu. Toplu iş sözleşmelerinin birbiri ardına imzalanmasıyla birlikte, o güne kadar genellikle sendikaların dışında kalan kamu kesimindeki geçici ve vasıfsız işçiler ve özel sektör işçileri de kitlesel olarak sendikalara üye oldular. Sendikaların toplu iş sözleşmelerindeki seyyanen (eşit miktarlardaki) ücret zammı politikası ve işçinin işyerindeki konumuna bakılmaksızın ihtiyaca göre yapılan ödemelerin artırılması, işçi aristokrasisinin haklarının önemli bir bölümünü ayrıcalık olmaktan çıkardı. İşçi aristokratlarının geriye kalan bölümü "kapsam-dışı personel" kabul edildi. Ancak, toplu iş sözleşmeleri nedeniyle işçilik giderlerinin yükselmesi, kapsam-dışı personele tanınabilecek ayrıcalıkları da kısıtladı.

1977 ve sonrasında derinleşen ekonomik bunalım nedeniyle, gerçek ücretlerde kısıntılar gündeme geldi. Sendikal örgütlülüğün yaygınlaşması nedeniyle sendikalar dışında örgütsüz bir biçimde kalan işçi aristokratları bu gelişmeden çok olumsuz bir biçimde etkilendiler. Birçok kamu işyerinde yarı-vasıflı işçilerin ücreti mühendislerin ücretini geçti.

1960'lı ve 1970'li yıllarda parlamenter demokrasi içinde sendikalarda örgütlü işçilerin mücadeleleri, uygun ekonomik koşullar ve uygulanan ithal ikameci politikalar, işçi sınıfının geniş kesimlerinin gelir ve hak düzeyinin işçi aristokratlarının bir dönemki düzeyine çıkmasını kolaylaştır- ▶▶

12 Eylül sonrasında sendikalı işçiler arasında ücret farklılaşması yaratıldı. Ancak diğerlerine göre yüksek ücretliler bile geçmişteki ortalama ücretlerin çok altında kaldı. Ücret farklılaşması bir işçi aristokrasisinin yaratılmasıyla sonuçlanmadı.

mıştı. Ancak, uluslararası sermayenin uygulattığı yeni istikrar tedbirleri işgücü giderlerinin düşürülmesini zorunlu kıldı. Parlamenter demokrasi ve sendikal haklar çerçevesinde bu amaca ulaşılamadı. Bu koşullarda ekonomi-dışı yöntemler uygulandı. 12 Eylül sonrasında toplu iş sözleşmesi kapsamındaki tüm işçilerin gerçek ücretleri düşürülürken, yüzdeli zamlar uygulandı ve yan ödemeler azaltıldı. Böylece, toplu iş sözleşmesi kapsamındaki sendikalı işçiler arasında ücret farklılaşması yaratıldı; ancak, diğerlerine göre yüksek ücretliler bile geçmişteki ortalama ücretlerin çok altında kaldı. Ücret farklılaşması bir işçi aristokrasisinin yaratılmasıyla sonuçlanmadı.

1980 sonrasında "memur" statüsünde istihdam edilen idari ve teknik personelin işçi aristokratlığı kalmadı. Son yıllarda uygulaması genişletilen sözleşmeli personel statüsünde çalışanlara verilen ücretler de yetersizliğini korurken, diğer haklarda geriye gidildi.

Bugün Türkiye'de işçi aristokrasisi olarak ele alınabilecek kesim, özel sektör işyerlerinde ustabaşılar ve teknik ve idari personelin üst düzeyleridir. Bu kişiler, sendikalı işyerlerinde kapsamdışı personelin ancak bir bölümünü oluşturmaktadır.

Bir dönem Türkiye işçi sınıfının mücadelesinin önünde bir engel oluşturan, daha sonra yolunu açan ve örnek olan işçi aristokrasisi, 1980'li yıllarda iyice küçüldü ve sınıfın mücadelesini olumsuz biçimde etkileme gücünü önemli ölçüde yitirdi. ■

DİPNOTLAR

1. *Hobsbawm, E.J., "The Labour Aristocracy in Nineteenth-Century Britain, "Labouring Men, Studies in the Pistory of Labour, Weindenfeld and Nicolson, London, 1964, s.273.*
2. *Ücretlerin yüksekliği ve artışı konusunda bkz.*
   - Eldem, Vedat, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, T. İş Bankası Yay., Ankara, 1970, s.41.
   - Ökçün, G., Boratav, K., Pamuk, Ş., "Osmanlı Devleti'nde Ücretler (1839-1913), "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 3, İstanbul, 1985.
   - Issawi, C., "Wages in Turkey: 1850-1914, "Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), Ankara, 1980.
3. *Cinlioğlu, Halis Turgut, Osmanlılar Zamanında Tokat, Üçüncü Kısım, Tokat, 1951, s.206.*
4. *Kazmaz, Süleyman, "Eski Bir Maden Şehri Küre'den Notlar," Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, Sayı 3, Ocak 1946, s.87-88.*
5. *Bu konuda bkz. Ahmet Şerif, Anadolu'da Tanin, Kavram Yay., İstanbul, 1977, s.33, 36, 47, 48, 158.*
6. *Bu konuda bkz. Y. Koç, "Osmanlı İşçi Sınıfında Etnik Bölünme," Görüş, Temmuz 1990.*
7. *Bu konuda bkz. E. Soral, Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri, AİTİA Yay. No.72. Ankara, 1974, s.37, 38, 39, 211; ve, Steinhaus, K., Atatürk Devrimi Sosyolojisi, Sander Yay., İstanbul, 1973, s.157.*
8. *Bu konuda bkz.*
   - Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, No.17, Nisan 1947, s.67.
   - Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, No.7, Haziran 1946, s.57.
   - Kessler, Gerhard, "Zonguldak ve Karabük'teki Çalışma Şartları," İçtimai Siyaset Konferansları, Kitap 2, 1949, s.25-29.
   - Çehreli, Ahmet, "Türkiye Demir ve Çelik İşletmelerinde İşçi-İşveren Münasebetleri, "Sosyal Siyaset Konferansları, 17. Kitap, İstanbul, 1966, s.144-148.
9. *Bu konuda bkz.*
   - Orhan, Hayri, Türkiye'de Devlet Memurlarının Hukuki Rejimi (Umumi Hatlarile, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durumu), İçişleri Bakanlığı Yay., İstanbul, 1986;
   - Tozan, S., Cevan, F., Kamu Personeline Sağlanan Mali ve Sosyal Haklar (1939-1976), Devlet Personel Dairesi Yay., Ankara, 1977.

D O K U N

Dicle'de ışık

Burayı "eli sopalı" rektör yönetirse adam olur diye, sonuncu rektör emekli generalden seçildi.

Güneydoğu gezimizin son kenti Diyarbakır. Bu kentin özgün sosyal ve kültürel birikimi, insan yapısı ve biçimsel görünümü vardır. Çok yönlü bir bölge merkezi kabul edilir. Burası da yirmi yıllık üniversite kenti. Üniversitenin ilk ve çekirdek fakültesi olan tıp 1969'da açıldı.

Diyarbakır, akademik yaşamımın ilk on yılının geçtiği kent. Dile kolay, 23-33 yaş dönemini, daha doğrusu en güzel yaşları burada geçirmek, ne kadar tatlı ve hoş. Hele orayı sevdin ve insan örtüsüyle bütünleştiysen. Bizimki işte böyle.

Bu kentte insanlar özgürlüğü severler; kimse kimseye karışmaz; istediğin gibi yazar istediğin gibi düşünürsün ve de konuşursun. 1980 öncesinin o karmaşık yıllarında bunun anlamı çok daha önemlidir. İşte bizler, o günleri bu güzel kentte rahat ve huzur içinde geçirdik. Bu güzelliği bozmak için kimi gerici ve şövenist düşünceliler "Diyarbakır'a pasaportla gidiliyor vb." sözler söylemişlerdir. Ama, bunların hepsi güzelliği bozmaya yetmedi. Kısacası, bu kentte ırkçı olmayan her yurttaş özgürdür, rahattır. Ramazan ayında Anadolunun her yerinde sokakta sigara içemez, açık lokanta bulamazken, Diyarbakır'da böyle sıkıntı yoktur. Buranın dincileri de hoşgörülüdür, bağnaz değildir. Sırf bu özellikler bu kenti sevmeye yetmez mi dersin?

Diyarbakır niye böyle? Bu kentte çok boyutlu ekinsel (kültürel) birikim var. Yıllarca bölge merkezi olmuş, çok sayıda ekin, yazın ve bilim adamı yetiştirmiş. Böyle bir kente yaraşan da yakışan da budur. Durum bugün de böyledir.

On yıl öncesine göre nüfus çok artmış. Çevre illerden göç sürekli var. Aile planlaması uygulaması yok denecek denli az. Sokaklar tıklım tıklım çocuk. Bunu gözlemek zor değil. İşsizlik almış başını gidiyor. Devlet yatırımı yok. Yoksulluk alabildiğine... Sonuçta insanlar gülmez ve cılız, besinsel yetersizlikleri yüzlerinden okunur olmuş. Böyle giderse bir on yıl sonrası daha kötü.

Asıl konumuz üniversite. Dicle Üniversitesi bölge için hep kurtarıcı gibi gösterildi. O yıllarda kentin çok yerinde "Diyarbakır'ın kalkınması Ziya Gökalp Üniversitesi'nin kurulmasına bağlıdır" yazılı büyük levhalar görülürdü. Aradan 20 yıl geçti, üniversitenin kurtarmadığı görüldü. O yıllarda ben de yazdığım bir yazıda "üniversite açıldı, Diyarbakır'ın iki yakası bir araya gelecek" demiştim*. Bu sözüm de doğru çıkmadı. Yirmi yılda iki yaka bir araya gelmediği gibi tersine yakalar daha da açıldı.

Kuşkusuz üniversite kente çok şey getirdi. Öğrenci sayısının artmasıyla ekonomi bir ölçüde canlandı. 27 bin dönümlük üniversite yerleşkesine güzel dev yapılar yapıldı. Ancak, bölgede önemli atılım, yeterli sağlık hizmeti üretilemedi. Tam atılım yapma aşamasında YÖK geldi ve yapıştı. YÖK'le çöküş dönemi yaşanmaya başladı. Üniversitenin o ilerici çağdaş ve aydın yapısı köreltilmek istendi. Güzel havayı bozmak, geri bir havayı estirmek için uygun rektörler atandı. Bu yolda başarılı olamayanlar görevden alındı. Bugün Dicle atamalı 4. rektörle yürütülüyor. En sık rektör değiştiren üniversite burası. Burayı "eli sopalı, sert, disiplinli" rektör yönetirse adam olur diye, sonuncu rektör emekli generalden seçildi. Gözlemimiz o ki, paşa eskisi rektör de adam etmiş değil.

Diyarbakır insanının güzelliği onların istediği anlamda adam etmeye hoşgörülü değil. Işıksızlığı ve geriliği seven insan az bu kentte. Bizce çabalar boşuna. 27 bin dönümlük ağaçsız toprağın tam sırtına küçük Selimiye diye yaptıkları cami tamamlansa da, öğretim üyeleri konutlarının her birinin başına hoparlör yerleştirip beş kez ezan okunsa da, özledikleri havayı bulmaları güçtür. Diyarbakır'ı adam edeceğiz diye yapay her türlü yöntem deneniyor. Camiler, mescitler yapılıyor; öğretim üyelerine namaz kıldırılıp, "namazcı" olmak övünç sayılıyorsa da, "Diyarbakır kalesi"ni düşürmek olası değil. O yüzden zorlama yerine güzellik, çağdaş kafalı rektör getirmek gerekli buraya. YÖK'ü yöneten yaşlılar bunu böyle bilmelidir.

Bütün "YÖK'sel" uğraşlara karşın bölgesel üniversiteler içinde yine de en iyisi Dicle'dir. Edindiğimiz izlenim budur. Burada ilk sorun öğretim üyesi göçünü durdurmak; çözüm, yeni öğretim üyeleri bulmaktır. Diyarbakırlılar ve öğrenciler bunu istiyorlar, ışık özlemini yaşıyorlar. Işık saçmak isteyenler kente gelsinler. Dileğimiz rektör ve YÖK'ün engelleyici olmamasıdır. Belki bir on yıl sonra iki yaka bir araya gelmiş olur diye düşünüyorum. ■

** Tıp Dergisi, 1970.*

M. Tahir Hatiboğlu

Muzaffer Sencer

Sosyalizm sorunları

SOSYALİZM VE ULUSAL SORUN

Burjuvaziyi ulusun ve ulusçuluğun biricik kaynağı olarak görmek, sosyalist öğretiyi kapitalizme son vermekle ulusal sorunun çözümleneceği yanılgısına sürüklemiştir.

Sosyalizmin tarihsel dönemecinde sosyalist kuram ve uygulamanın gerçekler karşısında çetin bir sınav verdiği, büyük umut ve beklentilerin düşkırıklığında irdelendiği günleri yaşıyoruz.

70 yılı aşkın sosyalist deneyimin bugün içine düştüğü bunalım, kuram ve uygulamaya bağlı bir dizi sorundan kaynaklanmıştır. Birbirleriyle yakından ilişkili olan bu sorunlardan biri de, sosyolizmin başlangıcısından bu yana aşamadığı ulusal sorundur.

Çok uluslu bir federasyon olarak nitelenen Sovyetler Birliği başta olmak üzere çok bileşenli bir ulusal yapısı olan sosyalist toplumlar, bugün ciddi bir ulusal sorunla karşı karşıyadır.

Proletarya enternasyonalizmi temeli üzerinde şovenizmden arınmış uluslar politikasıyla "ulusal sorunu" aşmış olması gereken sosyalist birlikler, günümüzde çok uluslu kapitalist toplumlar olarak -belki de daha ağır- bir dağılma tehdidi altındadır.

Sosyalist birliği böylesine zorlayan oluşumların temelindeki başlıca etken, biraraya gelen ulusların ya da halkların uyumlu bir birliğe kavuşturularak sosyalist bütünlüğün sağlanmamış olmasıdır. Bu durumdan, ulusal soruna bakışı yetersiz kalan sosyalist kuram kadar, uluslar arasında ayrım gözetici uygulama da sorumludur.

Sosyalist kuram, çıkışından bu yana sosyalist topluluğu "halk" kavramıyla nitelemeyi yeğleyerek "ulus" ve "ulusçuluk" kavramına soğuk bakmıştır. Burjuva toplumunun birlik biçimi olarak anladığı ulusu, sosyalist birlikle bağdaşmayan ve sonunda yerini yeni biçimlere bırakacak olan bir olgu saymış ve soyalist uygulama da bu doğrultuda olmuştur.

Sosyalist kuramda "ulus", "tarihsel bir halk topluluğu biçimidir." «Herşeyden önce maddi yaşam koşullarınca belirlenen ulus; ülke, ekonomik çıkar ve dil birliğiyle giderek psikolojik karakter ve kültürel özelliklerle ayrımlaşır.»

«Ulus, tarihte kapitalizmin doğuşuyla ortaya çıkan en geniş topluluk türüdür.»

«Siyasal, toplumsal ve ekonomik bakımdan bölünmüş bir yapıda olan feodal toplumun çözülmesi ve bir ülke içindeki çeşitli bölgeler arasında ekonomik bağların güçlenerek yerel pazarları ulusal pazara dönüştürmesiyle ulusun temelleri atılmıştır. Bu aşamada toplumun öncü gücü olan burjuvazi, ulusun sosyo-politik ve ideolojik yaşamına damgasını vurmuştur.»

«Ulus, bu özellikleriyle, iç ve dış çelişkiler geliştiren bir olgudur. Ulusal birlikler, içlerinde sınıflar arası uyuşmazlığı öne çıkarırken, aralarında çekişme ve çıkar çatışmalarına sahne olmuştur. Egemen sınıf olan burjuvazi, bu iç ve dış çelişkileri gözden gizlemek amacıyla ulusculuk (milliyetçilik) ideolojisini besleyip geliştirmiştir. Ulusculuk (nasyonalizm), kurgusal (spekülatif) bir yorumla, ulusu bir bütün olarak kavrayan saptırıcı bir ideolojidir.»

Kısacası, sınıf çatışması kadar, uluslararası uyumsuzluk ve düşmanlık kapitalizmin kaçınılmaz sonucudur.

«Burjuva ulusculuğuna karşı bir işçi sınıfı, kendi ideolojisini ve proleterya enternasyonalizmi (uluslararasılığı)nı öne sürmüştür.»

«Kapitalizmin giderilmesiyle ulusun biçimlenmesi kökten değişmiştir. Eski burjuva ulusları, işçi ve köylü sınıfının bağlaşmasına dayanan yeni -sosyalist- uluslara dönüşmüştür.»

«Sosyalist ulus, sınıf çatışmasından arınmış olduğu gibi, uluslar arasında eski güvensizlik ve düşmanlığın yerini halkların dostluğuna bırakmasını sağlamıştır.»

«Sosyalist toplumda uluslar, eşitlik temeli üzerinde karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmayla bir yandan serpilip gelişirken, bir yandan da yakınlaşma olanağı bulmuştur.»

«Gelecekte, sosyalizmin son başarısından sonra, ulusların artan birliği, ulusal ayrımları giderek ortadan kaldıracaktır. Böylelikle, ulustan daha geniş ve tüm insanlığı bir aile gibi kucaklayacak yeni bir halk topluluğu biçimi doğacaktır. Ancak böyle bir topluluk, uzun bir toplumsal gelişmeden sonra ulaşılacak bir aşamadır.»

Görüldüğü gibi, sosyalist kuramda ulus, ilkece, burjuva toplumlarının birlik biçimidir. Bu yapısıyla, kendi içinde sınıf çatışmasını barındıran, halklar arasında ayrımlar ve düşmanlıklar yaratan bir olgudur. Bu nedenle, sınıf ayrımlarını gözden kaçıran ve halkları birbirlerinden ayıran ulusculuk, aşılması ya da bastırılması gereken bir burjuva ideolojisidir.

Gerçi Sovyetler Birliği gibi kuruluşundan başlayarak çok uluslu bir yapı gösteren sosyalist toplumlarda, varlığı yadsınamayan ulus olgusunu burjuva toplumundaki içerik ve niteliğinden arındıran bir sosyalist ulus kavramı geliştirilmiştir. Ancak sosyalist bağlamda ulusal ideoloji, her durumda sosyalist birliğe aykırı sayılarak bastırılmak istenmiş ve bu birlik "uluslar topluluğu" değil, "halklar topluluğu" olarak nitelenmiştir.

Sosyalist öğretide sık sık sosyalist ulusla aynı anlamda kullanılmakla birlikte "halk" kavramı, sosyalist topluluğu adlandırmada her zaman yeğlenen bir kavram olmuştur. Böylelikle sosyalist birliğin, ilgi ve çıkarları değişik bir uluslar mozayiği olmaktan çıkarak, ortak çıkarları paylaşan halklar birliği ya da tek bir halk olarak görünmesi sağlanmıştır.

Çok uluslu Sovyetler Birliği'nin daha kuruluşundan başlayarak resmi adıyla bir federasyon olmasına karşın, gerçekte merkezci ve tekçi bir devlet niteliğinde olduğu öne sürülebilir.

Yine sosyalist öğretiye göre "halk, nesnel konumlarıyla benzer çıkarları olan ve toplumsal süreçlerdeki rolüyle birlikte ele alınabilen çeşitli toplumsal kesim ve sınıflardan oluşmuş bir bütündür. Bu sınıf ve kesimleri halk kavramında birleştiren, toplumsal değişme ve gelişmeyi amaçlamalarıdır."

"Sosyolojik bir kategori olarak halk kavramı, tarihsel bağlamda değişik bileşimler gösterir:

Feodal toplumda, aristokrasiye karşı savaşımda halk, burjuaziyi de kapsarken, kapitalist toplumda egemen sınıfın dışında ve çıkarları bu sınıfla çatışan tüm toplum kesimlerini içine alır. Sosyalist toplumdaysa, dar anlamda işçi ve yoksul köylülerden, genelde tüm çalışanlardan oluşur. Sonuç olarak sosyalist toplumda, sömürünün kaldırılmasıyla halk kavramı tüm nüfusu kapsayan bir genişlik kazanmıştır."

Böylelikle sosyalist öğreti, çatışkınlığı içeren "ulus" kavramını tanımaktan kaçınarak bir soyutlamayla sınıfsal ayrımlardan arınmış ve çeşitli ulusları kavrayan bir birlik olarak anladığı "halk" kavramını geliştirmiş ve sosyalist toplumu oluşturan değişik uluslar arasında ön-

▶▶

gördüğü uyumlu birliği ve bütünlüğü bu kavramla dile getirmiştir. Ancak son yıllarda su yüzüne çıkan ulusal nitelikli direniş ve istemlerden açıkça anlaşıldığı gibi halk kavramı ulusal ayrımların giderilmesini ve ulusal sorunun aşılmasını sağlayamamıştır.

Sosyalist kuramın ulusal sorunun çözümündeki başarısızlığı, tarihsel ve toplumsal bir gerçeklik olan ulus olgusunun yerine toplumbilimsel bir kategori niteliği taşımayan halk kavramını koyarken yaptığı çözümlemenin yetersizliğinden doğmuştur. Kapitalist toplumla birlikte tarih sahnesine çıkan ulusu, bu tarihsel bağlamda gösterdiği özelliklerle tanımlamak, burjuvaziyi ulusun ve ulusçuluğun biricik kaynağı ve temsilcisi olarak görmek, sosyalist öğretiyi kapitalizm ve burjuvaziye son vermekle ulusal sorunun çözümleneceği yanılgısına sürüklemiştir.

Sovyet sosyalizmi ulusları uyumlu bir bütünlüğe kavuşturma çabasında engellerle karşılaşmıştır. Bunda halk kavramının içerdiği bağlaşma gücünün yetersizliği yanında, sosyalist uygulamanın yeni bir bağlaşma biçimi, yeni bir kültür, yeni bir insan, bir sosyalist kimlik yaratamayışı da önemli rol oynamıştır.

Oysa, sosyalist öğretinin de benimsediği tanıma göre, ulus, pazar bütünlüğü gösteren bir ülkede yaşayan ve maddi yaşam, dil ve kültür birliğine bağlı olarak benzer değer ve davranış biçimlerini paylaşan sürekli bir halk topluluğudur. Başka bir deyişle, günümüzdeki değişik görünüşleri altında taşıdığı ayırıcı özelliklerle ulus, çeşitli nesnel öğelerden kaynaklanan bağlaşmalara dayalı bir geniş birlik ve özdeşleşme biçimidir. *

Görüldüğü gibi, çağdaş anlamıyla ulus, zorunlu olarak sınıf çatışkınlığı ve başka uluslara karşıtlığı içeren bir kavram olmaktan çıkmıştır.

Gerçi tarih sahnesine ilk çıktığı yüzyıllarda burjuvazinin egemenlik ve önderliğindeki klasik uluslar, bağrında iç ve dış çelişkileri barındıran oluşumlardır. Ancak burjuvazi ulusun taşıyıcısı olmadığı gibi, iç ve dış sömürü ve çatışma ulusun tanımlayıcı öğeleri değildir. Maddi yaşam ve kültür birliği olarak ulus, salt kapitalist toplumun birlik biçimini değil, sosyalist toplumu oluşturan halklar arasındaki çeşitlenmeleri de dile getirir.

Kısacası, ulusun tarihsel koşullara bağlı olarak sınıflı toplumda kazandığı kimi özellikler, sosyalist uluslar için sözkonusu olmadığı gibi giderek uluslararası birlikler oluşturma yolunda gelişme gösteren kapitalist uluslar için de geçerli olmaktan çıkmıştır.

Öte yandan, ulusların kendi yazgılarını belirleme hakları olmakla birlikte, bir ulus için siyasal bağımsızlık koşulu yoktur. Uluslar bağımsız olabileceği gibi, gönüllü olarak başka uluslarla daha geniş siyasal birlikler oluşturabilir. Her iki durumda da ulus, maddi yaşam ve kültürüyle özerk bir varlık alanıdır. Bu durum, özellikle her ulusa ve her halka eşitlik temeli üzerinde varlığını koruma ve kendini geliştirme hakkı tanıyan sosyalist toplumlar için böyledir. Ancak sosyalist öğretinin ulusa karşı kuşkucu yaklaşımı, çoğu zaman ulusların özgün varlığını tehdit edici boyutlara varabilmiştir.

Bağımsız bir devlet olarak Demokratik Almanya'nın sosyalizmi bırakarak kapitalist F. Almanya'yla birleşmesi, çok uluslu Sovyetler Birliği'nde Baltık Cumhuriyetleriyle Transkafkasya (Azerbeycan, Ermenistan, Gürcistan) Cumhuriyetlerinde giderek artan huzursuzluk ve kaynaşmaların sorumlularından biri de kuşkusuz ulusal bağlılıkların kimi zaman halklar dayanışmasına ağır basmasıdır.

Sosyalist toplumun ulusal sorun karşısında tökezlemesinde, sosyalist öğretinin ulus olgusuna dar ve yanıltıcı bakışı kadar, sosyalist uygulamanın uluslara yaklaşımındaki kimi ciddi yanlışlar da önemli bir rol oynamıştır.

Sosyalizmin çözüm aradığı ulusal sorun karmaşık ve çok boyutlu bir sorundur: Dış "ulusal sorun" genel olarak bağımlı ulusların özgürleşmesi ve özgür gelişme koşullarına kavuşmasıdır. Uluslaşma aşamasında ulusal sorun, feodalizmin tasfiyesi ve yabancı ulusal baskıların kaldırılmasıdır. Emperyalizm çağındaysa ulusal sorun devletlerarası bir nitelik kazanarak sömürge halklarının kurtuluşu sorunuyla birleşmiştir.

İç ""ulusal sorun"a gelince bu, sosyalist toplumu oluşturan çeşitli uluslar arasında eşitlik temeli üzerinde uyumlu birliğin ve sosyalist bütünlüğün sağlanması sorunudur.

Başta Balkan ülkeleri olmak üzere sosyalist ülkelerin çoğu ulusal bakımdan karma bir yapıda olmakla birlikte, özellikle Sovyetler Birliği bir "ulusal cumhuriyetler federasyonu" olarak ulusal soruna öğretide öncelik veren bir sosyalist toplumdur. Sovyetler Birliği'nde kuruluş süreci içinde beliren uluslar politikası ve ilkeleri şöyle özetlenebilir:

Resmi öğretiye göre, "çok uluslu Sovyet toplumu, özgür ve eşit halklar ya da uluslar arasındaki birlik ve dostluk ilişkilerinin ürünüdür."

"Sovyetler Birliği, karmaşık uluslar sorunu karşısında halkları tek bir aile çatısı altında toplayan sosyalist çözümün çarpıcı bir örneğidir. Böylelikle tarihin başlangıcından beri kanlı çatışmalara yol açan uluslar sorunu çözümlenirken, Çarlık Rusyasında ulusların yüzyıllardır süregelen ezilmesine de son verilmiştir."

«Çarlık döneminde egemen sınıflar, şovenist uygulamalarla nüfusun yarıdan fazlasını oluşturan bağımlı halkları ezerek aralarında önyargı ve düşmanlıklar yaratmıştır. Rus İmparatorluğu, halkların etnik dağılımına dayanmayan yönetsel bölümlemelerle ulusları bölerken, özellikle uzak sömürge bölgelerini ekonomik ve kültürel bakımdan geri bırakmıştır.»

«Sovyet rejiminin önderi Lenin, uluslar sorununun ancak sosyalist devrimle çözülebileceği ve ancak sosyalist toplumda uluslar arasında gerçek eşitliğin kurulabileceği görüşünden kalkarak uyumlu ve bütünleşmiş uluslar öğretisiyle yeni rejimin uluslar politikasını saptamıştır.»

«Sosyalist rejim, eski toplumsal ve ulusal baskılara, ulusal bölünme ve yalıtlanmaya son vererek uluslar arasında sömürü ilişkilerini ve ayrıcalıkları kaldıran bir birlik oluşturmayı amaçlamıştır.»

«Sovyet sisteminde uluslar politikasının temeli, ulusların kendi yazgılarını belirleme (self-determinasyon) ve bağımsız devlet kurma haklarının tanınmasıdır.»

«Bu politika Rusya'nın çok uluslu işçi yığınları arasında uluslararası dayanışmayı sağlamış ve böylece proletarya enternasyonalizmi zafere ulaşmıştır.»

«Yine bu politikayla değişik sosyo-ekonomik ve siyasal gelişmişlik düzeyinde bulunan uluslar, gönüllü güçbirliğiyle sosyalizmin kuruluşuna katılmıştır:

Sovyet Devrimi sırasında Rusya'nın merkez bölgeleriyle Ukrayna ve Baltık ülkeleri oldukça ileri bir kapitalist gelişme düzeyindeyken, Orta Asya ve Kazakistan feodal ilişkilerin egemen olduğu bölgelerdir. Merkeze yakın olan Transkafkasya, hatta Belorusya bile ekonomik bakımdan geri durumdadır.»

«Sovyet yönetiminin kurulması, işçi sınıfı öncülüğünde geniş yığınları harekete geçirerek ulusal baskı, sömürü ve tolumsal geriliği ortadan kaldırmak üzere çeşitli ulusların yakın birliğini hızlandırmıştır.»

«Yeni rejimin uluslar sorununu çözümlemek üzere ilk girişimi, ülkedeki her ulus ve halkın ayrım gözetmeksizin yasal eşitliğini sağlamak olmuştur. Bu politika ilk yansımasını, Devrimi hemen izleyen günlerde İkinci Tüm Rusya Sovyetler Kongresi'nde alınan kararla ulusların kendi yazgılarını belirleme hakkının tanınmasında bulmuştur.»

«Yine 1917'de Halk Komiserleri Konseyi'nin benimsediği Rusya Halklarının Hakları Bildirgesi'nde uluslar politikasının dayandığı ilkeler öne sürülmüştür: Bu ilkeler, Rusya halklarının eşitlik ve bağımsızlığı, bu halkların ayrılma ve bağımsız devlet kurma dahil kendi yazgılarını özgürce belirleme hakkı, tüm ulusal ayrıcalık ve kısıtlamaların kaldırılması ve ulusal azınlıklar ve etnik grupların özgür gelişmesidir.»

«İç Savaş sırasında (1919'da) Sovyet rejiminin politikasını çizen Parti Programında uluslar sorunu konusunda benimsenen ilkelerle, tüm ulusların -ayrılma hakkı dahil- tam özgürlük ve eşit haklarının tanınması, ulusal ayrıcalıkların kaldırılarak uluslar arasındaki güvensizliğin giderilmesi ve çeşitli ulusların proletaryaları ve çalışan halklarına uluslararası dayanışmasının sağlanması öngörülmüştür.»

«Sonunda Sovyet rejiminin uluslar politikasının temelleri, bir ulusal cumhuriyetler federasyonu olarak kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği anayasasında anlatımını bulmutur. Buna göre,

- Her Birlik Cumhuriyeti ulusal bir egemen devlettir.
- Birlik Cumhuriyeti gönüllü olarak Birliğe (SSCB'ye) aktardığı yetkiler dışında tüm konularda bağımsız devlet yetkisini kullanır.
- Her Cumhuriyetin kendi özelliklerini göz önüne alan ve SSCB Anayasasıyla tam uygunluk içinde bulunan bir Anayasası vardır.
- Cumhuriyetlerin SSCB'den özgürce ayrılma hakkı tanınır.
- Birlik Cumhuriyetlerinin sınırları kendi oluru olmadan değiştirilemez.
- Cumhuriyetlerin yabancı ülkelerle doğrudan ilişki kurma yetkisi vardır.
- Her Cumhuriyet SSCB Yüksek Sovyetinde öteki cumhuriyetlerle denklik temeli üzerinde temsil edilir.
- Birlik Cumhuriyetleri okullarda ve öteki öğretim kurumlarında eğitimi yönetme ve uluslar arasında iletişim dili olan Rusçayla denklik temeli üzerinde devlet organlarıyla ulusal dilde resmi yazışmalarda bulunma hak-

kına sahiptir."

Anayasada dile getirildiği gibi Sovyetler Birliğini oluşturan ulusal cumhuriyetlerin -hiç değilse kuramsal olarak- özgürce Birlikten ayrılma hakları dahil, egemenlik hakları tanınmıştır. Ancak uluslar sorunu karşısında daha kuruluştan başlayarak benimsenen ilkeler, Lenin'in de belirttiği gibi, Sovyet ülkesinin bölünmesini değil, ulusların enternasyonalizm temeli üzerinde daha yakın ilişkiler kurarak sosyalist bir birlik oluşturmalarını amaçlamıştır. Başka bir deyişle, Sovyetler Birliği'nin kuruluş aşamasında -Lenin'in savunduğu- ulusların kendi yazgılarını belirleme hakkı, Çarlık Rusya'sının dağılmasıyla oluşan sosyalist cumhuriyetleri gönüllü olarak yeni bir birlik içinde toplayabilmek amacıyla öne sürülmüştür. Devrimin ilk yıllarında Lenin, Sovyet birliğinin sağlanmasını kolaylaştırmak üzere ulusların özerkliğini savunmuşsa da giderek sosyalist toplum için geniş ve merkezi bir birlik öngörmüştür. Bu nedenle, çok uluslu Sovyetler Birliği'nin daha kuruluşundan başlayarak resmi adıyla bir federasyon olmasına karşın, gerçekte merkezi ve tekçi (üniter) bir devlet niteliğinde olduğu öne sürülebilir.

Genel olarak Marksizmin, ulus olgusunu kavrayışına bağlı olarak, özerk ulusların siyasal birliği niteliğindeki federal devlet sistemine de sıcak bakmadığı bilinmektedir. Gerçi Marx ve Engels'in federasyonun ileri bir adım olabileceği durumları tanıdığı olmuşsa da, Lenin'in ulusların kendi yazgılarını belirleme haklarını öne sürdüğü yıllarda bile federasyon yandaşı olmadığı ve bu nedenle Sovyetler Birliği'nin daha başlangıcından gerçek bir federal biçimlenme göstermediği de açıktır. Lenin'in öngördüğü devlet modeli, -adı federasyon da olsa- ulusal ölçülerin aşılarak proletaryaların birliğine dayanan merkezci ve tekçi bir devlettir.

Gerçekten, Sovyetler Birliği'nde salt uygulamada değil, kuramda bile federal birliğin (merkezi yönetimin) federe cumhuriyetler karşısındaki yetkileri olabildiğince geniş tutulmuş ve federasyona tekçi bir devlet özelliği kazandırılmıştır. Anayasa'da belirtildiği gibi SSCB'nin yetkileri, SSCB'de tek yasa düzeninin sağlanması, tek sosyo-ekonomik politikanın uygulanması, tek devlet bütçesinin hazırlanması ve halk ekonomisinin yönetiminden barış ve savaş konularına, savunma ve devlet güvenliğinin sağlanmasına kadar geniş bir alanı kapsamaktadır.

Öte yandan birlik cumhuriyetlerine tanınmış olan yetkilerden, başta birlikten özgürce ayrılma hakkı olmak üzere çoğu sözde kalmış, birlik cumhuriyetleri egemenlik haklarını merkezi yönetimin çizdiği sınırlar içinde kullanabilirken, üst organların kararlarına bağlayıcılık gücü kazandıran demokratik merkezcilik ilkesiyle sıkı bir vesayet denetimi altında tutulmuştur.

Gerçi merkezi yönetimce görülen kamu hizmetlerinin alabildiğine artıp çeşitlendiği günümüzde, federal devletin federe yönetimler karşısında giderek yetkilerini genişletmesi tüm federasyonlarda gözlenen bir gelişmedir. Ancak Sovyet federasyonu daha kuruluşundan başlayarak federe uluslara yetki aktarmakta isteksiz davrandığı gibi, aktardığı yetkileri olabildiğince denetlemiştir.

Bu durum, ulusal bir temele dayanan Birlik Cumhuriyetlerinin egemenlik haklarını özgürce kullanmalarını engellemiş ve böylece sistemin temelindeki eşitlik (ya da denklik) ilkesi zedelenerek kimi ulusların öncelikle ve üstün bir konum kazanmalarına neden olmuştur.

Öte yandan, başta SSCB Yüksek Sovyeti'nin Birlik Meclisi olmak üzere üst devlet organlarında çeşitli ulusların temsil edilme oran ve şansının eşit olmayışı, belli ulusların federal yönetimi kendi ilgileri doğrultusunda yönlendirmesine izin vermiştir.

Yerel ilgi ve çıkarlara ilişkin ulusal kararlar kimi ulusların ağırlıklı olduğu merkez organlarınca benimsendiği ölçüde uygulanabilmiş ya da yerel kararlar merkezin seçmeleri yönünde alınabilmiştir.

Bunların yanısıra, merkezci yönetim, sosyalist bir örgütlenmede merkez-çevre çelişkisinin doğmasına yol açmış ve her ulusun ekonomik ve toplumsal gelişmeden eşit pay almasına olanak tanımamıştır. Çeşitli ulusların sağlanan gelişmeden aldıkları payın dengesizliği, yeterince kalkınamayan uluslarda birliğin aleyhlerine işlediği kanısını yaratırken, bu dengesizliğin bir ölçüde giderilmesi amacıyla yapılan iyileştirmeler bu kez gelişmiş ulusların kendilerinden kaynak aktarıldığı yolundaki yakınmalarını artırmıştır.

Son olarak halkların gönüllü birleşmeleri temeli üzerinde ulusların uyumlu birlik ve bütünlüğünü amaçlayan Sovyetler Birliği'nde öğreti ve uygulamaya bağlı nedenlerle, gerçek bir sosyalist toplum birliğinin sağlandığını savunmak güçtür.

Gerçekten, proletarya enternasyonalizmi ve halkların birliği ideolojisiyle çeşitli ulusları uyumlu bir bütünlüğe kavuşturma çabasında olan Sovyet sosyalizmi, bu bütünlüğe ulaşmada ciddi engellerle karşılaşmıştır. Ulusların aydınları ve öteki çalışanları bir yana işçi ve köylü sınıfları bile ulusal kimliklerini korumuş, Sovyet halkları denilen soyut birlikçe yeterince özümlenememiştir. Bunda halk kavramının içerdiği bağdaşma gücünün yetersizliği yanında, sosyalist uygulamanın yeni bir bağdaşma biçimi, yeni bir kültür, yeni bir insan, bir sosyalist kimlik yaratamayışı da önemli bir rol oynamıştır.

Öte yandan, açıklandığı üzere Sovyet sisteminin işleyişine bağlı nedenlerle birliği oluşturan Cumhuriyet arasında gerçek eşitliğin sağlanamamış olması, uluslar arasında ayrıcalık ve ayrımlaşmalar yaratarak ilgi, çıkar ve amaç birliğinin oluşmasını önlemiştir. Sosyalizm öncesinden miras kalan şoven eğilimler ve ulusal önyargıların da katkısıyla eşitsiz gelişme, uluslar arasında toplumsal ve ekonomik bir hiyerarşinin doğmasında yansıma bulmuştur.

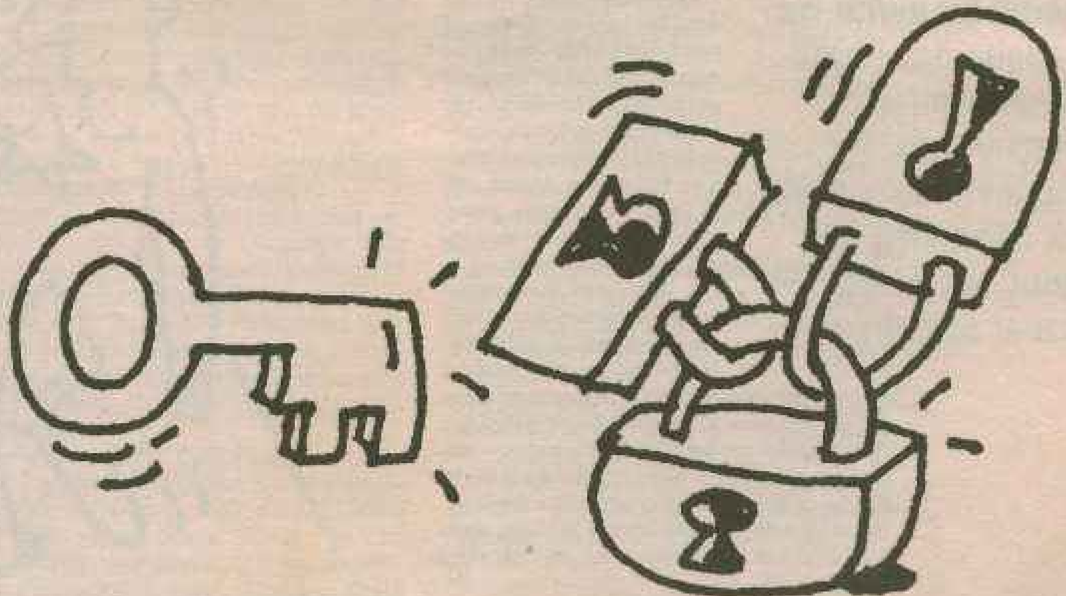
Bu süreç ulusların marjinal bütünlüğünü alabildiğine zedeleyerek sosyalist birliği çözülme tehdidiyle karşı karşıya bırakmıştır.

Çok uluslu sosyalist toplumları dağılmanın eşiğine getiren gelişmelerin temelindeki ulusal sorun, sistemin aksayan yönlerini giderici çok yönlü çözümlere gereksinme göstermektedir.

Çok uluslu sosyalist toplumları bugün dağılmanın eşiğine getiren olumsuz gelişmelerin temelindeki ulusal sorun, sistemin aksayan yönlerini giderici çok yönlü çözümlere gereksinme göstermektir.

Ancak bu çözümler içinde kuşkusuz en önemli ve kalıcı olanı, ulusal varlığın sosyalist birliğe aykırı düşmediği ve ulusların kültürel kimliğinin sosyalist bütünlüğe dinamizm ve etkinlik kazandıran bir çeşitlenme olduğunun bilincine varmak ve bu bilinçle her ulusun eşitlik temeli üzerinde ilgi ve çıkarını gözetme ve kültürünü özgürce geliştirme hakkını yaşama geçirmektir. ■

** Buna karşılık, toplumsal konumları ve ortak yaşam koşulları dışında ayırıcı özellikleri bulunmayan bir insan topluluğu olarak "halk", birlik ve özdeşleşme içermeyen bir kavramdır.*

Duman: SSCB nasılyeniden yapılanmalı? Ya da

ABD DE Mİ YENİDEN YAPILANMALI?

Engin düşgücü, aşırılık, saplantılar, iletişim güçlükleri, belki ucu bucağı olmayan steplerin, eve kapalı geçen uzun kışların Rus kişiliğine kattığı özellikler.

SSCB'nin yeniden yapılanmasıyla ilgili tartışmayı duman bürüdü. Turgeniev'in **Duman** romanına adını veren türden duman bu. Her kafadan ses çıkıyor; toz dumandan göz gözü görmüyor.

Ben, dumanın kokusunu önce, **Playboy** (yerli) dergisinin Ağustos 1988 tarihli sayısında yayımlanan "Ve İşte Gorbaçov" başlıklı yazıyı okurken almıştım. Bu yazıda anlatılan sahnelerden biri bana çok çarpıcı gelmişti: United States Information Agency ve Eisenhower World Affairs Institute'un, ABD'nin Gettysburg kentinde düzenledikleri panele katılan Sovyet aydınları, Amerikalılar'ın önünde, kendi aralarında tartışmaya başlarlar. Taganka Tiyatrosu'nun yöneticisi, Kültür Bakanlığından bir görevliyi, telefonlarını yanıtlamadığı için kınar. Bu yüzden, tiyatronun yurtdışında oyun sergilemesi engellenmektedir. Tartışmayı izleyen bir kozmonot, panelden sıkılmış olacak ki, söze karışır ve tiyatro yöneticisine, hükümetin finanse ettiği tiyatronun heryere gitmeye hakkı olmadığını anımsatır. Tiyatro yöneticisi, yüksek ücret alan kozmonotun yoksul tiyatrocuların koşullarını anlayamayacağını söyler. Sonra, Sovyet yayıncılık dünyasından iki ünlü kişi, tiyatro yöneticisinin hakları üzerinde kendi görüşlerini belirtirler. "Ünlü bir Sovyet hokey kalecisi, boşuna tartışıldığını ve herkesin yemeğe çıkması gerektiğini ağzında geveledi. **İzvestiya**'nın köşe yazarlarından biri, ellerini havaya kaldırıp, alaylı bir tonla, 'İşte **perestroyka** bu,' diyerek, maçı bitirdi." (s.93)

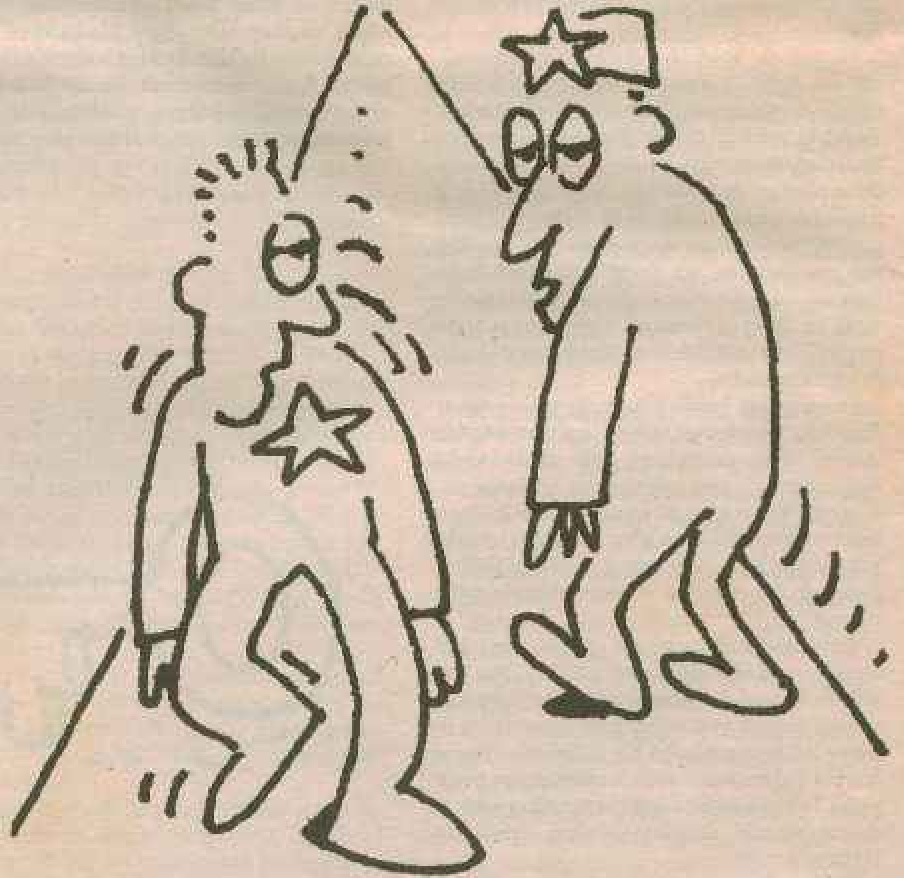
SSCB'de yüzyılın başında gerçekleştirilen değişiklikle bugün yaşananlar arasında önemli bir ayrım var. İlki daha önce hiç denenmemişi amaçlıyordu. Bugünkü ise şimdilik, çok denenmiş ve sonuç vermemiş bir düzeni amaçlıyor.

Roman kişileri

Bu tartışma bana, ondokuzuncu yüzyıl Rus romanlarında sık karşılaştığımız, dönemin Rus aydınları arasında geçen tartışmaları anımsattı. Bir rastlantı, **Cumhuriyet** gazetesinde aynı günlerde (5/8/1988) yayımlanan yazısında Melih Cevdet Anday, Turgeniev'in **Duman** romanından sözediyordu: "Geçen yüzyılda sık sık Avrupa'ya kapağı atan Rus soyluları, aydınları nedense çoğun Baden'e gelir, orada buluşur ve Fransızca konuşurlar... Konu hep Rusya'dır, Rusya'nın geleceği üstüne, uygarlık üstüne, Rusya'nın ilerlemesi üstüne bir yığın görüş ileri sürülmektedir... Gubarev, 'Sırası gelince herkesten hesap sorulacak sözleriyle,' çevresinin bütün dikkatini kendi üzerine çekmektedir. Ama ne konuda, kimin kimden neyin hesabını soracağı gereğince anlaşılmaz. Bu bir ilericilik gösterisi olarak kalır. Gene ilerici bir hanım, Suhançikova ise, 'Ben artık roman okumuyorum,' dedikten sonra bunun nedenini şöyle açıklar. 'Artık zaman değişti. Şimdi kafamda yer eden biricik şey dikiş makineleri.' Dikiş makinesi yeni bulunmuş ve anlaşılan Suhançikova'yı büyülemiş... 'Dikiş makineleri, dikiş, şimdi bütün kadınlar birer dikiş makinesi edinmeli ve aralarında şirket kurmalı.' Ama onun bu görüşüne gülenler varmış. Gubarev, hesap sorulacağını bildirir."

Anday, dikiş makinelerine ilişkin konuşmasının ona, Kazım Karabekir Paşa'nın Kurtuluş Savaşı yıllarında okullarda öğretilen "şarkılı ibretlerinden" birini anımsattığını söylüyor:

"Haydin arkadaşlar şirket kuralım

İktisadi hücumlara karşı duralım"

Engin düşgücü

Duman'da ve diğer Rus romanlarında tartışan Rus aydınları, düşlerinde ve davranışlarında aşırı, saplantıları olan, çevreden kopuk, iletişim güçlüğü çeken kişiler. Biri, en ipe sapa gelmez, aşırı önerileri ("bütün kadınlar birer dikiş makinesi edinmeli ve aralarında şirketler kurmalı") ileri sürerken, diğeri, onun neler dediğini duymamış gibi, konuşulanlarla ilgisi olmayan, ("Herkesten hesap sorulacak,") türünden bir başka aşırı ya da, "Yemek yiyelim mi?" türünden basit bir öneriyi ileri sürebilir.

Ben, romanlarda izlediğimiz Rus aydınlarının özelliklerinin, çağdaş Sovyet aydınlarında da yaşadığını, **Playboy**'dan yukarıya aldığım konuşmayı okurken sezdim: Perestroyka ile ilgili toplantıda, iki Sovyet yöneticisi, bir tiyatronun yurtdışı gezilerini tartışmaya girişiyorlar; bu tartışma, başka Sovyet aydınlarının, diğer konularla (tiyatro oyuncularının geçim düzeyi, tiyatro yöneticisinin hakları) ile ilgili tartışmalarını ateşliyor; bir sporcu bunalıp, tartışmanın boşuna olduğunu belirtip yemeğe gitme önerisini "ağzında geveliyor" ve bir yazarın, (kişinin aklında perestroykanın gerçekte ne olduğu konusunda pek çok soru uyandıran) "**İşte Perestroyka** bu," sözleriyle maç bitiyor.

Engin düşgücü, aşırılık, saplantılar, iletişim güçlükleri, belki ucu bucağı olmayan steplerin, *eve kapalı* geçen uzun kışların, Rus kişiliğine kattığı özellikler. Bu tür kişilik özellikleri olan insanların oluşturduğu toplum yeniden yapılanırken ortaya atılan öneriler de aşırı oluyor. Bu toplumda birkaç yıl öncesine dek düşlenemeyecek değişiklik önerilerinin ortaya atılabilmesini, belki biraz da böyle açıklayabiliriz. Devletin düne dek herşeye sahip olduğu toplumda şimdi tüm mülkiyetin özelleşmesi tartışılıyor. Bu çapta değişiklik, ancak düşgüçleri engin bireylerden oluşan bir toplumda gerçekleştirilebilir. Ortaçağ kalıntısı çarlık düzeninden, örneği daha önce hiç bilinmeyen toplumcu düzene geçişte de, bu engin düşgücünün etkisi olmadı mı?

Ancak, SSCB'de bu yüzyılın başında gerçekleştirilen değişiklikle bugün yaşananlar arasında önemli bir ayrım var. Bu yüzyılın başında gerçekleştirilen değişiklik, daha önce hiç denenmemişi amaçlıyordu. Bugün gerçekleştirilen "yeniden yapılanma" ise, şimdilik, çok denenmiş ve sonuç vermemiş bir düzeni amaçlıyor. Dolayısıyla kanımca, "yeniden yapılanma" şimdilik çıkmaz yolda. Aşağıda, perestroyka'nın Sovyet savunucularının bu *değişikliğin gerekliliğini savunmak için ileri sürdükleri* gerekçelerin ABD için de geçerli olduğunu sergileyeceğim. Dileğim, Sovyet insanın sorunlarına daha yaratıcı çözümler getirmesi. Çünkü, şimdi tuttukları yol (serbet piyasa), bu yolun en eski ve en tutarlı yolcusunun (ABD) *sorunlarına çözüm getirmemiş.*

ABD de mi yeniden yapılanmalı?

Perestroyka'yı savunanlar bunu neden gerekli görüyorlar?

Parti yöneticileri lüks yaşam sürdükleri için. ABD'de, ulusal gelirin % 25'ini denetleyen nüfusun % 0.5'i, SSCB yöneticilerinin belki düşleyemeyecekleri denli lüks yaşam sürdürür.

Batı'dan bağış yerine karşılıklı yararlı işbirliği sağlayabilmek için. (Bkz. Eduard Şevardnadze'nin konuşması, **Cumhuriyet**, 10/10/1990)

Batı'nın (AET'nin ve ABD'nin tekstil ve diğer kotalarını aşmaya çabalayan Türkiye gibi) pekçok kadim müttefiki, onyıllardan beri yardım yerine işbirliği ekle etmeye çabalarlar; becerememezler.

Sovyet sanayii tüketicinin istemine uygun nitelikte üretim yapamadığı için.

ABD'de sanayii üretimi, tüketicinin istemine uygun olsaydı, pazarlama diye bir bilim dalı olmazdı. Büyük mağazaları dolduran binlerce tür malın tümünün gerekli olduğu ileri sürülemez. Tersine, çoğu gereksizdir. Tüketimi arttırmak için çabuk bozulan ürünler yapmak, sık model değiştirmek, bilinen oyunlar.

SSCB'de, toprağın mülkiyetinin "sahibinin" (köylünün) olmaması yüzünden, dağıtım ve nakliye aşamasında meyve ve sebzenin % 40'ı, etin % 15'i telef olduğu için. (Ogonyok dergisi genel yayın yönetmeni Vitali Koroitç'in, "Alın, böyle sosyalizm sizin olsun" başlığıyla duyurulan konuşmasından, **Cumhuriyet**, 8/10/1989)

Toprağın mülkiyetinin tümüyle "sahibine" ait olduğu ABD'de, hasat, nakliye, depolama ve işleme aşamalarında toplam tarım üretiminin % 49'unun yitirildiği tahmin edilmektedir. (**Global Food Interdependence**, Raymond F. Hopkins ve Donald J. Puchala, Columbia University Press, New York, 1980, s.24 ve s.191)

SSCB işçisini sömürdüğü için. ("Sovyet iktisatçı Nikolai Shmelyov'un şok yaratan konuşması", **Cumhuriyet**, 13/6/1989)

ABD'nin de aynı işi, üstelik daha iyi becerdiğini tartışmaya gerek yok. Bugün, işyeri koşullarının kötülüğü yüzünden her 5 dakikada bir ABD işçisinin öldüğünü belirtmekle yetinelim. (**Monthyl Review**, Kasım 1989, s.50)

SSCB'de 40 milyon insan yoksulluk çizgisinin altında yaşadığı için. (Başbakan Nikolai Rijkov'un Halk Temsilcileri Meclisi'ne raporundan, 1989, **Monthly Review**, Mart 1990, s.10)

ABD'de, 8 milyon kişi "yiyecek bankası" denen ve halkın bağışlarıyla çalışan aşevlerinde karın doyurur; 3 milyon kişi sokkalarda uyur; her 5 çocuktan biri yoksulluk içinde yaşar. (**Milliyet**, 13/12/1989) New York halkının % 23.5'u yoksulluk çizgisinin altındadır. (**Milliyet**, 3/11/1987) 1980 ile 1985 yılları arasında yoksulluk, açlık ya da yetersiz beslenme yüzünden ölen Amerikan çocuklarının sayısı, Vietnam'daki tüm Amerikan kayıplarından daha fazladır. Bugün ABD'de yoksulluk, açlık ya da yetersiz beslenme yüzünden her 50 dakikada bir çocuk ölmekte. (**Monthly Review**, Kasım 1989, s.49-50)

Sağlık açısından Sovyetler, sanki Afrika gibi olduğu için (**Milliyet**, 28/5/1990)

3 milyon Amerikan ailesi, parasını ödeyemediği için sağlık hizmetlerinden yararlanamaz. 38 milyon Amerikalı'nın sağlık güvencesi yoktur. (**Monthly Review**, Kasım 1989 s.50) Federal başkent Washington D.C.'de doğan yoksul bir çocuğun 1. yaşını görebilme olasılığı, Jamaika'da doğan bir çocuktan daha düşüktür. (**Economist**, 25/11/1989, s.21)

Görülüyor ki, SSCB'de perestroyka'nın gerekliliği için ileri sürülen gerekçeler, ABD için de geçerli. Öyleyse, yazının başındaki soruları mızı, biraz değiştirerek, yeniden soralım:

ABD de mi yeniden yapılanmalı?

Öyleyse, SSCB nasıl yeniden yapılanmalı? ■

"İslam ve Kadın" hakkında

Görüş dergisinin Eylül 1990 sayısında yayımlanan "İslam ve Kadın" başlıklı yazısında (s.22-23) Oral Çalışlar, "Ne İslam düşünürlerinin iddia ettiği gibi kadın İslamiyetin ortaya çıkmasıyla daha özgür ve daha saygın bir hale gelmiştir, ne de bazılarının söylediği gibi kadını aşağılamak Muhammed'in şahsi ihtiyaçlarından ve cinsel ihtiyaçlarından kaynaklanmıştır," diyor. Çalışlar'a göre, İslamiyet'in kadına ilişkin mantığını, bir (toplumsal) "gelişme" belirlemiştir.

İslamiyetin ortaya çıkmasıyla kadının daha saygın ve özgür olmadığı ortada. Öte yandan, İslam toplumlarında kadının konumunun, Muhammed'in kişisel eğilimleriyle açıklanması, toplumcu dünya görüşüyle bağdaşmaz ve bu yüzden kabul edilemez. Bu açılardan Çalışlar'la uyuşuyorum. Kendisiyle uyuşmadığım nokta, İslamiyet'in kadına ilişkin mantığının, hangi "gelişmeler" sonucunda ortaya çıktığı konusunda.

Sözkonusu yazısında Çalışlar özet olarak, İslam öncesi Arap toplumunun göçebe olduğunu, göçebe toplumlarda kadının daha özgür olduğunu, İslamiyet'le birlikte yerleşik düzene geçildiğini ve buna bağlı olarak kadının eve kapatıldığını ileri sürüyor.

Bu açıklamadaki varsayım, kadınların göçebe toplumlarda "daha özgür", yerleşik toplumlarda "eve bağlı" olduğudur. Oysa, tarihsel gelişmeler,kadının toplumdaki konumuyla göçerlik ve eve yerleşiklik arasında birebir ilişki olduğunu göstermişor. Çünkü, toprağa ilk yerleşen toplumlar (Çatal Höyük gibi) anaerkildi. Pek çok araştırmacı (örneğin George Thomsol, Tarihöncesi Ege) babaerkini göçer topluluklarin yaydığını tartışmışlardır.

Bu nedenle, yerleşik toplumun kadının eve bağlılığını getirdiğini ileri süremeyiz. Kanımca, kadınların, yerleşik toplumların göçer egemenliğine girmesiyle ikicil konuma düştükleri daha tutarlı bir açıklama olabilir.

Ayrıca, İslamiyet sonrası Arap toplumunun göçerlikten yerleşikliğe geçtiğini de tartışmalı bir sav olarak görüyorum. Kanımca, İslamiyet sonrası dönemde görülen Arap yayılmacılığı, göçer kökenli egemenliğin izlerini taşıyor.

Bir nokta daha var: Çalışlar, İslamiyet öncesi dönemde Arap kadının "daha özgür" olduğunu söylüyor. İslamiyet öncesi dönemde Arap kadının yalnız "daha özgür" değil, erkeğe üstün olduğunun bazı kanıtlarını, "İslamiyet Öncesi Erkek" başlıklı yazımda sunmuştum (Görüş, Haziran 1990, s.22-23).

R. Ergener

Guru'lar, vudu'lar, zombi'ler ve ...

MARKSİST OLMAYAN KOMÜNİSTLER ÜZERİNE

Piyasayı ve onun kâr, rekabet vb. öğelerini ebedîleştirmek, aynı zamanda da komünist olmaya devam etmek, ancak ismen mümkündür.

Ben, bu tipe ilk kez bundan on yıl kadar önce, Bologna Üniversitesinde çalışırken aynı odayı paylaştığımız Paolo'nun şahsında rastladım. Paolo iktisat asistanıydı, lisans üstü öğrenimini İngiltere'de görmüştü, neo-klâsik genel piyasa dengesi kurgusuna dayanan akademik iktisat teorisine hayrandı, Marx'ın değer teorisi bunun yanında ona göre solda sıfırdı. Paolo, İngiltere'deyken salik olduğu iktisat mektebinin inceliklerini öğrencilerine de aktarmak için canla başla çabalıyordu. Ne ki neo-klâsik genel denge teorisinin "şiirsel güzelliğinin" künhüne varabilmek için ön koşul, eni konu matematik bilmekti. Paolo'nun matematik konusundaki ısrarı, çoğu belki de matematik sevmediği için mühendislik vb. değil de iktisat okumayı seçmiş olan öğrencilerinin bir bölümünün belli ki canını sıkıyordu. Fakültenin dershaneler blokunun duvarları, oda arkadaşıma göz dağı veren sloganlarla doluydu: "Paolo, ayağını denk al, yoksa seni ayaklarından vururuz!" gibi. İtalya'nın o günkü ortamında bu gibi tehditleri ciddîye almak için her türlü neden mevcuttu. İkinci dereceden "hedefler"i öldürmeyip ayaklarından vurmak, Kızıl Tugaylar, Prima Linea (Cephe Hattı) gibi sol tedhiş örgütlerinin -hiç kuşkusuz Mafia geleneğinin etkisi altında- benimsediği ve sık sık uyguladığı bir "cezalandırma" yöntemiydi. Duvar yazılarında adı geçen Paolo'nun benim oda arkadaşımın ta kendisi olduğunun farkına varınca, kendisinin siyasal görüşlerini sormak ihtiyacını duymuştum. Paolo, kendi ifadesiyle komünistti, o zamanki adıyla PCI (İtalyan Komünist Partisi) üyesiydi; ama Marxist değildi. Şaşırdığımı hatırlıyorum. Gerçi komünist geleneğin Marxizmle başlamadığını ve onunla kaim olmadığını, insanın, Marksist olmadan da sınıfsız ve devletsiz bir "ortaklaşacı" toplumu özleyebileceğini, bu anlamda komünist olabileceğini bilmiyor değildim. Ama PCI'nın bütün tarihi Marxizmin İtalya'daki gelişimiyle o denli iç içe geçmişti ki Gramsci'lerin, Togliatti'lerin partisinde, Marxist olmadığını açıkça söyleyen bir komüniste rastlamak beni şaşırtmıştı.

> **Vudu'lar ölmüşlerin ruhlarından medet umarlar. Canlanıp yürüyen ölülere ise zombi denir. Piyasa, işte bu vudu iktisatçıların bıkıp usanmadan çağırdıkları bir zombi'dir.**

Anlaşılan, "Marxist olmayan komünist" tipolojisine, Türkiyeli komünistlerin bir bölümünün son zamanlarda geçirmekte olduğu hızlı evrim sayesinde bundan böyle bizde de sık sık rastlayacağız. Bunun ilk işaretlerinden biri, geçenlerde, çok satan bir gazetenin köşe yazısında karşıma çıktı. Türkiye'de kapitalist üretim tarzının yerleşmesinde kilit rol oynamış iktisadi devlet işletmeciliğini, bu sınıfsal içeriğinden soyutlayarak solculuk adına savunanlarla sık sık dalaşmasa, yüzüne gözüne bulaştırdığı konuların sayısı çok daha artacak olan bu köşe yazarı (Mehmet Altan), kendi ifadesine bakılırsa, "Türkiye'de gerçek bir Komünist Partinin de, serbest piyasayı dolayısıyla Turgut Özal'ı destekleyeceği" kehanetinde bulunmuştu. Şimdi haklı çıkmanın sevincini yaşıyordu. Onu haklı çıkaran da, ülkemizin önde gelen komünistlerinden Zülfü Dicleli'nin **Adımlar**'ın 43. sayısında çıkan bir yazısıydı. Komünist adını taşıyan bir partinin mensubu, dolayısıyla "tanım gereği" komünist olan Zülfü, Marxizmin piyasaya yönelttiği eleştirilerden tamamen vazgeçiyor, Marxizmin kapitalizm ile piyasa arasındaki ilişki konusundaki önermelerini tepetakla ediyordu. (Hemen belirteyim ki Zülfü'nün serbest piyasa uğruna Özal'ı desteklediği iddiası ise düpedüz M. Altan'ın uydurmasıydı. Zülfü'nün, Altan'dan farklı olarak, Özal'ın uyguladığı iktisat siyasetinin serbest piyasa "model"iyle hiç ilişkisi olmadığını göremeyecek kadar kavrayışsız olmadığından eminim.) Bu anlamda, Zülfü gibileri "Marksist olmayan komünist" tipolojisine sokmak haksızlık olmayacak, hatta bir iltifat olacaktır. Çünkü piyasayı ve -Zülfü'nün yaptığı gibi- onun kâr, rekabet vb. gibi öğelerini ebedîleştirmek, aynı zamanda da komünist olmaya devam etmek ancak **ismen** mümkündür.

Son zamanlarda bütün dünyada güçlü bir "serbest piyasaya dönüş" düzgân esti. Bunun başlıca iki nedeni vardı: Birinci olarak, kapitalist ülkelerin içine girdiği iktisadî bunalımın derinliği karşısında Keynesci tekniklerin yetersiz kalması; ikinci olarak, Doğu Blokunda uygulanagelen bürokratik merkeziyetçi plânlamanın olumsuz ürünlerinin gitgide elle tutulur hâle gelmesi. Bu ideolojik iklim, ileri kapitalist (ve belli bir gecikmeyle "sosyalist") ülkelerde, bütün iktisadî sorunların çözümünü piyasaların dizginsiz işleyişinde bulan birtakım guru'ların türemesine yol açtı. Tabiî kalbur üstü burjuva iktisatçılarının hemen hiçbiri, bu "ahir zaman peygamberleri"ni ciddîye almadı. Piyasanın, kendi başına bırakıldığında "etkinlik" sağladığını matematiksel olarak "kanıtlayan", bunu yaparken mesleklerinde teknik mükemmelliğin doruğuna erişen bu iktisatçılar, bu "kanıtlama"nın, gerçek hayata hiç mi hiç tekabül etmeyen varsayımlara dayandığının farkındaydılar; "etkin piyasa" teorilerinden iktisat politikaları türetmenin yanlışlığına bizzat dikkat çekiyorlardı. (Söz gelimi bu teorilerin öncülerinden Frank Hahn'ın "bayağılaştırıcı neo-klâsik ders kitaplarından hareketle siyasetçilere ders vermeye" ve varsayımsal piyasaların erdemlerini gerçek piyasalara yakıştırmaya kalkanlara yaptığı uyarılar ünlüdür.) Piyasanın salt kendi güçleriyle "mümkün dünyaların en iyisi"ni sağlayacağını telkin eden **guru**'ların yaptığı, seçkin iktisatçılar için, son yıllarda Reaganomics için kullandıkları deyimle hep bir "vudu (büyücü) iktisadı" olageldi. **Vudu**'lar ne yapar? Ölmüşlerin ruhlarından medet umarlar, ölüleri canlandırmaya uğraşırlar. Canlanıp yürüyen ölülere ise **zombi** denir. Piyasa, işte bu **vudu** iktisatçılarının bıkıp usanmadan çağırdıkları bir **zombi**'dir.

Zülfü gibi bir komünistin piyasanın erdemlerini yüceltmekte burjuva iktisatçılarını bile geride bırakmasını nasıl açıklayabiliriz? Ka-

nımca ancak ihtidanın mantığı, mühtedinin psikolojisiyle... Yeni bir dine (burada piyasa fetişizmine) sarılan, yeni imanını savunmakta herkesten gayretkeş olur. Turan Dursun'un, kırk yıllık Marxistken hidayete ermiş (hâlâ da kendi deyişiyle bir koltuğunda Kuran'ı, öbüründe **Kapital**'i taşıyan) Raci Garudi'yi (namı diğer Roğer Garaudy'yi) İslâmın, özgürleştirici değil, olsa olsa köleleştirici bir potansiyel barındırdığına ikna etmesi, her hâlde beklenemezdi.

Zülfü'nün yazısı, burjuva toplumunun temel niteliklerini alabildiğine ters gösteren önermelerle dolu. Bunları, hem de "Gerici Bir Rol Oynamak İstemiyorsak" başlığını taşıyan bir yazıda ileri sürüyor. Ben, burada, Zülfü'nün "sosyalistlerin birlik partisi" program tartışmalarına da taşıdığı anlaşılan bu görüşlerinin yalnız ikisi (piyasanın arz ve talebi "en rasyonel", demek ki rasyonel bir biçimde dengelediği ve kapitalizmin irrasyonelliğinin piyasadan değil, sermaye ilişkisinden ileri geldiği yolundaki iddialar) üzerinde durup bunların gericiliğin daniskası olduğunu göstermeye çalışacağım. Bunu yaparken, Zülfü'nün Marxizmle olan bağı, kendini hâlâ Marxist saymanın ötesine artık geçmediği için de, "ustalar"ın "kutsal kitaplar"da yazdıklarına hiç başvurmayacağım; yalnızca mantığa, sağ duyuya ve "reel kapitalizm"in son dönemlerinin olanak verdiği ampirik gözlemlere dayanacağım.

Piyasanın etkinliği ve rasyonelliği

Piyasa birbirinden bağımsız üretim birimleri arasındaki rekabet demektir. Bu rekabet mücadelesinde onlara girdi ve çıktı fiyatları ile bu fiyatlardaki dalgalanmalar yol gösterir. Girdi fiyatları, teknik seçimini; çıktı fiyatları, üretim ve yatırım kararlarını belirler. Ancak piyasanın doğası öyledir ki bu kararlar alınır ve böylece toplam üretimin hacmi ve bileşimi belirlenirken, bu ürünler piyasaya sunulacağı vakit karşılaşılacak toplam efektif talebin hacmi ve bileşimi kesin olarak bilinemez. Üretimin ve talebin hacim ve bileşimleri arasındaki uyumsuzluklar, piyasada ortaya çıkar ve fiyat değişikliklerini harekete geçirir. Piyasada oluşan fiyatlar karşısında ortalamadan düşük kâr elde eden üretim birimleri, rekabet mücadelesinden zararlı, ortalamadan yüksek kâr elde eden üretim birimleri kazançlı çıkar. Ortalama kâr haddi ile fiilen elde edilen kâr hadleri arasındaki sapmalar, bir sonraki dönemin üretim ve yatırım kararlarını yönlendirir. Sonuç arz ve talep arasında yeni uyumsuzluklar, yeni göreli fiyat değişmeleridir.

İmdi, arz ile talep arasındaki sürekli dengesizlikleri ancak yeni dengesizlikler pahasına "düzeltebilen" bir mekanizma ne anlamda "etkin" ve/ya da "rasyonel" olabilir? Tüketiciler ile üreticiler (daha doğrusu, üretim kararlarını verenler) arasına özel mülkiyet engeli girmiş, özel mülkiyet yüzünden üretim ve yatırım kararları birbirinden bağımsız ve kopuk olarak alınıyorsa, arz ve talep arasında ağır aksak, kör topal ve yaklaşık bir denge kurmanın piyasadan başka yolu yoktur. Piyasanın "etkinlik" ve "rasyonelliğinden" bu anlamda ve yalnız bu anlamda söz edilebilir. Bir başka deyişle, denize düşen yılana sarılır misali, etkinlik ve rasyonellik kavramlarının gerçek içerikleriyle çelişen bir anlamda...

Öte yandan piyasanın getirdiği kâr ve maliyet hesabı zorlamasının tek tek üretim birimlerine bir disiplin dayattığı açıktır. İşletmeler, rakiplerinin gerisinde kalıp iflâs etme korkusuyla, hükmettikleri iktisadî kaynakları, toplam hâsılatları ile toplam maliyetleri arasındaki farkı azamîleştirecek şekilde kullanmaya çalışır. Bu çaba, bazen teknolojik yenilikler aracılığıyla emek üretkenliğinde artışlara yol açabilir. Bu anlamda piyasa, bireysel üretim birimleri çapında, yani **kısmî** bir rasyonellik sağlar. Gelgelelim piyasanın olanak verdiği bu kısmî rasyonellik, global düzeyde, gitgide derinleşen irrasyonellik doğurur. Global düzeyi iktisadî boyutlu sınırladığımızda da doğru olan bu gözlem, iktisadî ve toplumsal boyutları bir arada ele aldığımızda daha da doğru hâle gelir.

Teknolojik ilerlemelerin kapitalizm altında aldığı çarpık biçimi düşünelim. Kelime anlamı "düzenleme(ler)" olan "tensikat"tan sokaktaki adamın anladığının, işçilere yol verilmesi oluşu, bu çarpıklığın zihnimize ve dilimize yansımasından başka bir şey değildir. Daha az işçi çalıştırmak maliyet tasarrufu sağlıyorsa, bu yola başvurmak, bireysel firma açısından son derece rasyoneldir. Ne var ki piyasa ekonomisinde, daha az işçi çalıştırarak sağlanan "tasarruf"un ekonominin tümü düzeyinde -kullanım değeri üretme değil, üretmeme karşılığında yapılan işsizlik sigortası ödemeleri ve bu ödemeler ile cari ücretler arasındaki farkın yarattığı "çarpan etkisi" nedeniyle -çok daha büyük bir gelir ve refah kaybıyla sonuçlanması pek âlâ mümkündür. Oysa kâr ilkesinin tahakkümünden kurtulmuş bir ekonomide üretkenlik artışlarının yol açacağı sonuç, bazılarının işsiz kalmaları, geriye kalanların ise eskisi kadar çalışmaları yerine, kimsenin işsiz kalmaması, herkesin daha az çalışması olabilirdi. Bu, mikro-iktisadî rasyonelliğin makro-**iktisadî** irrasyonellik doğurmasının örneğidir.

Zülfü'nün, "formel bir rasyonellik" sağladığını özenle vurguladığı kâr hesabı, tam da bu biçimselliğinden ötürü yalnız ve yalnız parasal büyüklükleri, para cinsinden ölçülebilir "fayda" ve "maliyet" öğelerini içerebilir. Bu demektir ki doğa, çevre, insan sağlığı... gibi, parayla ifade edilmesi olanaksız her türlü değer, tanım gereği bu hesabın dışında kalır. Kısmî iktisadî rasyonelliğin yarattığı bu makro-**sosyal** irrasyonellik, belirtmek gerekir ki yalnız kapitalist piyasa ekonomisinde değil, işletme düzeyinde kârlılık, yani piyasa ölçütlerine ölçüsüzce yer verilen her ekonomide ortaya çıkabilir. Sovyetler Birliği'ndeki ekolojik felâketlerin en büyüklerinden birini, Baykal gölünün kirlenmesini, göz önüne getirelim. Bu felâket, bireysel işletme rantabilitesi gibi ölçütler, Zülfü'nün akıl almaz bir aymazlıkla sandığı gibi "sosyalist ülkelerde... yok edildiği" için değil, tam tersine alternatif yatırım projeleri arasındaki tercihi bu ölçütler belirlediği için meydana gelmiştir.

Akıl dışı olan, piyasa mı, sermaye mi?

Böylece rasyonellik açısından piyasa ile sermaye arasındaki ilişki konusuna geliyoruz. Zülfü'ye bakılırsa, akıl dışı olan, piyasa değil, sermaye ilişkisidir. Bu güne kadar bu ikisini birbirine karıştırmışız; "gerici bir rol oynamak istemiyorsak" (!) bundan artık vazgeçmeliymişiz... Gerçek bunun tam tersidir. Sermaye, üretim araçları sahiplerinin, üretim araçlarından yoksun oldukları için emek güçlerini kendilerine satmak zorunda kalan doğrudan üreticilerin, karşılığı ödenmemiş artık emeklerine el koydukları bir toplumun temel ilişkisidir. Bu niteliğiyle kapitalist toplum sömürücü bir toplumdur. Böyle bir toplumu ahlâka aykırı bulabiliriz. Ama ahlâka aykırı olmak ile akla aykırı olmak farklı iki şeydir. Piyasa ile sermayenin birbirine karıştırılmasından yakınan Zülfü'nün kendisi ahlâk ile aklı birbirine indirgiyor. Sermaye doğası gereği çok sayıda sermaye hâlinde var olmak zorunda olmasaydı, çok sayıda sermaye arasında yıkıcı bir rekabet kapitalizmin temel dinamiğini oluşturmasaydı, bütün bunların sonucu olarak atıl üretim kapasiteleri, kütlesel işsizlik ve yüz milyonlarca insanın en temel ihtiyaçlarının giderilmemesi gibi aykırı görüntüler yan yana gelmeseydi kapitalist toplum gene sömürücü, gene gayri ahlâkî olurdu. Ama akıl dışı olduğundan kolay kolay söz edilemezdi.

Piyasanın anarşisi insanlığı yok oluşun eşiğine getirmişken, âdil, akılcı, demokratik, öz yönetimli, planlı bir iktisadi örgütlenişin kapitalizmin de, bürokratik planlamanın da yerini alabileceği yolundaki umutları zayıflatmaya komünistlerin hakkı olabilir mi?

Sermayenin değil, piyasanın bu akıl dışılığıdır ki onun kapitalizm altında bile gitgide aşılması eğilimine hız veriyor. Piyasa **zombi'dir**, derken bunu kastediyordum. Yukarda, bireysel sermaye düzeyinde alınan rasyonel kararların global düzeyde nasıl irrasyonellik yarattığına değinmiştim. Global irrasyonelliğin eninde sonunda bireysel sermayeyi de vurması kadar doğal bir şey olamaz. Bunun örneği de ortalama kâr haddindeki iniş çıkışlar ile konjonktür dalgalanmaları arasındaki ilişkidir. Piyasa rekabetinin genel kalıbı, bireysel sermayelerin, ek kâr elde etmek için yeni ve daha verimli üretim teknikleri uygulamaları, böylece rakiplerini geride bırakmaya çalışmalarıdır. Üretkenlik yarışında geride kalan küçük ve verimsiz sermayeler, büyük ve verimli sermayelerce yutulur. Böylece üretim, gitgide daha geniş ölçeklerde, daha çok ölü emek (makine ve teçhizat), emek

üretkenliği yükseldiği için de daha az canlı emek (işçi) kullanılarak yapılmaya başlar. Gel gelelim bu süreç içinde geri ve verimsiz üretim teknikleri elendikçe, daha önce sahibine ekstra kâr sağlayan üretim tekniği, o üretim dalında yaygın olarak uygulanan üretim tekniği haline gelmiş olur. Sonuç, bireysel sermayenin elde ettiği ek kâr ortadan kalkarken, genel kâr haddinin de inişe geçmesidir. Kapitalist ekonominin çevrimsel dalgalanmalarının ardında yatan dinamik budur.

Piyasa, çok sayıda sermaye arasındaki rekabeti yok ederken az sayıda sermaye arasındaki rekabeti -bütün yıkıcı sonuçlarıyla birlikte- şiddetlendirir. Sermayeler büyüyüp tekelleştikçe, akademik iktisatta "dikine temerküz" adı verilen bir süreç hükmünü geçirir. Bu, eskiden piyasa ilişkilerine tâbi olarak bağımsız işletmelerce üretilmekte olan çok sayıda girdi ve çıktının aynı işletme içinde üretilmesi, böylece meta karakterini kaybetmesidir. Üretimin yoğunlaşması, emeğin toplumsallaşması ile karar süreçlerinin parçalı niteliğinin sürmesi arasındaki çelişkinin tekelci kapitalizm altında bulabildiği çarpık, kısmî ve yetersiz çözümdür bu: piyasanın daha kapitalizm altında körelmeye yüz tutuşu.

Sermaye ilişkisinin egemenliğine son verişimizin hemen ertesinde piyasayı "ilga" etmeye kalkışırsak ilerici bir rol oynamış olmayız elbet. Ama kapitalizmin ıskartaya çıkarmaya başladığı piyasayı sosyalizm adına savunmaya, körelmesinin önüne set çekmeye kalkarsak gerici bir rol oynayacağımız kesindir.

Peki, piyasanın bütün bu irrasyonellikleri, etkinsizlikleri ortada dururken, nasıl oluyor da Zülfü, onu "arz ve talebin dengelenmesinde en rasyonel, en etkili kurum" olarak nitelendiriyor? Kapitalist piyasa ekonomisini bürokratik merkeziyetçi plânlamanın bu günkü "hâl-i pürmelâl"iyle karşılaştırdığı için olsa gerek. Bana kalırsa, bir yana "reel kapitalizm"in son yüz elli yıllık, öbür yana kapitalizm sonrası toplumların son yetmiş yıllık performansını koyduğumuzda, bu karşılaştırmada kapitalizmin ağır bastığını kesenkes iddia edebilmek için hiçbir bilimsel, mantıkî kanıt yoktur. Ama tartışmanın selâmeti bakımından "reel sosyalizm"in "reel kapitalizm"den daha başarısız olduğunu bir an için teslim etsek bile, bu hayal gücü yoksunluğu karşısında isyan etmemek mümkün mü? Sırf, bu güne dek yaratılabilmiş alternatifinden **daha az etkinsiz** olduğu için piyasayı etkin ilân etmek komünistlerin üstüne vazife midir? Piyasanın anarşisi insanlığı yok oluşun eşiğine getirmişken, âdil, akılcı, demokratik, öz yönetimli, plânlı bir iktisadî örgütlenişin kapitalizmin de, bürokratik plânlamanın da yerini alabileceği yolundaki umutları zayıflatmaya komünistlerin hakkı olabilir mi? Zülfü gibiler ütopi diye burun kıvırabilirler. Olsun! Günümüzde insanlığın, zombi'lerden medet uman vudu'lara, Marxist amaçları terk eden komünistlere değil, kavramın olumlu anlamında ütopyacılara her zamankinden çok ihtiyacı var. Komünizmin ise Marxizme... ■

KAPİTALİZM, PERESTROYKA VE EROZYON...

Perestroykayı sosyalizmde bir dönemin başlangıcı olarak değil, devletçi sosyalizmin bitişi olarak görmek gerekir.

Ekim ayının 16'sı Dünya Gıda Günü'ydü. Her yıl milyonlarca çocuğun, yetişkinin açlıktan, kötü beslenmeden öldüğü dünyamızda "Gıda Günü" çoğumuz için acı bir ironi oldu. Zira Batı'nın kontrolündeki uluslararası kitle iletişim ağı konuya daha çok kendi açısından baktı, son yıllarda gelişen çevreci hareketlerin de etkisiyle, refah toplumunda bolluktan ileri gelen sağlıksız beslenme üzerinde duruldu, karbonhidratların zararlarına değinildi, kalp ve damar sertliği hastalıklarındaki artışlardan söz edildi, besinlerin oluşumundaki suni maddelerin sakıncalarına parmak basıldı. Ya da, fazla et yemenin organizmaya olumsuz etkileri sıralandı.

Kuşkusuz, uyarıların hepsi doğruydu, ama sorunun bir de başka yönü vardı. Örneğin, Batı'da 1 kg. et için tam 10 kg.lık tahıl yem olarak tüketilmekteydi. Veya mevsimi dışında (serada) yetiştirilen sebzelerin maliyeti hayli yüksekti. Mesela, 1 kg. yeşil salata için 5 litre mazot harcanmaktaydı. Tabii ki, gelişkin kapitalist ülkenin yurttaşı salatayı bu kadar pahalıya yemiyordu, tarım ürünlerinde, hayvancılıkta yüksek sübvansiyonlar vardı. Bu fonların ise önemli bir bölümü 3. Dünya'dan elde edilen direkt ve dolaylı girdilerden sağlanmaktaydı. Batı 3. Dünya'ya sanayi mamulleri ve silah satıyor, finans kurumları eliyle 3. Dünya ülkelerini borçlandırıyor, böylece satarken de, alırken de o ülkelere fiyat dayatıyor, sonuçta 3. Dünya köylüsünün, işçisinin emeğini her geçen gün daha da ucuzlatıyordu. Gene aynı kapitalist Batı, kendisine yiyecek, hayvan yemi ya da kereste temin etmek için Latin Amerika'nın da, Afrika'nın da florasını, hatta faunasını değiştiriyor, doğasını tahrip ediyor, doğa dengelerini bozuyor, o ülke halklarının -özellikle köylülerinin- geleneksel besinlerini yok ediyordu. 3. Dünya'daki açlığın nedenlerinden birisi de buydu.

İşte, zafer çığlıklarından geçilmeyen kapitalizmin uygarlığı ve insanlığa biçtiği dünya düzeni böyle bir anlayışla belirleniyordu.

Batı kapitalizmi kendi ülkesinin insanlarını pek mi düşünüyordu? Elbette onları 3. Dünya insanından daha fazla düşünüyordu, fakat kendi insanına da insan gibi baktığı iddia edilemezdi. Son derece etkili bir şekilde kullandığı kitle haberleşme araçlarıyla ve tüketim toplumunun nimetleriyle insanları aptallaştırmak, "kitle kültürü" ile bireyleri sıradanlaştırıp, toplumu uygar bir sürüye dönüştürmek Batı kapitalizminin "kendi insanına" yakıştırdığı yaşam tarzıydı. Burada bir örnekle yetineceğim: "Amerikan Rüyası"nın neye dönüştüğünü inceleyen ve o toplumdan çarpıcı kesitler sunan, ilginç istatistikler veren uzunca bir televizyon röportajının eğitime ayrılan bölümünde bir ilkokul dershanesi ders sırasında gösteriliyordu; çocuklar tahtanın yanındaki büyük televizyon ekranından Coca Cola, 7 Up, Baunty ve benzeri reklamları izlediler. Öğretmen daha sonra röportajı yapan muhabire bilgi verdi, "Derslerimiz için gerekli bilgisayarları okulumuzun temin etmesi imkânsızdı, gördüğünüz cihazı bize bir reklam firması verdi, karşılığında her ders 2 ve 3 dakikalık olmak üzere iki kez o firmanın reklamlarını monitörden yayınlıyoruz" dedi. Öğretmen hemen hemen bütün kamu okullarının bu uygulamaya başvurduğunu sözlerine ekledi. Böylece, Amerikan pragmatizmiyle, kapitalizmin yaratıcı dehası birleşmiş, sorun çözülmüş oluyordu.

Programın bu bölümünün sonunda verilen rakamlara göre, ABD'de her 10 ilkokul mezunundan 8'i kendilerine gösterilen dünya haritasında ABD'nin yerini gösterememişler, bu oran Amerikan toplumu genelinde % 55 miş. (Buna karşılık, bir Batı kuruluşunun Sovyetler Birliği'nde rastgele örnekleme yoluyla yaptığı incelemede her 10 ilkokul mezunundan tamamı ABD'nin de, Afrika'nın da dünya haritasındaki yerini gösterebilmiş, daha da ilginci, araş-

tırmacılar gene rastgele seçtikleri bir ilkokul son sınıf öğrencisine siyasi dünya haritasını çizdirmişler, programı hazırlayanın izleyicilere fikir vermek için yakın çekimden gösterdiği haritada Afrika devletlerinin hemen hemen tamamının sınırları çocuk tarafından doğru çizilmişti.)

Dünya kapitalizminin kalesi ABD'nin yetiştirmeye çalıştığı insan tipi ve onun siyasal kültürü neydi? Bir başka istatistiğe göre Amerikalıların yarısından fazlası tüm siyasal bilgilerini televizyon reklamlarından ediniyorlarmış; reklamcılar yurttaşların büyük çoğunluğunun haber bültenlerini izlemediklerini bildiklerinden, önemli siyasi haberleri reklamların içine serpiştiriyorlarmış. Ola ki, Amerika'lılar Pepsi Cola içen bir Saddam, bira içen bir Kohl, Gorbaçov votkası içen bir Gorbaçov reklamıyla Körfez Krizini de, iki Almanya'nın birleşmesini de, Perestroykayı da öğrenerek, siyasi bilgilerini tamamlıyorlardır. Buna karşılık, her Amerikan genci herhangi bir arabayı şöyle bir uzaktan görse, size onun markasını, modelini ve yılını anında söyleyebilir, televizyonlarda düzenlenen haftalık yarışma programlarında gözü bağlı yarışmacı arabayı elleyerek ve kapının açılma-kapanma sesini dinleyerek markayı, modeli ve yılı şaşılacak bir isabetle tahmin edebilir. Ama kendi ülkesinin yerini dünya haritasında gösteremez.

İşte, Amerikan kapitalizminin ideal insan tipi budur. Dünyaya, insanlığa, hatta kendi ülkesinin sorunlarına kayıtsız, onlardan habersiz, kendisinden ve küçük dünyasından başka hiçbir kimseyi, hiçbir şeyi düşünmeyen bir prototip. İlkokuldan başlayarak bilgisayar kullanmasını öğrenen, hayata atıldıktan sonra işi -ve varsa bir hobby'si- dışında hiç bir konuda bilgisi olmayan bir egoist.

Bu tip, derece derece tüm ileri kapitalist ülkeler için geçerlidir. Hiçbir Avrupa ülkesini bu prototipten tenzih edemeyiz. Son bir örnek vermek istiyorum: Almanya'da devam ettiğim bir bilgisayar kursunda, sınıftakilerle zaman zaman politika konuşmamı yadırgayan bir kursiyer yanıma gelerek bu ilgimin nedenini sormuş, verdiğim yanıt üzerine kendisinin nelerle (daha doğrusu kimlerle) ilgilendiğini önem sırasına göre, parmaklarıyla işaret ederek saymıştı. "Birincisi: Ben" demişti, "İkincisi hiçbir şey, üçüncüsü karım, dördüncüsü köpeğim, beşincisi hiçbir şey, altıncısı hiçbir şey, sonrası hiçbir şey, hiçbir şey,..." Bu tipin abartılmış bir örnek olduğu kanısında değilim. Gelişkin kapitalist toplum insanının vardığı nokta böyle bir tiptir. Sadece burada andığım kişi, diğerlerinden daha hayasızdır, ama bir bakıma daha açık sözlüdür de.

❑

Kabul edelim ki, sosyalizm içinde ortaya çıkan kapitalizme öykünme devam ettiği takdirde oralarda da bir kuşak sonra bu insan tipi yaygınlaşmış olacaktır.

Perestroyka'cılar kapitalist piyasa ekonomisinin faziletlerini keşfediverdiler. Şimdi büyük bir iştiyakla ona yöneliyorlar, özelleştirmeyi ve pazarı can kurtaran simidi gibi görüyorlar.

Glasnostla birlikte saydamlık geldi, sistemin içinin boş olduğu görüldü. Fakat glasnostun saydamlığı sadece reel sosyalizmin içini göstermiyor, bizzat perestroykanın da içini gösteriyor. Bu nedenle, glasnost camının ardında reel sosyalizmi tanıma evresinin çoktan geçtiği, o camın ardında şu anda perestroykanın kofluğunun, boşluğunun seyredildiği aşikârdır.

Toplumların yaşamında önemli değişiklikler, büyük dönüşümler ciddi düşünsel çabaların, fikirlerin arkasından meydana gelirler. Perestroyka ise hiçbir ön düşünsel çalışması, bu düşüncelerin mayalanması olmayan spontane bir hareket halinde ortaya çıktı. Fikri bir zemini ve çalışması bulunmadığı için de, el yordamıyla yol alınmaya çalışıldı, sonuç pazar ekonomisinin keşfi oldu.

Kanaatimce, perestroykayı, sosyalizmde yeni bir dönemin başlangıcı olarak değil, sadece devletçi ve prematüre bir sosyalizmin bitişi olarak görmek gerekiyor. Bu bakımdan, perestroyka bir start değil, bir final oldu. Nitekim, reel sosyalizm 70 yılda iflas etmişti, perestroykacı sosyalizm üç yılda iflas etti. Çünkü, tekrar ediyorum, perestroykanın fikriyatı yoktu, "durum çok kötü, mutlaka bir şeyler yapıp düzeltmek lazım" dürtüsü ve pragmatizmi vardı.

Dünya sosyalist hareketi yeniden atılım yapacaktır; içinde bulunduğumuz evre sosyalizmin de, dünyanın da ciddi ve köklü bir transformasyonu için gerekli fikriyatın oluşması, örgütlenmesi ve mücadelesi sürecidir. Sorunu böyle kavramayanlar açısından sosyalizm bitmiştir, uzun süre kapitalizme boyun eğip onun içinde devinmekten başka çare yoktur. Son yılların gelişmelerinin Türkiye solunun bir kesiminde yarattığı etki budur.

Diğer bir etki ise, toplumu sarmış umutsuzluk, bezginlik ve meskenet ortamında kimi sol kadrolarda gözlenen yoğun bir karamsarlıktır.

Kuşkusuz, ne birinciler, ne de ikinciler için söylenecek söz bir iman tazelemesi niteliğinde olamaz. Çünkü konu her şeyden önce düşünseldir, toplumu, dünyayı derinlemesine kavramak, insanlığın tarihini ihata etmek sorunudur. Düşünceyi geliştirme çabalarının yanısıra eylemlilik sorunudur, küçüklü, büyüklü demeden mücadelelere girmek, örgütlenmek, yığınların her alandaki kendi öz kurumlarını yaratmaları için onlara yardımcı olmaktır.

Bu büyük kasırga altında azımsanmayacak sayıdaki sosyalistin döküleceğini, ya da kenara çekilip beklemeyi yeğleyeceğini tahmin etmek için kâhin olmak gerekmiyor. Yaşanılan erozyon daha şimdiden vahim boyutlarıyla görülüyor.

Bu büyük kasırga altında azımsanmayacak sayıdaki sosyalistin döküleceğini, ya da kenara çekilip beklemeyi yeğleyeceğini tahmin etmek için kâhin olmak gerekmiyor.

Sosyalistlerde gözlenen erozyonun iki boyutu var: Birincisi kadro yönünden, hiç değilse aktif mücadele elemanlarının azalması açısından, ikincisi ve asıl korkunç olanı ise sosyalist değerler, etik, moral ölçüler bakımından.

Kalanların ve aktif mücadeleyi sürdürenlerin görevi, düşünsel üretkenliği ve gelişkin bir sosyalizm projesini geliştirme çabalarını hiç elden bırakmadan, sosyalizmin manevi değerlerine sahip çıkmaktır. Bir başka deyişle sosyalizmin sadece idesini değil, aynı zamanda idealini de ahlâki normlarını da mücadele içinde ve toplumda yaşatmaktır. Sosyalizmde ifadesini bulan idealler ve değerler, insanlığın üretebildiği en gelişkin değerlerdir, ideallerdir. Kapitalizme teslimiyet ya da bu kasırganın bir gün kendiliğinden geçip gitmesini beklemek ise insanlığı da, ülkemiz toplumunu da, yazının birinci bölümünde birkaç örnekle andığım "yaşam tarzı"na ve insan tipine terketmek demektir.

Tabii ondan da önce, kendimizi o insan tipine dönüştürmenin başlangıcı demektir. ■

Yalçın Yusufoğlu

